

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 07439131 3

RHP

Jespersen

873716

OTTO JESPERSEN

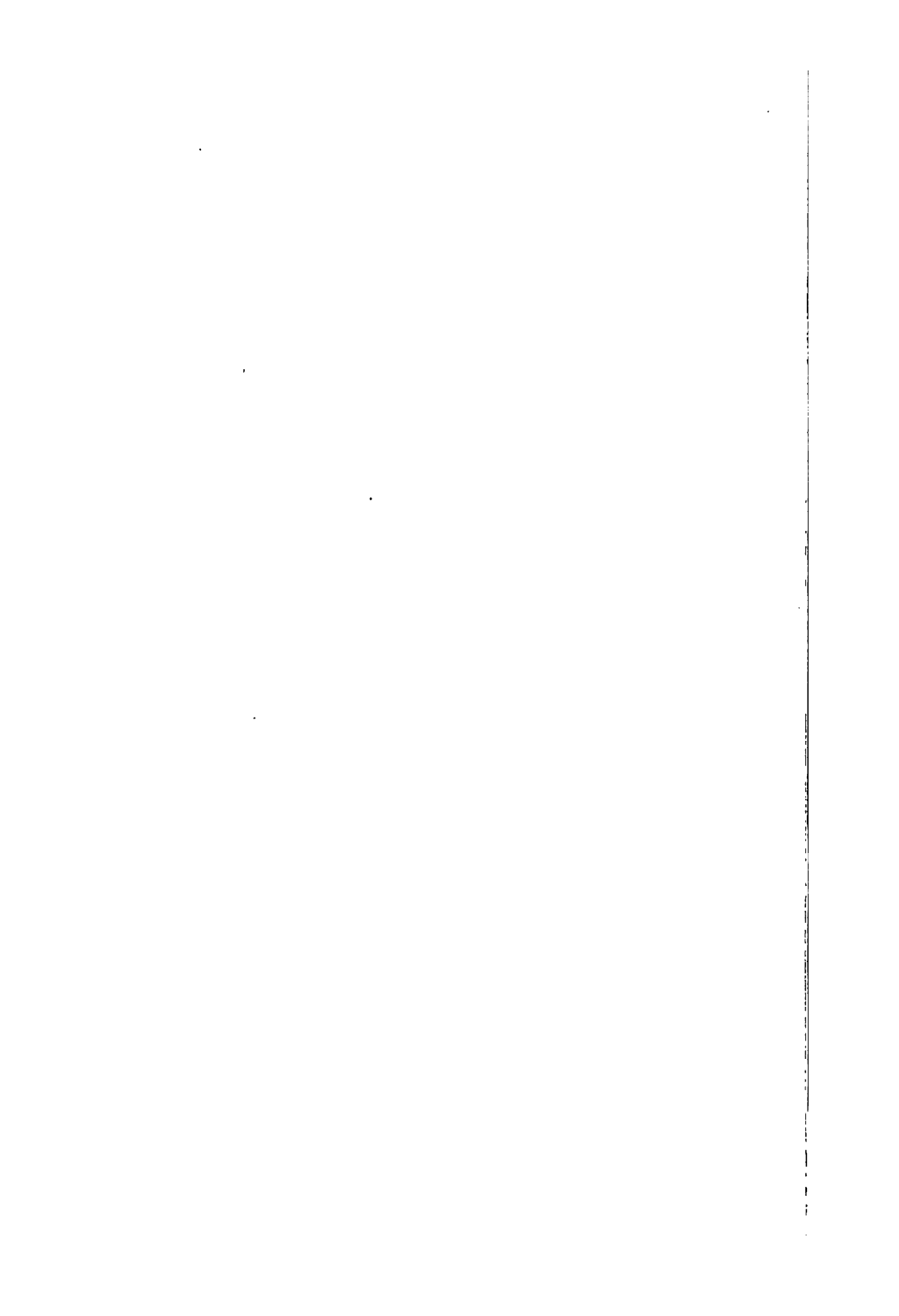
**MODERSMÅLETS
FONETIK**

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHEESKE FORLAG

1906

573716

OTTO JESPERSEN

**MODERSMÅLETS
FONETIK**

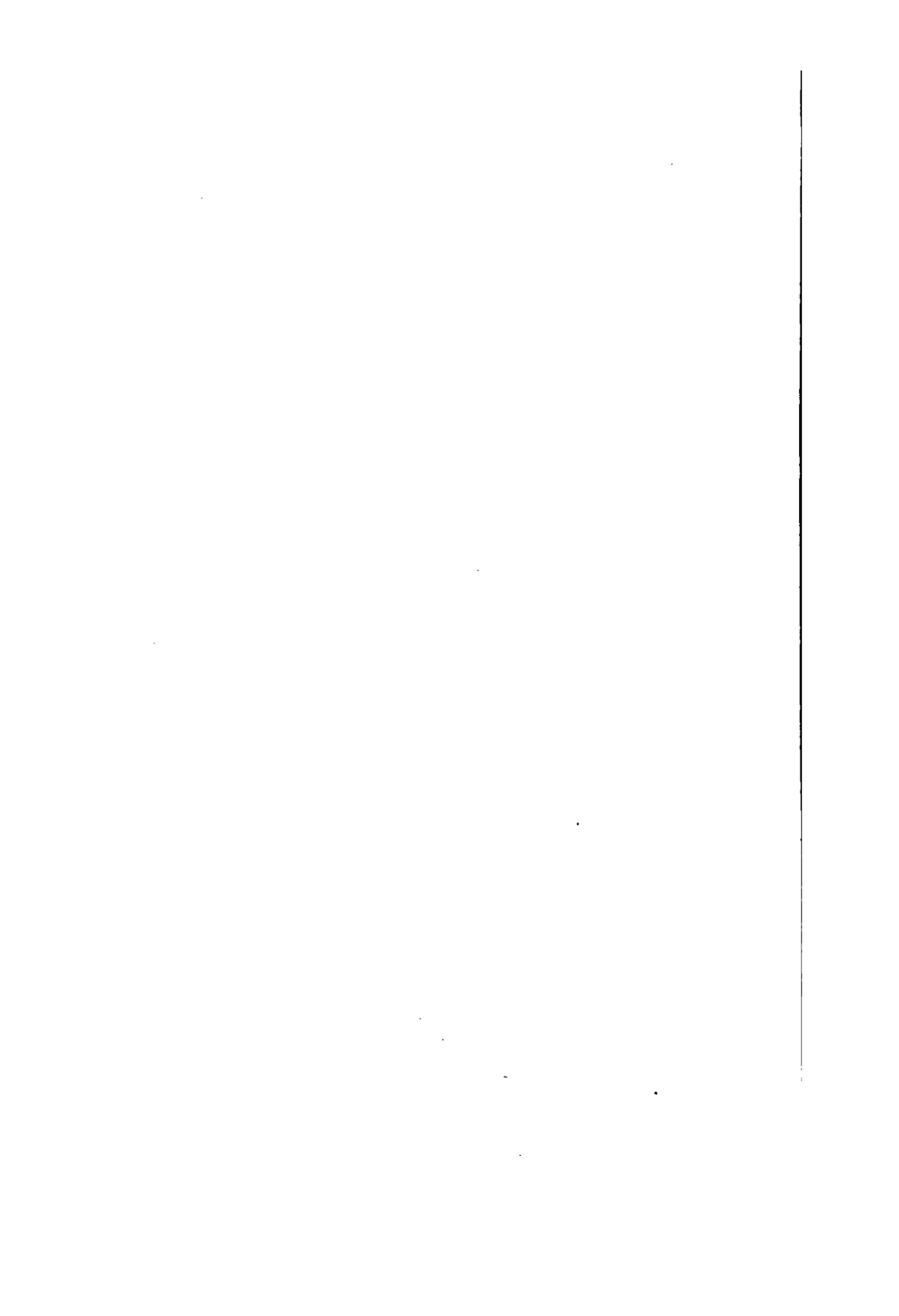
KØBENHAVN

DET SCHUBOTHEske FORLAG

1906

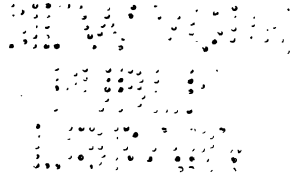
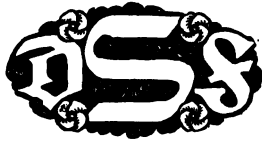
1

**MODERSMÅLETS
FONETIK**

OTTO JESPERSEN

MODERSMÅLETS
FONETIK

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHEESKE FORLAG

J. L. LYBECKER OG E. A. HIRSCHSPRUNG

1906

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
376716
ASTER, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
R 1907 L

NYPL
376716

FORORD.

DENNE bog er et forsøg på at få dem i tale, for hvem min tidligere fremstilling i „Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproglyd.“ (1897—99) var for stor eller så for videnskabelig ud, men som dog har interesse for en vigtig side af vort modersmåls bygning, der i tidligere tid har været meget forsømt men hvis betydning nu går op for større og større krese. Min bestræbelse har været rettet på at tilvejebringe en bog, der uden at forudsætte store sproglige kundskaber kunde egne sig både til selvstudium og til brug ved en videregående undervisning i modersmålet, hvor systemen med sprogets lydside med fordel kunde sættes istedenfor meget af det, der nu breder sig i dansk sproglære uden at meddele virkelig indsigt i sproglivet.

At fremstillingen på de fleste punkter bygger på mit større værk, vil vel findes naturligt; de små tal der findes ved paragraffernes begyndelse, henviser til de tilsvarende stykker i den større bog, hvor man også vil finde oplysninger om tidligere litteratur om hvert spørgsmål. Men bogen er dog ikke blot et uddrag: flere afsnit er omstillede og omarbejdede, enkelte nye iagttagelser er føjede ind; kap. VIII er næsten helt nyt omend indeholdende gammelt stof; kap. XV er en om-

arbejdet og forkortet udgave af en afhandling i Dania IV; og endelig er nogle lydskriftstykker, der forhåbentlig er velkomne som forskole til øvelser i selv at nedskrive med lydskrift, føjede til i slutningen af bogen.

For hjælp af forskellig art under korrekturen skylder jeg frk. *Elna Simonsen* og d'hr. *Herman Sørensen* og *Georg R. Vøhtz* min bedste tak.

Ermelundsly, Gentofte, i maj 1906.

INDHOLD.

	Side
I. Indledning	1
FØRSTE AFSNIT. LYDDELE.	
II. Læberne	14
III. Tunge og mundtag	23
IV. Tongeflæden	33
V. Ganesejlet	40
VI. Strubehodet	46
VII. Åndedrætsorganerne	67
ANDET AFSNIT. ENKELTLYD.	
VIII. Konsonanter	70
IX. Vokaler	81
TREDIE AFSNIT. LYDFØJNING.	
X. Lydberøring	90
XI. Lydlængde	94
XII. Stavelse	99
XIII. Tryk	107
XIV. Tone	117
XV. Ordtoner og stød	127
Lydskriftprøver	134
Register	146

KAPITEL I.

INDLEDNING.

1 (1—5). Sproglyd kan og må efter deres natur behandles fra meget forskellige synspunkter. Den ene lydforsker (akustikeren) betragter dem fra et rent fysisk synspunkt som svingninger; han taler om lydbølger og deres forplantning gennem rummet, og for ham gives der ingen væsensforskel mellem de lyd vi bruger i sproget, og dem der frembringes fx af et strengeinstrument. Den anden (fysiologen) ser i sproglydene visse virksomheder af muskler og sener; for ham er der ingen grundforskel på tungenes bevægelser i sprogets tjeneste, og dem som tungen foretar sig når vi tygger vor mad. Først for sprogforskeren kommer sproglyd og organernes virksomhed for at frembringe dem til at blive noget ganske for sig. Han lærer af akustikeren og af fysiologen, han bearbejder det af begges resultater han har brug for, og forbinder det med sprogvidenskab til sit særfag „fonetik“.

2 (6—7). Studiet af fonetik har baade teoretisk og praktisk betydning. Den som søger at danne sig en forestilling om sprogets væsen og natur, kan ikke undvære indsigt i lydenes væsen og natur; de er den ene, den mod yderverdenen vendte side af sproget. Sprog er tale, og tale forudsætter lyd; uden lyd er sprog i den form hvori vi kender og benytter det, rent ud utænkeligt. Uden lydlære derfor ingen forståen af

sproget, som det virker og bruges den dag idag. — Fuldt saa uundværlig er fonetikken for den historiske sprogforskning. Uden historisk lydlære kan sproghistorie overhodet slet ikke blive til; men lydhistorie uden fonetisk indsigt kan kun blive værdiløs papirviden. Mange ting i sprogenes historie kan ved fonetikkenes hjælp fremstilles paa en simpel overskuelig maade, hvor den ufonetiske betragtningsmaade kun ser indviklede enkeltheder uden indre sammenhæng. At endvidere fonetik er det nødvendige grundlag for enhver rationelt opbygget metrik (verslære), der jo på hver side arbejder med de rent fonetiske begreber stavelse, lydlængde og akcent, behøver ingen nærmere påvisning.

3 (8—10). Er således fonetikken uundværlig for den teoretiske forståen af sproget, så gælder det samme — og om muligt i endnu højere grad — om den praktiske tileggen af fremmede sprog. Det er da også i de senere år et stedse voxende kor af sproglærere, der kræver al sprogundervisning grundlagt på fonetik og som — hvad der er mere overbevisende — faktisk og praktisk har benyttet fonetik og de midler, denne forholdsvis nye videnskab gir i hænde til at højne sprogundervisningen¹. Heller ikke for undervisningen i modersmålet selv er fonetik værdiløs; tværtimod! Døvstummes undervisning efter talemetsoden må helt igennem grundlægges på fonetik; endvidere beror en mængde af de såkaldte talefejl ikke på en fysisk abnormitet i et taleorgan, men blot på en tidlig erhvervet og aldrig aflagt uheldig vane af den art, som vi alle kender fra børn, der ikke endnu kan tale rent, og i så tilfælde vil den øvede fonetiker meget let kunne opdage, hvori denne uvane består, og angi en simpel metode til at blive den kvit ved systematisk artikula-

¹ Se min bog Sprogundervisning (Kbh. 1901) s. 134 ff.

tionsgymnastik. — Fremdeles: Hvor mange er der ikke, for hvem det at kunne tale dialektfrit er af stor betydning: skuespilleren, prædikanten, politikeren, læreren vil, om end i forskellig grad, blive hindret i den fulde udøven af sin livsgerning og være udsat for at miste en del af sin indflydelse, hvis han ikke har frigjort sig for hvert enkelt af de særtræk, som beboerne af andre landsdele — med hvad ret blir et andet spørgsmål — gör sig lystige over. Her vil en fonetiker med fordel kunne tages med på råd og kunne give mange gode vink til opnåelsen af formålet. — Endvidere skal jeg blot antyde, at kendskab til fonetik vil hjælpe sanglæreren til at få sine elever vænnet af med forskellige unoder, som let gör sangen uskön.

4 (11). Også på andre områder af det praktiske liv kan og bør fonetik spille en rolle. Retskrivningsspørrsmålet dukker i alle lande op nu og da, og enhver der ikke nærer den anskuelse, at den nu gængse „retskrivning“ vil vedblive at gælde til alle tiders ende, må være forberedt på at der engang — eller mange gange — igen vil blive rejst krav på reformer. Men kun hvis disse grundlægges på nöje kendskab til modersmålets lyd, har de udsigt til at blive virkelige og varige forbedringer. — Et andet beslægtet område er stenografien. Kun på et virkelig fonetisk grundlag kan et rigtig praktisk system opstilles.

5. Alle disse nyttevirkninger af fonetikken vil man dog sikkert i fremtiden anse for forholdsvis underordnede i sammenligning med den brug man vil gøre af faget ved den almindelige undervisning i modersmålet. Allerede ved den første læseundervisning kan fonetik gøre udmærket nytte, og der er for mig ingen tvivl om, at man om ikke længe vil erkende at hvad man her hidtil har udrettet, har været usystematisk og

famlende, og at man ved målbevidst anvendelse af fonetik (og sprogspsykologi) kan nå hurtigere og sikrere resultater end ved de nu gængse metoder. Den såkaldte „lydmetode“ var et skridt i den rigtige retning; den brød dog i alt fald med een af fortidens synder, de meningsløse og for børnene forvirrende bogstavnavne. Men dens mangel er at den ikke er bygget op på et virkeligt kendskab til lydenes natur. Man fastholdt således pedantisk kravet om at hvert bogstavs lyd skulde isoleres, selv ved [p, t, k, h], der kun ved overdrivelse kan gøres hørlige i en hel klasse; det samme gælder næsten i samme udstrækning om [b, d, g]. Man var så hildet i det man vilde afskaffe, nemlig de danske bogstavnavne, at man som bogstavet *r*'s lyd brugte slutlyden i bogstavets navn „ær“, nemlig det ustemte [r̥], og mange lærere og lærerinder har pådraget sig unødvendige halslidelser ved time efter time at skulle isolere *r*, *h* osv. på denne måde, istedenfor at man ved *r* kunde bruge den lyd, bogstavet angir i ord som *arve*, *ærgre* osv. (den stemte lyd) — og derved også lette børnene arbejdet ved at sætte de enkelte lyd sammen til ordenes naturlige udtale. Hvad lukkelydene og *h* angår, har svenskeren I. A. Lyttkens viist den rigtige vej, nemlig at indøve dem ikke isolerede, men i forbindelse med den i hvert tilfælde følgende lyd, altså *pa*, *pu*, *te*, *ti*, *ha*, *ho* osv. Men metoden har desuden fejlet ved at holde sig til den gængse retskrivning. Derved har den indskrænket antallet af de ord den kunde benytte, til de urimelig få hvor retskrivningen ikke er helt slet, og næsten umuliggjort anvendelsen af sammenhængende stykker med mening i, har altså nødt barnet til at beskæftige sig med stumper og brokker, som det ikke kan tænke noget ved, istedenfor strax at vise barnet at skriftsproget (som talesproget) kan bruges til interessante meddelelser. Følgen har da også været at denne »lydmetode« kun har kunnet strengt gennemføres i den

allerførste begyndelse, så at man efter en ret kort tids forløb gir tabt og går over til fjenden, den gamle stave-metode. Fordelene ved metodefremskridtet har dærfør været langt mindre end de behøvede at være. Her vil fremtiden sikkert ta skridtet fuldt ud, ved i det første år — eller måske længere, måske kortere tid — at holde barnet borte fra den overleverede retskrivning med alle dens forvirrende særheder, og altså grundlægge læsefærdigheden på en fornuftig simpel lydskrift. Denne vej, der allerede blev bragt i anvendelse af den geniale fonetiker John Hart i 1570, men som så slumrede til flere fonetikere gjorde forsøg med den i slutningen af det nittende århundrede, vil sikkert blive et af det tyvende århundredes vigtigste fremskridt på undervisningens område. Men her er ikke stedet til nærmere at udvikle fremgangsmåden. — Også ved den senere undervisning i modersmålet vil fonetik utvivlsomt med tiden trænge sig frem. Er der nogen rigtig mening i at det regnes for en nødvendig bestanddel af almindelig dannelse at man veed nogenlunde besked med indretningen af en telefon, men at man kan være grovt uvidende om de simpleste ting ved frembringelsen af de lyd, der i det nævnte apparat dog kun overføres fra sted til sted? Samtidig med at den danske sproglære kan lettes for en del af det der ikke er og ikke blir andet end udenadslæren af uforståede (ofte uforståelige eller urigtige) abstrakte sætninger, kan modersmålsundervisningen frugt-bargøres for eleverne ved inddragen af en hel del lydlære: dette har den dobbelte fordel at det interesserer alle normale børn, og at undervisningen kan drives helt induktivt, så at eleverne ledes til selv at iagttage og drage slutninger, idet de stadig tumler med kendt stof, som afvindes ny interesse ved at ses fra nye syns-punkter. Og dærfør vindes at sproget, noget af det kosteligste mennesket ejer, rykkes i et nyt lys, og at

grunden tages bort under mange af de vildfarelser som nu kun er altfor gængse med hensyn til sprogets væsen.

LYD OG BOGSTAVER.

6 (57—75). En fonetikers første pligt er at blive klar over forskellen mellem lyd og bogstaver, mellem udtale og skrift. Den simpleste betragtning af vor retskrivning viser talløse uoverensstemmelser. Ord der er helt forskellige i udtale og betydning, kan staves ens (kost, kunde, lyst, lidt, vandrende), og omvendt har vi mange enslydende ord stavede uens (vær, værd, hver, vejr; hvis, vis; hvidt, vidt, With; bække, begge osv.). *Hvile* og *vilde* (vilde dyr) består af samme lyd, blot at *i* i det første er langt, i det andet kort, medens *vilde* (jeg vilde gerne) almindelig adskiller sig derfra ved at ha en anden vokal [e]. De fleste af den slags uoverensstemmelser beror på at man istedenfor at følge det første store bud „Skriv som du taler“ — et bud som i den første tid et sprog skrives, næsten overholdes af alle, omend med mange kejtheder og ubehjælpsomheder i gennemførelsen — efterhånden mere og mere har fulgt det andet „Skriv som andre har skrevet“. Medens sproget (det virkelige, det vil sige det talte sprog) stadig har forandret sig, er man tankeløst blevet ved med at skrive som fædrene skrev, med større og større gab mellem lyd og skrift, især efterat bogtrykkerkunst og skoleundervisning i modersmålet er blevet opfundet: to gode ting, begge dog med den store skyggeside at hindre enhver ændring i det bestående. Således er vi da nu kommet så vidt, at man istedenfor for som tidligere at lære en 30 tegn og deres een gang for alle fastslåede værdier nu desuden må lære tusinder af ords stavemåder, undtagelser og undtagelsers undtagelser. Disse er for en stor del kun gamle værdiløse påhit af skriverkarle, bogtrykkersvende eller skolemestre uden sproglig dannelse eller begreb,

grundløse vilkårligheder, der nu slæbes videre fra slægt til slægt ene og alene af den grund, at de nu tilfældigvis har vundet hævd, og som nu i hvert eneste land med gammel kultur volder millioner timers arbejde for lærere og elever hvert år, timer som med adskilligt større udbytte kunde anvendes fx til et skabe større kendskab til naturlivets og menneskelivets love. Der er noget tragikomisk i dette, at kendskab til „retskrivningens“ utallige meningsløsheder efterhånden er kommet til at stå for almenbevidstheden som det sande grundlag for og vigtigste kendetegn på dannelse, så at enhver der af vanvare kommer til at skrive *vem* istedenfor *hvem* er brændemærket som udannet eller uvidende, og enhver der forsætlig gør det, som en nar, særling eller samfundsfarlig omstyrter af alt bestående.

7 (76—77). En fonetiker er ikke som sådan nødvendigvis også retskrivningsreformatør — der gives konservative folk, ja endog „træger“, også i den lejr — men han må fra første færd arbejde på at få klarhed over, hvor lidt det virkelige talte sprog gengives i den gængse retskrivning, ja hvor umuligt det egentlig er i skrevne tegn med fuld nøjagtighed at gengive talte og hørte lyd, en umulighed der beror på at det er to helt forskellige sanser der opfatter de to ting. Vi har fx på dansk to ord, der staves ens: *total*, men som med forskellig udtale betyder to helt forskellige ting, med tryk på første stavelse tegnet 2, med tryk på sidste stavelse ‘fuldstændig’. Den gængse retskrivning er her slet ikke så ilde som i mange andre tilfælde, og selv ved en meget yderligtgående retskrivningsreform vilde de to ord næppe blive stavede synderligt anderledes. En fonetiker vil nu stille sig den opgave at undersøge de to lydgrupper og udfinde forskellighederne, og han vil da efterhånden erkende, at der i virkeligheden er mindst lige så mange punkter, hvori de to

ord adskiller sig fra hinanden, som der er bogstaver. Begynderen vil gøre vel i at ta mange af den slags eksempler for sig så nøje som muligt, fx spørge sig selv, hvad forskellen er på anden stavelse i *assessor* og *assessorer*, om *p* er det samme i *på* som i *spå*, og om vi ikke i *op*, *oppe*, *lampe* og *opmand* har lige så mange forskellige *p*-lyd. Betegner bogstavet *v* i *vinde* - *kvinde* - *have* - *hav* - *havre* det samme eller forskellige ting? Selvom han foreløbig, når han opkaster sig selv slige spørgsmål, ikke kan komme videre end til at sige, at der er en forskel, uden at kunne opdage, hvori forskellen består, er der dog allerede derved vundet noget, og øret skærpes efterhånden, samtidig med at hans tvivl overfor bogstavskriften blir gennemgående og urokkelig. Han vil heller ikke, fordi han i retskrivningen finder ordene indbyrdes adskilte ved små pæne hvide pletter, tro at der finder noget lignende sted i talen. Han vil kort sagt vænne sig til at betragte sproget, som om det aldrig havde været nedskrevet. — En udmærket hjælp hertil er vedvarende beskæftigelse med lydskrifttexter. Dels studium af sådanne, udarbejdede af andre; dels det at udfærdige lydskrifter på egen hånd bl. a. ved fonetisk diktat. Man vil dærigennem bl. a. snart blive klar over, hvor meget man i det daglige liv bilder sig ind at høre, som slet ikke er blevet udtalt.

8 (78). I forbindelse hermed bør træde andre øvelser; en af de vigtigste er den at isolere lyd. Mangfoldige lyd forekommer i eens naturlige udtale kun i ganske bestemte forbindelser, på ett bestemt sted i stavelsen el. lign.; dem bør man vænne sig til at kunne udtale dels alene, langt udtrukne, dels i uvante forbindelser. Vi har fx på dansk en lyd, der aldrig forekommer undtagen efter kort vokal, nemlig den, der skrives med *ng* i *længe*, med *n* i *lænke*, i lydskrift [ŋ];

udtal det første af disse ord, dvæl længe på konsonanten efter æ, og prøv så at frembringe lyden ganske alene, uden nogen vokal foran eller bagefter; er dette lykkedes, kan man more sig med at indsætte lyden i begyndelsen af ord eller efter vokaler, fx indsætte den overalt hvor der står *n* i følgende sætning: „*konen nævner netop nu ni nye navne*”. På lignende måde kan man så bære sig ad med den lyd, der betegnes med *d* i ord som *bade*, *ridder*, lydskrift [ð]: isoler den og indsæt den derpå istedenfor *d*'erne i en forbindelse som „*de andre ældre damers dumdristige dåd*”. Eller med lyden i *bage* [q], der kan indsættes i den gamle jyske remse: „*Gamle Gertruds grå gæs gnaver gerne grønt gadegræs*”. Prøv at udtale den ejendommelige afart af *æ* og *ø*, der hos os kun forekommer ved et *r*, fx i *græsgrøn*, alene og øv dig i at forlænge den uden på nogen måde at forandre den.

Også på anden måde kan den begyndende fonetiker uddanne sit øre og sine taleorganer; han kan fx ta en hvilkensomhelst vokal, udtale den rigtig langt og tydeligt, og samtidigt ved hjælp af et håndspejl — fonetikernes allernødvendigste redskab — forvise sig om den normale stilling af taleorganerne eller dog af de mest tilgængelige af dem, og derpå forsøge, om han kan frembringe den samme klang efter at ha ændret sin læbestilling på en eller anden måde. Eller han kan gå ud fra en vokalstilling og prøve, hvad resultat han får ud ved at forsøge at fastholde den i alle andre henseender men gradvis sænke underkæben, medens stemmen blir ved at klinge. Ved denne art eksperimenteren blir man efterhånden fortrolig med sine egne taleorganer og med mange slags lyd. Samtidig med læsningen af en bog om lyd bør man heller ikke forsømme hele tiden praktisk at indøve hver enkelt omtalt lyd; stadig artikulations- og øregymnastik er ubetinget nødvendig: papirfonetik er værre end ingen fonetik.

UDTALERIGTIGHED.

9 (79 ff.) Almindelige mennesker har som oftest strax en dom på rede hånd om den og den udtales værd: „det er gyseligt simpelt at udtale sådan“, „sådan siger alle dannede“, „det er den eneste rigtige udtale“ o. lign. En virkelig øvet iagttager vil snart, hvis han da har nogen sandhedskærlighed i sig, komme bort fra den slags færdige meninger. Han ser at den påståede enhed eller enshed i alle dannede menneskers sprog ikke findes i virkeligheden, at der ikke er to mennesker der i enhver henseende taler ens, og at meget af det der stemples som „simpelt“ findes som den naturligste, ja tit som den eneste naturlige udtale hos mange der er alt andet end „simple“; han vil derfor forstå at forud for besvarelsen af det spørgsmål, „hvad er den bedste (eller rigtigste) udtale?“ må komme spørgsmålet „hvilke udtaler findes faktisk?“ Enhver virkelig forekommende udtaleform fortjener at iagttages, undersøges og beskrives nøjagtigt, og meget kan tit læres af former som iagttageren måske, første gang han blev opmærksom på dem, var tilbøjelig til strax at afvise som „umulige“, „utilladelige“ eller „abnorme“. Ikke sjældent har fonetikere grebet sig i selv (bestandig eller i visse forbindelser) at bruge udtaleformer, som de fra først af kun havde hørt hos andre og opfattet som mer eller mindre sjældne ejendommeligheder hos dem. De fleste mennesker bilder sig ind at de taler meget „korrektere“ end de virkelig gör, eller at de altid benytter den udtale som de er sig bevidst at bruge, når de tænker over sproget („je siger altid jaj“). Der skal som Rousseau siger, meget filosofi til for blot een gang at kunne iagttage det man ser (eller hører) hver dag. Men denne „filosofi“ skal fonetikeren i første linie lægge vind på; i anden linie kan han så tænke på, hvilken udtale der er rigtig eller anbefalelsesværdig.

10 (89 ff.). Vil man bestemme hvad der bør forstås ved dansk mønsterudtale i det hele, nytter det ikke at søge den i en bestemt landsdel eller by. København kunde der jo nærmest være tale om, men det er klart at ikke alt hvad der siges mellem Hellerup og Valby af indfødte, er anbefalelsesværdigt, og det er værd at lægge mærke til at såsnart eens udtale særtegnes som „københavnsk“ eller „lollandsk“ eller med en hvilkensomhelst anden stedsbetegnelse, ligger der dæri en dadel. Vi kommer heller ingen vegne ved at henvise til det kgl. teater (dær boltrer sig i virkeligheden mange udtaler) eller de højere stænders udtale (hvor er grænsen?) eller til de dannede klassers (hvad er dannelse?). For at få et afgørende skeln (kriterium) må vi ikke gå til noget udenfor sproget liggende (som sted, stand, dannelse), men søge noget indenfor selve sprogets væsen. Formålet med sprog er meddelelse; den bedste (rigtigste) udtale af dansk er dærfør den der bedst egner sig til meddelelsesmiddel overfor danske. Taler jeg med en bonde fra Kandestederne, er nordvendsysselsk udtale den bedste jeg kan bruge for at blive forstået af ham. Men dæraf følger ikke at den stærkt stedfarvede sprogform overalt er den bedste: tværtimod! Der gives i Danmark som i andre kulturlande ved siden af de stedlige folkemål en fællessprogform eller dog en stærk tilnærmelse dertil, et „rigsmål“, hvis præg netop beror på at det ikke er bundet til noget bestemt sted. Dette blir overfor vor enkeltmand fra Kandestederne i hvert fald bedre forståeligt end fx ærøsk eller bornholmsk; det blir også overfor enhver anden dansk i hvert fald det næstbedste forståelsesmiddel, altså tilsammentaget bedre end noget enkelt steds mål; og skal jeg tale offentligt, fra scenen, fra prækestolen eller i et verdsligt foredrag, til en stor forsamling af folk fra alle eller dog flere landsdele, så blir det dær ubetinget det bedste jeg kan vælge. Som mønsterudtalen må

opstilles den der sikrer forståelse i de videste krese, men det gør netop den udtale der har frigjort sig for alle de ejendommeligheder der hindrer forståelse på alle andre steder end dær hvor de hører hjemme, altså den så lidt som muligt stedfarvede „rigsmålsudtale“.

11 (86, 113 ff.). Herved er nu ikke givet nogen målestok for den bedste udtale af de ord der har flere udtaleformer i rigsmålet. Skriftformen kan ikke hjælpe os til en sådan målestok; den mere bogstavrette udtale er ikke som sådan bedre end den anden. Skriftformen er jo i bedste fald ikke andet end en svunden tids ofte ufuldkomne forsøg på at fremstille sin udtale, der ikke kan være bindende for os. Der er jo heller ingen der tænker på helt igennem at udtale efter bogstaven (*g* i *kugle*, *d* i *mand*, *u* i *smuk*, *e* og *g* i *tegn* osv.). Målestokken må her som ovenfor søges indenfor selve talesproget og dets formål. Af to former må den forståeligste (tydeligste) være den bedste; af to lige forståelige må den nemmeste være den bedste. Nemhed kan bero på (1) muskelarbejdets ringhed (en kort form er bedre end en lang, een med bekvemme lydforbindelser bedre end en tung og svær), eller (2) på vane (en hyppig brugt form er bedre end en sjælden), eller endelig (3) på tankeknytninger af forskellig art (en form der let går i tråd med andre ord i sproget, er bedre end een der står løsrevet for sig selv). Afgørelsen af opkommende tvivl om den og den udtaleforms værdi er ikke altid let; men der kan efter de her givne synspunkter ingen tvivl være om at fx *de* må udtales [dì] og ikke [de] eller [de'], *det* [de] og ikke [dæt], *sagde* [sa'], *jorden* [jo'ræn] uden *d* osv. Endvidere må man for mange ords vedkommende anerkende to eller endog flere udtaleformer, dels efter stillingen i sætningen og det tryk der hviler på dem, dels også efter stilen, altså med forskel efter æmne og lejlighed. En masse småord som *vil*, *skal*, *kan*, *jeg* osv. har foruden den fulde form en kortere

[ve, sga, ka, je], der ikke vil blive anvendte med eftertryk, i reglen heller ikke foran et ophold i talen, men som ellers er alt andet end forkastelige: de er tydelige nok og er kortere, hurtigere, nemmere end de fulde former. Den der altid vilde bruge de sidste — også når han fx vredt siger til en dreng „Vil du lade være med at tage det“ — vilde tale stift, unaturligt, fordringsfuldt og i mange tilfælde slet ikke blive forstået ganske efter ønske. Men meget der således er berettiget i dagligtale eller i oplæsning i en snævrere kreds, vil forbyde sig selv i et foredrag til en større forsamling, bl. a. fordi de større afstande gör større langsomhed og tydeligere artikulation nødvendige, hvis ordene overhodet skal opfattes. Foredragsudtalen er ikkê bedre, men nødvendigvis ringere, især hvad naturlighed i tonefaldet angår, end dagligtalen med dennes langt rigere og mere afvejlende spil på mange strenge.

VÆRKETS PLAN.

12 (163). Fremgangsmåden i det følgende vil være den at gå fra mindre til større enheder, altså begynde med de enkelte taleorganer og deres stillinger, der hver kun frembringer noget af en sproglyd (I Lyddele), dernæst at samle disse lyddele til lydhelheder (II Enkeltlyd) og så at forene enkeltlydene til mindre og større grupper (III Lydføjning). Helt igennem anvendes en simpel lydskrift, der altid sættes i skarpe klammer [], medens retskrivningsformer trykkes med *kursiv*.

FÖRSTE AFSNIT.

LYDDELE.

KAPITEL II.

LÆBERNE.

13 (165). Den første artikulation, vi skal behandle, er den, hvorved læberne danner et fuldstændigt lukke, så at luftstrømmen, der fra lungerne er bleven drevet ud i munden, møder en bestemt hindring og ikke får lov at slippe ud. Udtaler man foran et spejl lydforbindelser som [apa, ipi, upu, api, ipa] osv., vil man let se, at der hver gang midt i lydgruppen finder et fuldstændigt lukke sted mellem over- og underlæbe; [p] særpræges altså ved læbelukket og kaldes derfor en læbelukkelyd. At læbelukket imidlertid ikke er det eneste, det kommer an på, når det gælder at frembringe et [p], kan vi let overbevise os om ved at udtale de tilsvarende lydgrupper med et [b] eller [m] istedenfor [p]et, altså

aba, ibi, ubu, abi, iba . . .
ama, imi, umu, ami, ima . . .

Her vil spejlet vise os de samme bevægelser og stillinger som ved [apa] osv.; forskellen mellem [p], [b] og [m] må altså bero på noget andet end læbevirksomheden, og dærom vil talen blive i senere afsnit.

14 (166). Holder vi os altså foreløbig til læbernes virksomhed, opstår naturligt det spørgsmål: hvad er det vigtigste, det som udgør kernen af [p]ets væsen?

Er det det, at der finder en tillukkende bevægelse sted, at læberne nærmer sig til hinanden, indtil de helt spærrer af for luftstrømmen? Eller det, at de efter et øjeblik at ha været tillukkede igen fjernes fra hinanden? Eller kræves begge dele? Eller er muligvis det afgørende ingen af delene? Lad os se, om alle [p]er forholder sig ens i så henseende. Ved almindelig udtale af [pa] eller en lignende lydgruppe, hvor p altså danner begyndelsen — „står i forlyd“ —, spiller tillukningen af læberne ingen rolle sproglig set; den kan godt være foregået længe i forvejen; det vigtigste er øjensynligt her oplukningen. Omvendt ved udtale af [p] „i udlyd“, altså i [ap] eller [ip]; her åbnes læberne ganske vist næsten altid efter et kort øjeblik forløb, i hvilket de har været tillukkede, men det behøver de ikke: det afgørende synes her at være tillukningsbevægelsen. Kommer [p] „i indlyd“ fx i [apa, ipi] osv., findes nødvendigvis begge bevægelser; men tar vi sådanne forbindelser som [ampa] eller [amba] (sml. ord som *kompas, lampe, dumpe, ambassadør, ombud*) vil vi let se, at læberne lukker sig til i det øjeblik, [m] skal dannes; lukket fortsættes fra [m] til det følgende [p] eller [b], så at der ikke finder nogen ny tillukning sted; med andre ord: [p] og [b] dannes her væsentlig som i de tilfælde hvor det stod i forlyd og den talende i forvejen af en eller anden grund stod med lukket mund. Vender vi lydgruppen om, så at vi får [apma] eller [abma] ud (sml. *opmand, knapmager*), er det omvendt oplukningsbevægelsen, der spares ved [p] og [b] eller rettere opsættes til også [m] er udtalt. Og tænker vi os endelig en lydgruppe [ampma] — noget lignende har vi tit i hurtig udtale af *Klampenborg*, hvor *e* er stumt og *n* i farten blir udtalt som *m*, altså [klampmbår'q] — da vil vi finde, at vi for at få [p] frem hverken behøver at lukke læberne til (da de er det i forvejen) eller op (da den følgende lyd også kræver læbelukke). Da det

nu vilde være urimeligt at adskille alle disse forhold og sige, at vi havde een slags [p], hvor der kun krævedes oplukning, en anden, hvor der kun krævedes tillukning, en tredje, hvor der krævedes begge dele, og en fjerde med ingen af delene, vil det ene naturlige og rimelige være at søge det egentlig karakteristiske for [p], det der udgør [p]ets væsen, i det som dog er fælles for alle disse tilfælde, nemlig at der på et visst tidspunkt er spærret helt af for luftstrømmen ved læberne; det væsentlige blir altså ikke bevægelsen til eller fra — den afhænger af omgivelserne — men stillingen, selve „lukket“. Det samme gælder om [m]; det for alle [m]er, for [m] i [ma, am, ama, amba, abma, abmba¹] fælles er netop læbelukket.

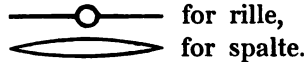
15 (167). Medens læberne var helt tillukkede ved [p], [b] og [m], er de ved alle andre lyd mer eller mindre åbne. Vi behandler først de lyd, ved hvilke der frembringes et „hæmme“, d. v. s. en sådan indsnævren i luftvejens midtlinie, at der frembringes en selvstændig lyd, når luften presses derigennem.

Den mindste åbningsgrad findes, hvor læberne ved begge sider er lagt tæt over hinanden, men på midten gir luften adgang til at slippe ud af en lille rundagtig åbning, omtrent af samme størrelse som en ært. Den stilling læberne indtager, når man fløjter, er meget nær den samme. Dette er læbeelementet ved lyden [w], som findes udbredt i jyske bygdemål, om end anvendt i temmelig forskelligt omfang i de forskellige egne.

16 (169, 173). Læbestillingen ved dette [w] er forskellig fra den ved vort almindelige [v]. For det første er [w] ligesom [p, b, m] en dobbeltlæbelyd, medens [v] er en underlæbelyd, idet overlæben forholder sig

¹ Ofte i *åbenbar* = [â'bmba'r].

rolig ved dens dannelse. For det andet er åbningen anderledes, nemlig ved [v] spalteformet, strækkende sig over hele underlæbens bredde, medens den ved [w] var rilleformet. Vi vil senere træffe en lignende forskel ved andre slags hæmmer, og kan her gi en skematisk tegning for at vise forskellen

17 (171). Læberne kan bringes til at „snurre“, dirre eller vibrere ved at de strammes og nærmes til hinanden, hvorpå en stærk udåndingsstrøm driver dem lidt fra hinanden og udefter et øjeblik, indtil læbernes spændighed overvinder luftens tryk og driver dem lidt tilbage; den samme bevægelse frem og tilbage gentages rytmisk flere eller færre gange. Den dærved fremkomne lyd, der ikke har noget bogstav i de almindelige alfabeter, fordi den ikke spiller nogen rolle i de egentlige sprog, bruges dog ikke sjældent i uvilkårlige udbrud, således som tegn på ubehag både fremkaldt ved varme (i reglen i en svagere form) og ved kulde (i en kraftigere form), også som tegn på afsky og foragt. Den største rolle spiller lyden dog som tiltale til heste for at byde dem at stanse; den skrives da i bøger alm. *prrr* (svensk *ptro*), uagtet der ikke kommer eller i alt fald ikke behøver at komme et virkeligt [p] foran den.

18 (172). Hidtil har vi blot taget hensyn til læbeåbningens form og størrelse; men ved siden deraf spiller også dens sted en viss rolle. Udtaler man efter hinanden [umu] og [imi] (eller om man vil, ord som *mumle*, *mumie*, *mimisk*, *imitere*), vil man kunne iagttage en forskel i læbestillingen ved de forskellige [m]er; læberne er nok lukkede ved hvert [m], men ikke ganske på samme sted; sml. også *upu* med *ipi*, *ubu* med *ibi*. Ved det af [u]er omgivne læbelukke er læberne helt fremme, fjernede fra tænderne; ved det af [i]er omgivne er de længere tilbage, nærmere ved tænderne. Ved den første læbestilling vil en forbindelseslinie mellem de to mund-

vige gå helt udenfor tændernes række; ved den inderste læbestilling er mundvigene helt inde ved den anden eller tredje kindtand. En mellemliggende læbestilling får vi ved udtalen af et læbelukke ved [a], som i [ama], [apa] osv. Ved [p, b, m] spiller nu denne adskillelse efter stedet ikke nogen videre rolle, idet de almindelig lar sig trække med af de omgivende vokaler; anderledes derimod ved [w], idet her læberne for at frembringe „rillen“ altid må skydes noget frem.

19 (173). Blandt underlæbelydene er de vigtigste [f] og [v], der dannes med en spalteformet åbning, begrænset af overtændernes underrand og underlæben. På dansk trækkes underlæben i reglen ikke så langt langt tilbage som i flere andre sprog; navnlig ved [v] dannes hæmmet almindeligt ret løst, så at underlæben lægges mod den nederste del af de øverste fortænders yderflade, ikke mod deres underrand. Mærk også, at vi efter vokal, i *hævne*, *tavs*, *lov* slet ikke har noget [v], men en vokalisk lyd, nærmest et [u].

20 (174). Et underlæbelukke egner sig ikke til at bruges til at danne en selvstændig sproglyd, fordi de fleste menneskers fortænder står lidt fra hinanden. Selvom man dærför presser underlæben nok så fast imod overtændernes underrand, så at der dær ingen luft kan undslippe, finder luften dog en udvej mellem fortænderne, hvorved lukkelydens karakter forrykkes, så at et således dannet [p] får noget af en åben konsonants karakter. Dette er dog straks mindre påfaldende ved et [m] dannet med samme slags læbelukke, idet det her på grund af luftens udslippen gennem næsen er mindre vigtigt at ha mundlukket så absolut dannet; og man vil også jævnligt kunne iagttage, hvorledes folk der taler, mens de ler eller smiler, sætter denne afart af [m] ind istedenfor det normale, der kræver

større afvigelse fra den læbestilling, som smilet medfører. At høre denne forskel har sine vanskeligheder, men se den kan man uden besvær. I lydskrift betegnes dette underlæbe-m ved [ʌ]; det bruges ikke sjældent for nemheds skyld i de fleste sprog foran [f] og [v], således på dansk i *jomfru, samfund, skamfere, kamfer, komfur, om forladelse, hvem fanden, omvendt* o. lign.; også, omend med et temmelig vulgært anstrøg, istedenfor *n* i *konfirmere*; sml. også den vulgære udtale af *konvolut* som [koʌfi'lut] istedenfor [kånvo'lut].

21 (175). Vi kommer til de vokaliske læbestillinger, d. v. s. dem hvor læberne er så langt fra hinanden, at der ikke ved luftens udstrømning opstår nogen egentlig gnidning; luftstrømmen møder ikke nogen videre modstand, men bevægelserne i dens smådele kan dog ved læbernes form modtage en sådan ændring, at også lyden blir forandret. En sammenligning af læbestillingerne for [y] og [i] fx i *sy, si* — der helst må gentages mange gange efter hinanden foran spejlet — vil vise en forskel, der minder om den mellem [w] og [v]; ved [y] er åbningens form væsentlig den samme som ved [w], blot er afstanden noget større; tænderne ses ikke. Ved [i] er åbningen ganske visst større end ved [v], men ligner den dog væsentlig ved sin spalteform; man ser tydeligt noget både af over- og undertænderne. Udtaler vi dærpå efter hinanden vokalrækken [y, ø, ö] — man kan ta vokalerne i *sy, sø, søn* — vil vi se, at skönt læberne fjernes mere og mere fra hinanden, blir åbningens form dog omtrent den samme¹. Tilsidst kan man ganske vist se noget af tænderne, men ikke engang ved den helt lave læbestilling i *grön* kan man se dem i hele deres højde (helt til tandrødderne), og man

¹ Afstanden mellem læberne beror næsten altid på hvor meget underkæben er sænket.

ser kun de forreste (midterste) tænder, i reglen vel kun to af tænderne i hver kæbe, skönt naturligvis individuelle forskelligheder i tændernes stilling og størrelse her kan spille en rolle. Ved [i] vil man derimod, skönt afstanden mellem læberne er mindre, kunne se langt flere tænder. Denne fælles læbeform for [y ø ö] og ligeledes for andre vokaler, bl. a. [u o å], kalder man *runding*, skönt der naturligvis ikke er tale om nogen i matematisk forstand rund, endsige cirkelrund, åbning; de vokaler der udtales med sådanne læbestillinger, kaldes *rundede*.

22 (176). Undersøger vi derefter på samme måde rækken [i e æ] — eksempler *si, se, send* — ser vi også dær noget fælles, nemlig den spalteformede åbning, der tillader at se en hel række af tænder; den udstrømmende luft passerer læberne helt ud til mundkrogene. De vokaler, der således udtales med læbespalte, kaldes *urundede*. Afstandsforskellene ved en række som [i e æ] er ikke eller behøver ikke at være nær så udprægede som ved den tilsvarende runde [y ø ö]; man kan udtale dem væsentlig med samme læbestilling. Udtaler man dem dærimod meget skarpt og distinkt, vil læberne fjerne sig mere fra hinanden ved [e] end ved [i] og endnu mere ved [æ].

23 (177). Vi har nu vokaler, der parvis svarer til hinanden, så at kun læbestillingen adskiller dem fx [i y], [e ø], [æ ö]; ved at runde [i] får vi [y], et rundet [e] er et [ø], og et rundet [æ] er [ö]. Eller omvendt: ved at „afrunde“ [y] får vi [i] osv. Vi får dærfør den bedste forestilling om rundingens væsen ved efter hinanden at udsige rækker som [iyiyiyiy . . .] eller [eøeøeø . . .] og agte nøje på læbestillingerne. I forbindelse med læberunding står som oftest en mer eller mindre stærk fremskydning af læberne, ligesom de mest udprægede former

af spalteåbning er forbundne med en viss tilbagetrækning af dem. I nogle egne finder vi en tilbøjelighed til at afrunde deres vokaler af [y]-rækken, så at de tilsvarende urundede vokaler er trådt istedenfor dem; molboerne har således [i] overalt istedenfor [y]; *byde* hedder hos dem fx [bi]. Befolkningen i de omliggende egne veed meget godt dette og gør nar af molboerne ved at sige, at de kører til Grenå med *grin* (gryn) og kommer hjem med *latter* (lægter), eller ved at tillægge dem det udsagn: mi hejst fik *ni* sko å min hön fik *killinger* (for: *ny . . . kyllinger*); sml. mange tyskeres „iber“ og „schen“ for *über* og *schön*.

Anm. (179). De samme læbestillinger som således tjener til at adskille vokalerne, kan forbindes med konsonantiske tungestillinger, men de påagtes dær i reglen ikke så meget som ved vokalerne; hyppigst retter de sig efter konsonanternes omgivelser. Ved siden af en rund vokal rundes således almindeligt en konsonant som fx [g], *ugudelig*, hvor læbestillingen fra det ene [u] uvilkårlig holdes lige til det andet, sml. dærimod *Agathe*. En rundet hvislelyd findes ikke sjældent i den interjektion, hvormed man påbyder tavshed, og som vi på dansk skriver *hys*; der udtales i virkeligheden ingen vokal, men hvisleren ligner i sig selv et [i], og da der her kommer rounding til, kommer det til at lyde somom der indgik et [y] i lyden.

24 (180). Læberne bruges imidlertid ikke alene som taleorganer; de spiller desuden bl. a. en vigtig rolle i hele ansigtsudtrykket, og vekslede sindsstemninger gir sig udslag i stillinger af hele underansigtets muskulatur, der undertiden kan komme i strid med de stillinger, der kræves til den rette udtale af det, man samtidig vil sige. Det er allerede nævnt, hvorledes et smil kan om-danne [m] til [ʌ], endvidere bevirker smilet ved at drage mundvigene til siden, at vokalerne ikke rundes helt, så at et [y] kan blive mer eller mindre [i]-agtig. Omvendt sættes læberne i en viss kærtegnende, navnlig kælent beklagende stemning, fremad og rundes mere

eller mindre; derpå beror det, at et kælent „min lille ven“ tit lyder som „myn lylle vøn“, at [næ:] (nej!) tit blir til [nō:], og at „Jesus!“ som et beklagende udbrud er blevet til „jæsses“. Fremskydning og runding kan forresten også bruges som udtryk for foragt, således i et hånligt [fluð'ær] for *sludder*.

Øvelser.

1. Find alle læbelukker og læbehæmmer i: Både maleren og barberen fremmumlede som efter aftale eller på kommando de samme tomme talemåder, hvorimod den mere åbenmundede Valdemar pludselig afbrød dem med et velment „flab!“

2. Angiv ved hver vokal i følgende vers om den er rundet eller ikke, og indsæt istedenfor de skråt trykte de tilsvarende rundede (henholdsvis urundede) vokaler:

Min læser! hvis du nogensinde var
 En skoledreng, især en af de mindre:
 Hin første læretid du vil erindre,
 Som du med smerte gennemgæet har,
 En smerte, som kun tiden kunde lindre;
 Ti ak, fra hjemmets skød, som blødt dig bar,
 Hvis sødhed vel kan føles, men ej fattes,
 Hen på den hårde skolebænk du sattes.

KAPITEL III.

TUNGE OG MUNDTAG.

25 (183). Tungen er så vigtigt et organ for talen, at mange nationer ligefrem benytter ordet tunge til at betegne hele sproget: „den danske tunge“, græsk *glôssa*, lat. *lingua*, fr. *langue*, eng. *tongue*. Tungen i sig selv er en muskelmasse, fastgjort fornedet til underkæbebenet og til tungebenet,¹ samt bagtil grænsende til strubelåget. Man er vant til at forestille sig tungen som et meget fladt legeme (med ringe afstand mellem over- og underflade), en forestilling, der væsentlig skriver sig fra tungen udseende og form, når man rækker den ud af munden, men som ikke gir noget ret begreb om dens form, når den ligger inde i munden, så at de fleste blir forbavsede, når de i anatomiske billeder eller i et spirituspræparat ser tungen som en temmelig tyk klump. Denne klump består af forskellige muskler, ved hvis hjælp tungen kan bevæge sig på mangfoldig måde og anta meget forskelligartede former. Bevægelserne benyttes i forskellige øjemed, fx under tygningen til at dirigere føden hen til tænderne; men hvad der her udelukkende har interesse for os, er deres brug til frembringelsen af forskellige talelyd. Til fonetiske formål må vi inddele tungen efter den rolle, de for-

¹ Således kaldes et hestekoformet ben med åbningen bagtil, som let kan føles, når man lar fingrene gå fra hagen indefter, hvor man da støder på det, inde hvor halsen begynder, ovenover strubehodet.

skellige dele spiller ved lydannelsen. Tildels blir imidlertid denne inddeling ret vilkårlig, og faste grænser mellem de forskellige afdelinger lar sig ikke i alle tilfælde drage. De vigtigste dele blir følgende:

Underfladen går fra tungespidsen nedenunder tungen til det punkt, hvor tungemassen forbindes med underkæben; normalt hviler underfladen mod underlaget i underkæben, men fjerner sig derfra ved de fleste tungespidslyd. Virkende blir den dog kun ved lydannelsen, når tungespidsen er i den grad hævet op og böjet tilbage, at luften kommer til at stryge mellem underfladen på den ene side og overmunden (gane, gumme, overtænder) på den anden side. — I tungens midtlinie er den bageste del af tungens underflade forbundet med underlaget ved det såkaldte tungebånd, hvis rolle for talefærdigheden er rent forsvindende, så at talemåden „vel skåren for tungebåndet“ ikke har noget fysiologisk underlag.

Tungespidsen er overordentlig böjelig og bevægelig i alle retninger; den kan stikkes langt ud af munden, forbi læberne, og med den kan man bekvemt beføle det indre af munden fra tænderne til begyndelsen af den bløde gane. — Som tungen ligger ned i munden under normale forhold, har den ingen egentlig „spids“. Når man imidlertid taler om, at tungespidsen artikulerer på den og den måde, fx danner lukke, forstår man derved ikke alene det midterste punkt, men hele den forreste hesteskoformede randlinie, hvor tungens overflade og underflade mødes; et punkt kan ikke danne lukke og afspærre luftstrømmen, men når hele denne rand lægger sig fast mod overmunden, kan luftstrømmen helt stanses.

Vi kommer derefter til tungebladet: den allerforreste del af tungefladen, lige bag ved spidsen, i hviletilstanden liggende lige under de øverste fortænders bagflade og tandkød.

Fra tungebladet når vi ved at gå længere tilbage til fortungen; den ligger under den hårde ganes forreste del.

Den næste afdeling er midttungen, der ligger under ganens øverste del.

Dærpå kommer bagtungen, liggende under den bløde gane. — Blad, fortunge, midttunge og bagtunge danner tilsammen den synlige opadvendte tungeoverflade; det hele kaldes tit tungeryggen eller tungefladen. Bagtungens bageste punkt er en lille fordybning, det „blinde hul“; dærefter kommer

Tungeroden, den del af tungens overflade der vender bagtil (mod den bageste svælgvæg) og går ned-efter.

I denne bog bruges ordene spids og flade for kortheds skyld istedenfor tungespids og tungeflade (spidslukke = lukke frembragt ved hjælp af tunge-spidsen, osv.).

26 (185). For at bestemme tungelydene må man så nøje som muligt angi det sted, hvorimod tungen artikulerer; i overmundens (mundtaget) kan man da også uden besvær få fastere holdepunkter, end det er muligt på tungens overflade. Vi får følgende navne:

Mellemtandlyd, — mod underranden af fortænderne i undermundens (mellem de to tandrækker).

Tandfladelyd, — mod fortændernes bagflade.

Disse to klasser kan slås sammen i benævnelsen tandlyd.

Gummelyd (eller overtandlyd) — mod gummerranden. Føler man sig med tungespidsen frem i overmundens midtlinie, vil man lidt ovenfor tænderne mærke en lille fremspringende (konvex) kam, der danner den bageste grænse for gummerne.

Forganelyd — mod et punkt på den forreste del af den hårde gane. Såsnart vi kommer indenfor gumme-

randen, begynder ganen. Den forreste del er en konkav hvælving, den hårde gane; det hårde man føler, er overkæbebenet og det dermed sammenvoxede ganeben, som blot er beklædt med en tynd hud.

Ganetopslyd, — mod det sted hvor ganen er højest. Bagved dette punkt begynder ganen at bøje sig nedefter og blir snart blødere, idet vi under huden istedenfor benmassen får muskler. Grænsen mellem den hårde og bløde gane er omtrent mellem de bageste kindtænder i overmund, dog kan dette ikke siges som nogen almenlydig bestemmelse, da netop disse tænder skifter fra individ til individ (visdomstænder!).

Ganesejlslyd, — mod ganesejlet. Den forreste del af den bløde gane er endnu ikke rigtig bevægelig, men vi kommer snart til den bevægelige gane, ganesejlet, en blød muskelmasse, der kan bevæge sig op og ned. Først i et senere kapitel kommer vi imidlertid til at tale om disse bevægelser; her interesserer ganesejlet os kun som noget, imod hvilket tungen kan artikulere. Ganesejlets form kan let iagttages i et spejl; ved almindeligt roligt åndedræt hænger det slapt ned; vil man dærimod udtale en lyd, som fx [a], ser man det gå opefter. Den nederste del af ganesejlet har form af to buer med en i midten nedhængende flig, denne kaldes drøbelen (drøvelen).

Svælglyd, — mod svælgvæggen, den bageste, omtrent lodret gående grænse for mund- og næsehulheden. Vi har hermed nået den yderste grænse bagtil, som tungen kan virke imod under lyddannelsen.

27 (187). For at bedømme en lyds dannelsessted er det for det første nødvendigt at kunne isolere den. Man kan da i mange tilfælde få tilstrækkelig besked ved de for enhver tilgængelige undersøgelsesmidler: Muskelfølelsen og berøringssansen kan ved øvelse skærpes, så at man i de fleste tilfælde kan føle aldeles be-

stemt, hvor eens tungespids osv. er i et bestemt øjeblik. Ved mange lyd kan et håndspejl gi een ganske fyldige oplysninger om tungens stilling: man må selvfølgelig passe på at holde det på en sådan måde, at billedet viser sig rigtig tydeligt, og skaffe de gunstigst mulige belyningsforhold tilveje; i reglen opnås dette ved at ha ryggen til lyskilden (vindue, lampe uden kuppel); i et værelse med lys fra forskellige vinduer ser man dog undertiden bedst når man har ansigtet (og spejlets bagflade) vendt mod det største vindue. Man kan endvidere tit ha gavn af en simpel sonde (en benstrikkpind el. lign.), der kan føres ind i munden og hvorved man fastslå berøringssteder i tilfælde med så lukket mund, at spejlet ikke gavner; men man må dærved være på sin post overfor ufrivillige reaktioner af tungen ved berøringen med dette fremmede legeme; man kan også med spidsvinklede paptrekanter måle, hvor langt de kan stikkes ind uden at møde på modstand o. l. Det gælder om på enhver måde at gøre sig fortrolig med sin egen tunges form og forskellige stillinger; herved kan også følgende fremgangsmåde være nyttig: medens man fastholder en lyds organstilling trækker man været til sig hvorved man da kan fornemme de forskellige måder og de forskellige steder for den kolde lufts slåen an inde i munden, fx ved [l], [s] og [x] = tysk *ach*-lyd. Det siger sig selv, at denne undersøgelsesmåde ikke kan anvendes ved lukkelyd. Endelig findes der fremgangsmåder, hvorved man lar tungen selv optegne det sted, hvor den rører mundtaget (stomatoskopi), bedst ved hjælp af en tynd kunstig gane, der fx bestryges med en slags kridt. Dette går af dær, hvor tungen under frembringelsen af en lyd har rørt den; og tar man så den kunstige gane ud, kan man udmåle, fotografere eller aftegne berøringsfladen.

SPIDSLYD.

28 (189). Den forreste tungeartikulation består i at spidsen stikkes ud mellem tænderne og danner lukke med overlæben (spids-læbelukke). På denne måde kan let dannes både en mellemlyd mellem [p] og [t], en mellem [b] og [d] og en mellem [m] og [n]. Men skönt det er en af de artikulationer, der mest morer børn i deres første leveår, findes den knap nok i virkelige sprog i egentlige ord. Dog har vi den i det udtryk for væmmelse man skriver *ptoi*; det er opstået dærvæd, at denne artikulation er den naturlige fremgangsmåde for med kraft at spytte noget fra sig; ejendommelig ved dette udbrud er også tvelyden [oi] eller [ui], der ellers ikke findes i sproget;¹ en biform er forøvrigt *ptu* med samme forlyd og ustemt [u].

29 (190). De almindelige spidslukkelyd er [t, d, n]. Lukket dannes i mange sprog mod fortændernes bagflade, således i islandsk, færøisk og visst de fleste romanske og slaviske sprog. Men vore danske [t, d, n] ligger en kende længere tilbage; tungen rører ofte slet ikke tænderne, men dærimod tandkødet mellem tænderne og gummeranden, uden at lydene dog blir udprægede overtandlyd. I Østnorge og i store dele af Sverrig adskilles to arter af disse lyd: i almindelighed er de rene tandfladelyd, men i forbindelserne *rt*, *rd*, *rn* er de trukket højere op og udtales med mer eller mindre til-

¹ I den gamle Tobixæ Komædie s. 62 skrives det *Pthui dig*. Skriveformen *tvi* (tvi dig) er vel ikke andet end det samme udbrud, hvor man tankeløst har skrevet *v* fra den tid, da man overhodet begyndte at adskille *u* og *v* som vi nu gör; intet menneske har vel brugt *tvi* med almindeligt *t* og *v* som uvilkårligt udtryk for væmmelse. Et beslægtet udbrud er *föj* (pfui, pui, pöj, py, fy), der måske også egentlig har spidslæbelyden.

bagebøjet spids (som udprægede gummelyd eller endog som spids-forganelyd), fx i *kort*, *barn*; *r* er herved svundet ind til en meget kort lyd, ja ofte helt forsvundet. Også i nogle jyske dialekter synes *r* undertiden at trække et [t] eller [n] opad og tilbage i munden. — En undersøgelse af forbindelserne [ta, at, ata, anta, atna, antna] o. lign. vil vise, at det ligesom ved [p] § 14 ikke er til- eller oplukningen, men selve lukket, der udgør [t]-lydens væsen. Ligeså ved [d] og [n]. Som virkelige ord der kan bruges til at prøve nogle af disse forbindelser, kan nævnes *Ætna*, *retning*, *antage*, *indtil*, *enten* [æntn, ændn], *intendantur* [entndan'tu'r].

30 (192). Vi kommer til de spidslyd der frembringes ved et hænme, og da først til [s], der dannes ved en rille i tungespidsen; denne rille kan her gøres langt finere og spidsere end ved læberne, og idet luften presses gennem denne meget snævre åbning, frembringer den en ejendommelig hvislelyd. Når [s] her opføres som spidslyd, er der dog at mærke, at det i almindelighed ikke er spidsen, men bladet lige bag ved den, der danner rillen. Stedet er almindeligvis det samme som ved [t d n], blot måske en kende længere tilbage. Et helt ude mod tænderne frembragt [s] er det vigtigste træk af den individuelle fejl, vi kalder læспен¹. Et [s] frembragt med spidsen bøjet opad mod gummerne eller forganen findes i store dele af Norge og Sverrig i forbindelsen *rs*, fx i *kors*, *først*, hvor *r* oftest er delvis eller helt forsvundet (sml. ovf. § 29). En tilnærmelse til et gumme-[s] findes i mange bornholmeres udtale foran *v* og *l*, fx i *svara*, *slå*. — Om *sj* se nedenfor § 37.

¹ I andre tilfælde kan læспен bero på uheldige tanddannelser og kan da ikke således som den ovenfor nævnte art læспен „helbredes“ ved øvelse i at artikulere længere inde.

— På dansk findes ingen spidslyd med spalteformet åbning som [p] i island *þing*, engelsk *thing* og [ð] i islandsk *baða*, engelsk *bathe*.

31 (195). Sættes spidsen i en snurrende, dirrende, sitrende bevægelse, får vi den artikulation som særpræger det „snurrede (spids-)*r*“. Fremgangsmåden er væsentlig den samme som ved læbedirren (ovf. § 17): tungespidsen må bøjes tilbage og gøres så tynd som muligt, idet så meget som muligt af muskelmassen skydes langt tilbage, så at der umiddelbart bagved tungespidsen dannes en slags skeformet hulning, der vender opad og bagtil; idet luftstrømmen kommer bagfra på den således løftede tungespids, drives den et slag fremefter, men svinger øjeblikkelig ved sin spændighed tilbage for atter at drives frem, hvorefter det samme gentager sig. Det således frembragte *r* har åbenbart tidligere været den gængse *r*-lyd på dansk ligesom i de fleste beslægtede sprog, hvor den delvis har holdt sig endnu. Hos os findes den endnu i flere bygdemål, især i den ældre slægts udtale; ofte er dog selve snurringen indskrænket til et enkelt slag, og tit er der ikke andet tilbage af tungevirksomheden end en slags spids-hæmme, dannet ved gummeranden. Mange danske bruger ikke lyden i deres normale sprog, men har den dog i visse tilfælde, således ved efterligning af trommens lyd: *dara, dara, dara*; *darom* el. lign., og når de vil tirre hunde ved efterligning af deres knurren; allerede gamle græske og latinske forfattere kender dette, at hunde i en irriteret stemning frembringer en med *r* beslægtet „snerrende“ lyd, og kalder derfor *r* for littera canina (hundebogstav). Om vort almindelige [r] se § 41, 93.

32 (197). Tilbage står en klasse af spidskonsonanter, nemlig sidelydene eller *l*-lydene. Medens vi fx ved [d] havde fuldstændig afspærren af luftstrømmen, og ved

[s] en sådan stilling af tungen med berøring ved begge siderne, at luftstrømmen blev tvungen ud gennem en snæver midtåbning, anbringes her spidsens midterste punkt i fast berøring med tænder, gummer eller gane, medens der ved siderne er åbninger, så at luften deler sig i to strømme, der går ud på hver sin side af tungespidsen. At dette er tilfældet, kan man (navnlig ved ustemt *l*, hvor luftstrømmen er stærkest) overbevise sig om ved at agte på, at kinderne udspiles en lille smule, idet de to luftstrømme slår imod dem; man kan også mærke luftstrømmens delthed ved at holde en hånd tæt foran munden under udsigelsen. Ved siden af denne normale artikulationsform (dobbeltsidigt *l*) findes imidlertid en anden meget udbredt, hvor der både dannes berøring i midten og ved den ene side, så at luftstrømmen altså ikke deles, men kommer ud blot ved den ene side (ensidigt *l*). De lydlige indtryk af de to artikulationsmåder er imidlertid næsten ikke til at skelne fra hinanden, og intet sprog synes at anvende den ene måde med udelukkelse af den anden. Dærimod spiller det en større rolle, hvor stor åbningen (el. åbningerne) gøres; en artikulation med snævrere sideåbning(er) end normalt frembringer en stærk summen eller hvæsen, der endog kan nærme sig i klang til [z] eller [s], og omvendt bevirker en artikulation med bredere sideåbning(er) at klangen blir mere vokalagtig. Dette sidste er tilfældet ved det s. k. „hule l“, der findes bl. a. i jysk og engelsk; men det der egentlig adskiller det fra det almindelige [l], beror ikke på tungespidsens artikulation, se § 94 anm.

Hvad berøringsstedet angår, da retter det sig i hvert sprog efter det sted, hvor [t, d, n] dannes (se § 29). Under indvirkning af et *r* kan [l] trækkes tilbage og blive udpræget overtandlyd; dette har jeg i vestjysk (Darum) iagttaget i det ene ord [palː] *perle*. På norsk

er dette almindeligt i ord som *Karl, farlig*, især i mere dagligdags tale.

Anm. (198). I østnorsk og i store egne af Sverrig findes en ejendommelig lyd, det s. k. „tykke l“, som dannes ved først at trække spidsen op mod den hårde gane uden at berøre den; dærpå føres den med et slag fremover langs ganen henimod tænderne, i slutningen med flygtig berøring. Dette slag bevirker at lyden minder fremmede mere om et *r* end om *l*. Eksempler på forekomst i norsk er *Ola, halv, blå*.

33 (199). Ved vokaldannelsen spiller spidsen næsten aldrig nogen rolle; den ligger uvirksom ned i undermundens, mer eller mindre langt tilbagetrukket efter hver vokals artikulationssted.

Øvelse.

Find spidskonsonanterne i følgende vers og beskriv deres dannelse:

Hvor tindrer nu min stjerne?
 Hvor dølger sig min skat?
 Dig søger i det fjerne
 Min sjæl ved dag og nat.
 Dig lokker nu min stemme;
 Jeg veed du kommer jo,
 Ti aldrig kan du glemme,
 Du skænked mig din tro!

KAPITEL IV.

TUNGEFLADEN.

34 (200—201). Det er muligt at danne et lukke med tungefladen lige så langt fremme som med spidsen. Det er dog først når vi kommer temmelig langt ind i munden, at vi får naturlige i sprogene anvendte fladelyd. I tvivlstilfælde kan man undersøge, om man danner et lukke med flade eller med spids, ved med en finger at føle, om tungespidsen ligger uvirksom ned ved undertænderne eller ikke. Fra begyndelsen af den hårde gane og helt tilbage til svælgvæggen får vi en uafbrudt række lukkelyd; går man den hele række igennem, så at man for hver gang danner lukket en ganske lille kende længere tilbage, vil man høre, at man til en begyndelse får lyd af en umiskendelig *t*-agtig klang, men efterhånden umærkelig nær til noget, man ikke betænker sig på at kalde et *k*. Den forreste lukkelyd af interesse opstår ved at fortungen på en forholdsvis lang strækning lægges op mod den hårde ganes forreste del; lyden dannes på samme sted som [i] og [j]. Derved forstås det let, at disse lyd ofte udvikles af et [i] eller [j] ved forstærket artikulation, idet tungen hæver sig helt op til ganen, således i det eneste ord, hvor vi i dansk rigsmål har lyden, nemlig i den afart af ordet *ja*, som tit udtales med et skuldertræk og antyder en ligegyldig indrømmelse eller en halvvejs afvisen („ja (thja) hvad skal man sige“)¹. I vendsysselsk er den

¹ I samme betydning dog også med rent (eller næsten rent) [t], dannet med spidsen.

samme lyd opstået efter et [i] eller [y], fx i *bi*, *by*, der lyder omtrent som *bitj*, *bytj*¹.

35 (202, 204). Længere inde i munden får vi *k*- og *g*-lyd. Den forreste art af disse er de lyd, som jyder almindelig anvender i ord som *kær*, *göre* osv., i reglen med et ret tydeligt [j] (eller efter *k* et [c]) efter. Her er lukket dannet med midttungen mod det højeste punkt af den hårde gane; det er altså ganetopslyd. Vore almindelige [k]- og [g]-lyd frembringes dærimod ved lukke noget længere tilbage, således at stedet retter sig efter vokalen der står ved *ket* eller *get*, hvad man let kan overtøye sig om ved opmærksomt at udtale ord som *gid—gad* eller *kid—kat* efter hinanden. Ved [ki, gi] berøres almindeligt den hårde ganes bageste del, ved [ka, ga; kl, gl, kn, gn] osv. grænsen mellem hård og blød gane, ved [ku, gu] den bløde gane. Et endnu længere tilbage dannet lukke kan forekomme foran *r*, især vel når der atter følger en bagtungevokal efter dette, altså fx i *kram*, *gram*; her berøres ofte den bageste del af ganesejlet.

36 (205). Svarende til [k] og [g] og dannet på samme sted (steder) har vi lyden [ŋ], den konsonant der betegnes med bogstavet *n* i dansk *tanke*, *Ungarn* og med *ng* i dansk *unge*, *angre* osv. Som allerede antydet ved disse eksempler, må man vogte sig for at forvekle de tilfælde, hvor denne lyd forekommer alene og hvor den er forbundet med et virkeligt *g*, altså fx [oŋə] *unge*, [oŋga'in] *Ungarn*².

¹ På samme måde er i samme egn et *k* föjet til efter et *u* fx i [uk] *ud*. Bevægelsen er i begge tilfælde den samme.

² Endnu mindre må disse tilfælde naturligvis forvekles med dem, hvor vi har virkeligt [n+g] som i *angå* osv.

37 (207—209). En hæmmelyd, frembragt med rilleformet åbning, er [ʃ] = tysk *sch* fx i *schade*, fransk *ch* i *chat*, eng. *sh* fx i *shall*. På dansk har vi egentlig ikke noget [ʃ] som anerkendt bestanddel af vort sprog, men kun en tilnærmelse dertil, som vi dog i lydskrift her tør skrive [ʃ]. Den anvendes, dels hvor vi i indfødte ord har skrevet *sj*, fx *sjæl*, *sjælden*, dels som erstatning for lignende lyd i andre sprog, ikke blot i ord som eng. *shawl*, dansk *sjal*, fransk *chef*, *marche*, *niche*, tysk *Schultz* osv., men også, hvor de sprog ordene er tagne fra, har den tilsvarende stemte lyd [ʒ], fx *jalousie*, *logis*, *genere*, *page* osv. — Den almindeligste udtale hos dannede er vel den, at rillen dannes på en meget lang strækning, fra bladet hele fortungen igennem, fra gummeranden til midt på den hårde gane, måske således, at rillen blir bredere bagtil. Men ved siden af denne udtale hvor lyden kun er een, findes flere andre hvor der høres to lyd efter hinanden; den første er da tit et rent [s], tit et mer eller mindre j-farvet [s], altså med mer eller mindre hævet fortunge; den anden lyd er [j] eller den tilsvarende ustemte [c]. De der i danske ord har denne sammensatte udtale, vil også anvende den i de nævnte klasser af fremmedord, ligesom man også kan høre en skoleudtale af fx tysk *sch*, så *schade* falder fra hinanden i [s-ja·də]. Størst vanskelighed har vel jyder for at udtale et virkeligt [ʃ], især i udlyd, så at fransk *marche* blir dårligt efterlignet ved „mars“. I mange tilfælde hvor vi oprindelig har *s + i + vokal*, er der en stor tilbøjelighed til at sætte et [ʃ] istedet, især foran en stærk vokal, som i *passiar* [pasi'a'ɪ, pa'ʃa'ɪ], *patient* [pasi'æn't, pa'ʃæn't], *lanciers* [laŋsi'e, laŋ'ʃe]; efter den stærke vokal som i *Asien*, *Persien*, *gymnasium* osv. er det det almindeligste at gå en mellemvej, så at [s] får en svag j-farve uden at blive egentlig [ʃ], medens [i] blir ved at gælde som en stavelse for sig.

38 (210). Blandt de med spalteformet åbning dannede hæmmelyd træffer vi først her på det danske „åbne d“ i *bade, bide, bud* osv.¹; dette ligger så nær i lyd ved det engelske stemte *th* i *the*, at man i lydskrift kan bruge det samme tegn [ð] for begge lyd, selvom de dannes på forskellig måde. Selve tungespidsen (der ved den engelske lyd er det virksomme organ) er her i fuldstændig hvile bagved undermundens tænder; det er ikke engang rigtig tungebladet der er yirkende, men den allerforreste del af fortungen, lidt længere tilbage end det ved [s] virksomme blad. Denne del hæves opad mod bagfladen af overtænderne og det forreste af gummerne, men så lidt at spalten dannes meget løst. Ved denne meget lidt udprægede artikulation forstås det, at lyden er noget skiftende. I simpelt københavnsk (især børnesprog) og i mange af vore dialekter er [ð] ligefrem gået over til [j], idet hævnngen er flyttet bagtil: „uje på gajen“; ja i nogle sogne syd for Århus er [ð] endog blevet skubbet helt tilbage, så at vi har fået [q] isteden, altså [maq, faq, fløq] med samme lyd som i rm. *bage*, for ‘mad, fad, fløde’. — Fremdeles minder [ð] om [z], den stemte s-lyd (§ 62), idet den jo er dannet væsentlig på samme sted og næsten kun adskiller sig derfra ved nogen større afstand. I udråbet „Gud!“ med lang undrende slutlyd, der let blir ustemt (sml. § 68), er der en tilbøjelighed til at nærme tungen mer end ellers til gummen, og resultatet blir det bl. a. fra Fr. Jürgensens tegninger kendte „Gus!“ Mærkeligere er det, at vort [ð] kan opfattes som et *l*; men det gör det virkelig af mange udlændinge, især i ord som *tredive, bedre*.

39 (211). Går vi længer ind i munden, får vi [j], der dannes med spalteformet åbning mellem fortungen

¹ Det gængse navn „blødt d“ bør en fonetiker sky som pesten; blød om lyd betyder alting og ingenting.

og den forreste del af den hårde gåne. Vort [j] er i almindelighed dannet mere slapt (med større åbning) end fx det tyske, og tit er det snarere et [i] eller endog [e] vi udtaler fx i *ja*, end et egentlig konsonantisk [j], se nedf. under tvelyd.

40 (212, 213). Med spalteformet åbning ved den bløde gane frembringes det „åbne g“ [q] i *bage, sag, koge, logre* osv. En biform, frembragt længere fremme, altså en mellemlyd mellem det egentlige [q] og [j] hører jeg i dansk udtale af *g* efter *i*, i de ord hvor lyden ikke helt er bortfaldet (som den er i *pige, sige* o. fl. i naturlig udtale), altså fx *smiger, tiger, dige, hige*. Hvor det „åbne g“ kommer efter *l* som i *vælge, bølge*, høres ikke sjældent samme mellemlyd, men også [j], så at *Helge* kommer til at lyde som [hæljə] = den forkortede form af *hellige* for [hæliə]; i „fin udtale“ foretrækkes dog nu altid den rene bagtungelyd [q]: [vælpə, hælpə], og et rim som Carl Baggers (i „Den engelske kapitain“) *galgen : medaillen* vilde ikke længere blive anset som godt: [galqən, me'daljən]; i sammes „Zigeunersken“ rimer ligeså *canaille : galge*; tilsvarende rim findes også hos Baggesen og Wessel.

41 (214). Til bagtungehæmmelydene hører også nogle lyd, der i forskellige sprog skrives *r*; således er i almindelig dansk udtale *r* i *bare* kun forskellig fra [q] i *bage* ved at være frembragt længere tilbage i munden, så at den spalteformede åbning findes mellem tungeroden på den ene side og drøbelen eller (og) svælgvæggen på den anden. Da [q] og [r] således ligger tæt ved hinanden, vil man forstå at [q]-hæmmet trækkes noget tilbage imellem to *r*'er, uden at dog forskellen mellem de to lyd opgives, således i *ærgre*; for en udlænding vil dette lyde som ett langt fortsat dansk *r*, og at der også er tilbøjelighed til sammensmeltningen af de to lyd,

ses af, at befaleformen alm. mister det sidste *r*: ['ær'q dai 'egə] *ærg dig ikke*, og at [q] falder bort i hurtig dagligdags udtale af [bør'mæsdər] *borgmester* (eller vel rettere *borgermester*); alm. [vabə'ha'r, va'b(h)a'r] *hvad behager*, ikke sjældent ['ama'r,tər] *Amagertorv* og ['køma(ʔ)r-ga'ðə] *Købmagergade*, simpelt [sgoma'r] *skomager*.

42 (216—217). Vi er færdige med de konsonantiske fladestillinger og kommer til de vokaliske. (Mærk, at det i dette afsnit ikke er lydene som sådanne, der er genstand for behandling, men de enkelte artikulatoriske stillinger af organerne.) Som udgangspunkt tar vi „det rene i“ i *si*, *hvile*, *vild* osv. Fladestillingen er her kun forskellig fra den ved konsonanten [j] dærvet, at afstanden mellem fortunge og den hårde gane er noget større, især i midtlinien; der er her ikke noget „hæmme“, der selvstændigt ved luftens gnidning frembringer en lyd, men en større åbning.

Ser vi nu på en sådan række som *si*, *se*, *sæde*, vil vi se en gradvis sænkning af tungen i tre trin; [i] frembringes med ringe, [e] med større og [æ] med endnu større afstand mellem tunge og gane. Vi kalder disse tre trin nær, mellemst (eller mellemnær) og fjern. Den forøgede afstand beror i reglen på forøget afstand mellem tænderne (på større kæbevinkel). I og for sig kunde man ansætte langt flere trin end de tre; og ved at se os om i de faktisk foreliggende sprog opdager vi også, at andre sprog ikke anvender ganske de samme afstande som dansk. Et dansk [e] i *te* er ikke ganske det samme som fransk [e] i *thé*, men har tungen en kende mere hævet mod ganen, og på samme måde ligger ved dansk [æ] i *selv* tungen lidt højere end ved den franske vokal i *sel*. Og sammenligner vi *være* med *værre*, vil vi se at den sidste vokal har endnu større afstand end det almindelige [æ]. Men i almindelighed vil man kunne nøjes med de tre trin.

43 (219). Foruden angivelsen af afstanden kræves der naturligvis til bestemmelse af tungefladens stilling ved vokaldannelsen en angivelse af det sted hvor afstanden er mindst. Også her vil man kunne ansætte en mængde steder, idet fx ved [e] det sted hvor fladen er nærmest ved mundtaget, er lidt længere inde end ved [i] osv. Til almindeligt brug vil man dog kunne nøjes med at ansætte tre rækker, hver med et sted der i det hele og store er ens for hele rækken, nemlig de to yder-rækker fortungevokaler [i—e—æ] og bagtungevokaler [u—o—å] og mellem dem midttungevokalerne, på dansk repræsenterede ved slutlyden i *ane*, lydskrift [ə]. Se iøvrigt kap. IX.

Øvelse.

Find og bestem alle de konsonanter der frembringes med tungefladen, i følgende:

Langt könnere egne, vil gerne vi tro
 Kan fremmede udenlands finde,
 Men dansken har hjemme hvor bøgene gro,
 Ved strand med den fagre kærminde,
 Og dejligst vi finde ved vugge og grav
 Den blommede mark i det bølgende hav.

KAPITEL V.

GANESEJLET.

44 (220). Det næste bevægelige organ, vi på vor vandring bagtil kommer til, er ganesejlet. Vi har allerede haft med denne den bageste del af ganen at gøre som en af de dele af mundtaget tungen kunde artikulere imod. Men desuden spiller det en vigtig rolle som selvstændigt virkende organ, idet det er døren til næseåbningen; hænger det slapt ned, kan luften på sin vej til og fra lungerne gå igennem næsen; er det helt hævet, er denne vej spærret for luften, der således ikke har andet valg end at gå gennem munden. Ganesejlet og dets vigtigste stillinger er lette at få øje på i et spejl (sml. ovf. § 27); man ser det ved rolig ind- og udånding hængende skråt ned bagtil som en fortsættelse af den hårde gane; i midten hænger drøbelen, medens underkanten af ganesejlet på begge sider af den former sig som to buer, og man ser tydeligt, at der er afstand mellem dette ganesejl og den bageste svælgvæg. Hvis man derimod efter at ha åndet roligt går over til pludseligt at sige (eller hviske) et [a:], vil man strax opdage, at hele ganesejlet (med drøbelen) trækker sig opad og tillige lidt tilbage, hvorved man får indblik til en del af den bageste svælgvæg som hidtil har været skjult for øjet ved ganesejlet. Man må endelig gøre dette flere gange efter hinanden, til man blir fuldt fortrolig med udseendet af disse to hovedstillinger; ved gentagne forsøg opnår man færdighed i bevidst og frivillig at

lukke op og i for næsevejen ved at sænke og hæve ganesejlet. Et godt middel til at prøve ganesejlets forskellige stillinger er at anbringe en lineal (eller et stykke pap) vandret, således at den på den ene side rører ved overlæben mellem næseborene og mundåbningen, på den anden side ved et lodret holdt spejl; hvis man da ved udtalen af en lyd finder at kun den øverste del af spejlet bedugges, har vi en næselyd med mundlukke (§ 46); bedugges den nederste del alene, har vi en ren mundlyd, og bedugges begge dele, en næset lyd med mundåbning (§ 47). Ved stemte næselyd kan man også med en finger eller to føle svingninger udenpå den yderste del af næsen, tydeligst ved [m, n, ŋ] (udtal fx *anana* . . .), mindre udpræget ved næsevokalerne.

45 (221). Fuldstændigt lukke af næsepassagen frembringes ved at ganesejlet løftes op, medens der samtidig skyder sig ligesom en lille svulst frem fra den bageste svælgvæg for at ta imod sejlet og frembringe en lufttæt tillukning. Denne stilling er den i almindelig tale hyppigst forekommende; den findes ved alle s. k. rene mundlyd, hvortil hører de fleste konsonanter, fx [p, b, f, s, j], og alle vokaler i deres normale tilstand.

46 (222). Når ganesejlet dærimod er sænket, får vi næselyd. De hyppigst anvendte er dem, ved hvilke mundvejen er lukket på et eller andet punkt, så at altså luften kun kan slippe ud gennem næsen. Dannes lukket med læberne, får vi [m], der ikke er andet end et [b], udtalt med nedhængende ganesejl; eller, som man også kan udtrykke det, da det egentlig er hævingen af ganesejlet for at lukke til, der er en positiv handling: [b] er ikke andet end et [m] med hævet ganesejl. På samme måde som [m] forholder sig til [b], forholder [n] sig til [d], og [ŋ] (§ 36) til [g], altså:

både næse- og mundåbning tillukkede: [b d g]
 næsevejen fri, mundvejen tillukket: [m n ŋ].

47 (223). At udtale en lyd med næsevejen åben kaldes at nasalere, på dansk at næse den; vi er således berettigede til at kalde [m] for et næset [b], [n] et næset [g] osv. Imidlertid anvender man i reglen ikke benævnelsen i disse tilfælde, hvor luften kun har den ene udvej, gennem næsen, men kun om sådanne lyd, hvor der tillige er en åbning i munden, så at luften samtidig slipper ud ad to veje (især vokaler). De fleste danske plejer at næse lange vokaler, der både foran og efter sig har en næsekonsonant, fx *mine, mene, mane, mǎne*, i dagligdags [no:n] for *nogen, nogle*; sml. næse-[i]et i *mine* med det rene [i] i *mide* eller *lise*. Nasaleringen gir vokalen en uklar lyd, der beror på de i næsen som klangrum (resonansrum) fremkaldte uharmoniske overtoner. I andres udtale blir også kort vokal mellem to næsekonsonanter næset, altså fx i *mand, mænd*, og hos nogle er endelig en følgende næsekonsonant nok til at fremkalde det: *ane, i marken*. Men i alle disse tilfælde er næsningen af underordnet betydning, forsåvidt som den kan udelades eller tages med, uden at de fleste mærker det. I deklamation og sang gør man vel i at vænne sig af med at nasalere.

I flere danske folkemål spiller dærimod næsningen en mere selvstændig rolle, idet den følgende konsonant er forsvundet efter at ha farvet vokalen. Eksempler: Sejerø, *sej, seng, gang*; fynsk *dreng, inden, ingen*, de to sidste ord udtalt ens [æ'in] med næset æ. I Vendsyssel har vi ved siden af hinanden næsede og ikke næsede former i et ord som *mand*, der lyder [mai'] med eller uden næselyd i [a] og [i]. De bekendte franske næsevokaler, fx i *an, fin, on, un*, adskiller sig fra de danske ved at gane-sejlet er endnu mere sænket end hos os.

48 (225). Det vil ses, at i talens løb skal gane-sejlet bestandig være i virksomhed, snart hævende sig op for at lukke af, snart sænkende sig for at lukke op

for luftens udvej gennem næsen. En mængde sproglige ændringer beror nu på, at en bevægelse af dette organ enten kommer lidt for tidlig eller lidt for sent. Skal vi udtale efter hinanden en vokal og et [n] eller [m], kan ganesejlet let komme til at lukke op lidt for tidligt, og vi har således en af de hyppigste måder, hvorpå i sprogene næsede vokaler fremkommer. Skal man udtale [nr] og kommer til at hæve ganesejlet blot et øjeblik for tidligt (inden tungespidsen har forladt den lukkede stilling, blir resultatet [ndr]; på den måde blir altså *inre* til *indre*. Når to konsonanter, der kun er indbyrdes forskellige ved ganesejlets stilling, skulde følge efter hinanden, således som [dn], sker det ikke sjældent i hurtig udtale, at ganesejlet lidt for tidligt begynder sin bevægelse, så at den tid, der skulde optages af den første konsonant, i virkeligheden udfyldes af en glidende mellemting mellem de to. Det er således tilfældet med en hyppig udtale af *sådan* (med stumt a), hvor man ikke med bestemthed kan afgøre, om man hører [sådn] eller [sån], især i forbindelsen *sådan noget*.

49 (226—227). En lignende mangel på præcision i ganesejlets virksomhed, som vi her har inde i ord, har man tit når man skal begynde at tale. I de øjeblikke hvor man ikke siger noget, hænger soim ovf. § 44 sagt, ganesejlet slapt ned; skal man nu svare fx *ja*, så sker det ikke sjældent (især når svaret ikke kommer helt villigt), at stemmebåndene sættes i bevægelse, før ganesejlet osv. er kommen i den rette stilling; resultatet blir da [mja·], [nja·] eller lign. I øjeblikke hvor man er for slap eller sløj til at tale med fuld energi, går det navnlig ud over ganesejlsbevægelserne; istedenfor et [nd] med ren mundvokal, der bruges i energiske øjeblikke for at angi livlig interesse eller opfordring til at skynde sig el. lign., lar man sig nøje med et svagt gryntet [nd] med næset [d] uden at hæve

ganesejlet for vokalen. — Hvis ganesejlssløjheden udstrækker sig til vedkommende individs hele tale, får vi den talefejl der kaldes „snövlen“, d. v. s. en træghed i ganesejlets virksomhed, hvorved navnlig lukket ikke blir dannet komplet lufttæt, og hvorved også hyppigt ganesejlet ved næselydene ikke sænker sig nok, et *m* vil derfor komme til at lyde omtrent som et *b* og omvendt et *b* som et *m*, og hele talen vil være gennemtrængt af en svag, men jævn næseklang. Dette skyldes tit andre, sproget som sådant uvedkommende ting — een snövler, fordi der er en blivende mangel ved hans ganesejl eller ved de muskler der skal hæve det, en anden på grund af småsvulster eller adenoide vegetationer på bagsiden af ganesejlet, en tredje på grund af samlinger af slim og lignende, der hindrer fuldstændig tillukning. Virkningerne heraf under hæftig snue er almenkendte; men ikke altid egner de sig til optagelse i et vittighedsblad som følgende svenske:

Namnförändring. — Hvad heter du, min lilla flicka? — Emma! — Har du inte något annat namn? — Jo, pappa kallar mig för Ebba ibland! — När gör han det då? — Hvar gång han har snufva!

Hvor snövling ikke beror på sygdomme eller på bygningsfejl i ganen, kan vedkommende i reglen vænnes af dermed, tit blot ved at man lar barnet se ind i lærerens mund, medens han bevæger ganesejlet op og ned under fremsigelsen af en vokal, og gör det opmærksomt på, hvad det er der foregår, og dærefter lar det øve sig selv foran et spejl: dette kan naturligvis understøttes ved det ovenfor omtalte experiment med det beduggede spejl (§ 44). I vanskeligere tilfælde kan man bl. a. la barnet puste gennem et glasrør ned i vand: luftens bobling gennem vandet viser her fuldstændig sikkert, at ganen er løftet; så får eleven befaling til at sige *m—o—m—o* med læberne tæt sluttede om røret. Da barnet ser boblerne ved *o*, men ingen

ved *m*, kan det på den måde vænne sig til frivilligt at beherske lukningen og åbningen af næsevejen, og dette kan så benyttes til videre øvelser.

DRØBELEN.

50 (229). Drøbelen kan benyttes som selvstændig lydkilde, idet den kan sættes i svingninger, medens ganesejlet selv er hævet og afspærrer vejen til næsen. Sker dette så hurtigt at det får karakteren af snurren, har vi det såkaldte drøbel-*r* eller kurre-*r*. Denne lyds klangkarakter betinges forøvrigt for en stor del af de andre organers stilling; den ledsages i reglen af en hæven af den bageste del af tungen, enten længere fremefter i munden end drøbelen, altså mod den bløde gane eller længere bagtil, mod svælgvæggen, hvilket sidste er det almindelige hos de danske der benytter dette kurre-*r*.

Anm. (230). Strubelåget er en bruskeplade der forneden er fastgjort til tungen; det har det vigtige hverv at lægge sig ned over strubehodet, når mad eller drikke skal synkes, og hindre at det går i „den gale hals“ (d. v. s. den gale del af halsen, i struben). Udenfor disse synkingsøjeblikke har strubelåget imidlertid ikke noget at gøre; det står mer eller mindre lige i været bag ved tungen og spiller ingen rolle ved frembringelsen af sproglyd.

Øvelse.

Find næselydene i følgende:

Tænk engang, forleden da onkel Thomas står ganske fredsommeligt på perronen, kommer der en ganske ung fyr, noget fordrukken sandsynligvis, og gir ham på den gemytligste måde et dunk, så han ryger lige mod en godsvogn; onkel styrter og får sine benklæder sprængte, men kommer ellers ingen skade til. Ja, man går i fare hvor man går!

KAPITEL VI.

STRUBEHODET.

51 (231). Strubehodet kan uden overdrivelse kaldes det vidunderligste musikalske instrument der overhodet eksisterer, idet der her med få og forholdsvis simple midler er skabt mulighed for at frembringe en forbausende mangfoldighed af toner. Vi skal nu ganske kortelig se på dette apparats anatomiske bygning, hvorved læseren gör vel i hele tiden at følge med på afbildningerne bag i bogen.

Strubehodet er den øverste, udvidede del af luft-røret og som sådant et gennemgangsrum for den udåndede luft på dens vej fra det egentlige luftrør til svælgrummet, hvorfra det igen efter omstændighederne, som vi har set, kan gå ud til omverdenen enten gennem munden eller gennem næsen eller ad begge veje i for-ening. Strubehodets vægge dannes af to med slimhinder beklædte bruskmasser, skjoldbrusken og ringbrusken. Den første er omtrent formet som et skjold med en kam midtpå, der vender fortil; det er dette bruskskjold vi i daglig tale kalder adamsæblet, og om hvis skikkelse man let kan danne sig en forestilling ved at føle på det med fingrene udvendig. Det er som bekendt større og i reglen mere fremtrædende hos mænd end hos kvinder. Skjoldbrusken er bagtil helt åben og løber i de fire hjørner ud i horn; de to største af disse vender opad og når på højre og venstre side af halsen op til tungebenet; de to mindre forneden

hviler på ringbrusken. — Denne har fået sit navn deraf, at den er formet som en seglring, den runde åbning i den er også omtrent af samme størrelse som en almindelig ring til en mands ringfinger; fortil er den ganske tynd (ikke høj) og kan føles nedenunder skjoldbrusken; bagtil udvider den sig til en plade, der kan se ud som en signetflade; den går op bagved strubehodet og danner altså dettes bagvæg, dær hvor jo skjoldbrusken var åben.

Foruden disse to bruske har vi her at gøre med to mindre, der spiller en overordentlig stor rolle på grund af deres store bevægelighed; de kaldes tudbruskene og er to små tresidige pyramider, hvis spidser er vendte opad, medens deres grundflader sidder på ringbruskens bageste flade. På hver af dem er ved det indad vendte hjørne af grundfladen anbragt den bageste ende af henholdsvis det højre og det venstre stemmebånd. Alle de nævnte bruskele sammenholdes ved forskellige bånd; de er beklædte med en slimhinde og forsynede med muskler, der med den fineste nøjagtighed er istand til at afpasse de bevægelige deles stillinger.

Tværsøver strubehodets hulhed er spændte to par vandrette hinder, af hvilke de øverste hedder de falske og de nederste de ægte stemmebånd. Mellem begge par er der til højre og venstre åbne rum eller nisjer, fordybninger til siderne, de s. k. Morgagnis hulheder, der skaffer plads til stemmebåndenes svingninger og også ved at anta forskellige former tilvejebringer det passende klangrum for den tone der netop skal frembringes.

52 (232). Ved stemmedannelsen får vi udelukkende med de ægte stemmebånd at gøre. Man må ikke af navnet stemmebånd forledes til at tænke sig dem som to tynde bånd eller bændler. I slap tilstand ser de

næsten ikke ud som andet end som svagt udbuede udvidelser eller hudfolder på strubehodets sidevægge (indsiden af skjoldbrusken); snarere end bånd ligner de således et par vandrette læber; hver af disse er dog tyndere indadtil end ude ved brusken, og deres slimhinde er istand til selvstændig at blive strammet og kan i alt fald i den tilstand passende kaldes et „bånd“. Åbningen mellem stemmebåndene kaldes stemmeridsen. Herved må man imidlertid skelne mellem den forreste del af denne åbning, der begrænses af stemmebåndene selv (bånd-ridsen) og den bageste, hvor det er de hindebeklædte tudbruske, der begrænser åbningen (brusk-ridsen). Stemmebåndene og tudbruskerne kan, tildels uafhængigt af hinanden, indsnævre stemmeridsen på forskellig måde, hvorved luftstrømmen altså møder en hindring på sin vej, eller endelig lukke helt til, så at luftstrømmen slet ikke kan komme videre. Her behandles først stemmebåndenes forskellige stillinger og virksomheder uden hensyn til deres egentlig sproglige anvendelse.

53 (233). Den første stilling vi skal omtale, er lukkestillingen; her afbrydes fuldstændig al lyd så længe, indtil der igen lukkes op så at luften kan slippe ud. Dette finder sted i særlig stærk grad ved hoste; mindre stærkt ved mange menneskers måde at „rømme sig“ på; her efterfølges oplukningen af en ubestemt vokallyd (stemt), medens man ved hoste blot har en ustemt udpusten af luft. Man øve sig i at frembringe stemmebåndslukket bevidst, så at man efter behag lar det vare længe eller kort. Trykker man en finger fast på huden lige over adamsæblet og knipser på dens negl — hvilket helst må gøres med tilbagehøjet hode — vil man, såfremt stemmebåndene er tillukkede, få en langt tydeligere og klangfuldere lyd frem (forskellig forresten

efter mundhulens form) end den dumpe lyd, der fremkommer ved et sådant knips, hvis stemmeridsen er åben.

54 (234). Den næste stilling af stemmebåndene er den, hvormed stemmeklang frembringes. Her er båndene bragt tæt til hinanden og kan også et øjeblik berøre hinanden, dog i hvert fald ikke så fast at de ligefrem hindrer luften i at komme frem. Luftstrømmen driver dem en smule ud af deres normale vandrette leje; øjeblikkelig drives de dog ved deres spændighed tilbage og sættes således i svingninger op og ned, der er så hurtige at de af øret ikke opfattes hver for sig, men fornemmes samlede som en tone. Det er denne tone, vi kalder stemme; en sproglyd ved hvilken stemmen medvirker, det vil altså sige, ved hvilken stemmebåndene svinger, kalder vi stemt. Det vil ses, at den fonetiske brug af ordet „stemme“ ikke er ganske den samme som den populære, når vi fx taler om at kende et menneske på hans stemme; så betyder „stemme“ jo nemlig helhedsindtrykket af vedkommendes individuelle taleviis, noget som kun tildels beror på stemmebåndenes svingninger, men i lige så høj grad på hele den anatomiske bygning af vedkommendes strube, svælg, mund (tændernes form og tal, kindens elasticitet, mandlernes størrelse osv.) og fysiologiske forhold (kvikhed og nøjagtighed i taleorganernes bevægelser eller det modsatte o. lign.) — altsammen noget, der præger talen også under frembringelsen af de lyd, der udtales uden „stemme“ i fonetisk forstand, som fx [s, f].

55 (235). Det er en bekendt fysisk lov, at en tones højde beror udelukkende på svingningernes antal i sekundet; jo flere svingninger (altså jo hurtigere de er), des højere blir tonen. Nu svinger jo lange strenge ganske naturligt langsommere end korte, og dærpå

beror det, at ikke alene børns, men også kvinders stemmer i reglen bevæger sig i højere toner end mænds; kvinder har et mindre strubehode end mænd og som følge deraf også kortere stemmebånd. Når imidlertid de i et og samme menneskes tale og endnu mere sang frembragte toner snart er højere, snart dybere, beror dette ikke på en forkortning eller forlængelse af stemmebåndene, men på den større eller mindre spænding man gir dem, hvorved nemlig svingningstallet forøges eller formindskes. De forskellige stemmers omfang er her meget forskelligt; i reglen spænder det ikke over mere end to til halvtredie oktaver. Som bekendt inddeler man stemmerne efter de beherskede toners beliggenhed i basser, tenorer osv. Det gennemsnitlige omfang af disse stemmer er

	svingningstal
bas fra F til f ¹	88 til 352
tenor fra c til c ²	132 - 528
alt fra g til g ²	198 - 792
sopran fra c ¹ til c ³	264 - 1056

Det er klart, at intet menneske i sin tale benytter det fulde omfang af de toner, han behersker til sangbrug; gennemsnitstone i talen vil almindelig ligge et stykke under midten af stemmens fulde omfang, og kun når man skal tale i en større forsamling, vil man sætte sin gennemsnitstone op, så man behersker omtrent lige mange toner over og under den, hvorved man vinder mulighed for et rigere toneskifte i talen.

Stemmens højde hænger ikke nødvendig sammen med dens styrke: det er muligt at frembringe forholdsvis høje toner piano og forholdsvis dybe toner forte. Og dog er der en viss forbindelse mellem de to ting, der især viser sig når man nærmer sig grænserne for sin stemmes omfang; det er da lettere at frembringe dybe toner sagte og omvendt. I mange sprog følges høj tone på en stavelse sædvanligt med stærkt tryk på

den; men man må dog vogte sig for at forblende de to ting; se nedf. kap. XIV.

56 (238). Den næste stilling vi kommer til, er den for hvisken. Her synes normalt selve stemmebåndene at være sluttede sammen; derimod er tudbruskene fjernede fra hinanden og danner en trekantet åbning bag i strubehodet; luften presses ud igennem denne åbning og frembringer ved at gnide sig mod dens rande den svage lyd, der tjener som erstatning for den høje tales stemmeklang. Der er for resten flere grader af hvisken, beroende på luftstrømmens kraft og vel også på størrelsen af åbningen i strubehodet; den stærkeste og hørligste er „scene-hvisken“, en helt hvæsende lyd, der er meget forskellig fra den sagteste hvisken. Hviskestillingen benyttes i hvisket tale kun ved de lyd der i høj tale har stemme, medens alle ustemte lyd blir uforandrede; hvisker jeg et ord som *fastelavn*, er [f], [s] og [t] ganske som i høj tale, medens alle de andre lyd har hviskestemme.

57 (239). „Åndede“ lyd fremkommer, når stemmebåndene er fjernede fra hinanden netop tilstrækkeligt til, at deres rande ikke kan sættes i svingninger af luften; sammen med tudbruskene danner de en åbning omtrent af form som en ligebenet trekant, hvis spidseste vinkel (foran ved skjoldbruskens kam) er c. 10° . Indtrykket på øret er ikke særlig forskelligt fra det af de tilsvarende hviskede lyd, og der hører megen øvelse til skarpt at høre forskellen.

Endelig kan stemmebåndene være fjernede så meget fra hinanden, at der ikke længer fremkommer en hørlig gniden dær; her danner også stemmebåndene med tudbruskene en ligebenet trekant, men topvinklen er mindst 25° eller så. De lyd, der frembringes med denne stilling, kaldes pustedede. Ved almindelig lydløs indånding

er stemmebåndene i reglen fjernede endnu mere fra hinanden; men det behøver vi ikke nogen særlig benævnelse for.

58 (240). Til undervisningsbrug kan man anskueliggøre de forskellige stemmebåndsstillinger ved at holde de to hænder vandret ved siden af hinanden med håndfladerne nedad og tommelfingrene nedadbøjede; hvor de to pegefingres spidser mødes, er skjoldbruskens forreste søm; åbningen mellem pegefingrene forestiller ridsen mellem de egentlige stemmebånd, den mellem de egentlige hænder derimod åbningen mellem tudbruskene. — Hvad angår anvendelsen af disse forskellige stillinger i sproget, må vi først mærke os at en hvilken som helst mundstilling kan forenes med en hvilken som helst virksomhed i strubehodet; indstiller vi altså vor mund (læber, tunge, ganesejl) til et [i], kan vi efter behag lukke helt til i strubehodet eller sætte stemme, hvisken, ånden eller pusten til; stemmebåndenes muskulatur er ganske uafhængig af de øvre taleorganers.

59 (241). Fuldstændigt lukke i strubehodet (§ 53), i lydskrift betegnet ved en apostrof ['], anvendes for det første som en slags indledning til en vokallyd i et ords begyndelse. Skal man efter en pause frembringe en vokal med stemmeklang, da kan man begynde (intonere, ansætte) den på forskellig måde; den der her vedrører os, består i at man danner et øjeblikkeligt lukke, der dog ikke göres videre kraftigt; stemmebåndsvingningerne begynder så med gennembrydningen af dette lukke, der for et opmærksomt øre er forbundet med et ganske lille brag, lige før stemmen pludselig begynder at klinge. De fleste overhører den svage lyd, men er man een gang bleven opmærksom på den, kan man ikke la være med at høre den.

Denne faste vokalansætnings anvendelse i tale er

meget forskellig i de forskellige sprog. På dansk kan der næppe opstilles faste regler derfor, og meget synes at bero på individuelle vaner. I begyndelsen af en sætning kan den bruges foran en hvilken som helst vokal. Inde i sætninger bruges den visst kun foran en stærk vokal, og dær langt hyppigere foran fjerne end foran nære vokaler, hyppigst foran [a], fx *fra Afrika* [fra 'a'frika], *i Afrika* [i 'a'frika]; sml. derimod *fra Amerika* [fra a'me'rika], *jeg sagde at det var af Amalie* [je 'sa: a de var a a'ma'liə], hvor de begyndende a'er er svage.

60 (242). For det andet kan stemmebåndslukke bruges inde i ord til rent sproglige øjemed, d. v. s. således at det hører med til vedkommende ords lydmasse og kan tjene til at adskille ellers ligelydende ord, hvad ['] som vokalindleder jo ikke gör. Dette er tilfældet i det vi kalder stød, og som udgør en af de mest karakteristiske bestanddele af vort sprog og noget af det, udlændingene har sværest ved at efterligne. Som eksempler på dets forekomst kan nævnes: *sol* [so'l], *solen* [so'ln] — medens det ikke findes i *sole* [so'lə], *solene* [so:l(ə)nə], *soler* [so'lər], *solede* [so'ləðə] osv.; fremdeles *hund* [hun'], *hunden* [hun'n], medens *hunde* [hunə], *hundene* [hun'nə] ikke har stød. Det tjener til at adskille talrige ordpar, fx *mand* [man'], *man* [man]; *ham* [ham'] (slangeham), *ham* [ham] (af *han*); *mænd* [mæn'], *men* [mæn], *Møller* [møl'ər], *møller* [mølər]; *skærene* [sgæ'rənə], *skærende* [sgæ'rənə] osv. På grund af den store rolle stød spiller i vort sprog, vil dets anvendelse blive gjort til genstand for udførligere behandling i kap. XV.

På grund af stødets hyppige forekomst i vort sprog lyder dansk i det hele noget hostende eller hikkende for en udlænding, noget som findes udtrykt hos en svensk forfatter i det 16de århundrede, der skildrer dansk på følgende måde: the tryckia orthen fram, lika som the willia hosta. En hollandsk dame, der ved

undervisningen i dansk indøvede stødet med sine elever, har fortalt mig at faderen til een af disse engang sagde til ham: „Hik dog ikke sådan, dreng; det er skadeligt for din hals,“ hvortil sønnen svarede: „Jeg hikker ikke, far; jeg taler blot dansk“.

Udenfor Danmark findes stød kun meget sjældent, således ikke i noget af de almindeligt kendte sprogs rigsmålsform, men hist og her i dialekter (fx i Nord-england og Skotland), men dær er det ikke som hos os en fast bestanddel af sproget; det bruges med stor vaklen og tjener ikke til at adskille ord fra hinanden. Dærjmod synes dets anvendelse på lettisk at stemme mere med dets rolle i vort sprog.

61 (243). De lyd, ved hvis frembringelse stemmen (stemmebåndssvingninger, § 54) er medvirkende, kaldes stemte lyd; dertil hører de almindelige vokaler og mange konsonanter. Modsætningen hertil er de ustemte lyd; blandt dem er de pustedede de vigtigste. Stemte og ustemte lyd svarer parvis til hinanden, men tit findes kun den ene anvendt i sproget. Først må vi nu klare for os, hvad kendetegn vi har til at afgøre, om en lyd er stemt eller ikke.

For det første kan man med nogen øvelse høre det. En begynder gör vel i at øve sig i at skelne stemte fra ustemte lyd på den måde, at han holder håndfladerne fast for det ydre øre under udtalen af lydene; da vil stemmen høres som en tydelig summen, medens de lyd der frembringes ved de øvre organer uden stemmens medvirkning, kun høres meget svagt som en utydelig susen. For at gøre denne og de i det følgende omtalte prøver på en rigtig måde er det nødvendigt at udtale vedkommende lyd så kraftigt og lydeligt som muligt. Man prøve således med et stærkt og langt udtrukket [i·····] (helst på en og samme tone) og dær-

efter med et [s····]¹ og gentage disse lyd afvekslende en hel del gange; derpå kan man gå over til [v····]¹, [f····]¹ og således videre til alle andre lyd i sproget, indtil man ved hver enkelt er bleven helt klar over, om den har stemme eller ikke.

En anden prøve er syngepróven; kan en lyd synges frem på forskellige toner (så at man fx frembringer hele melodier på den), da er den stemt. Man prøve således [i···] og [m···] — her vil det lykkes — og derpå [s···], [f···] — hvor det vil mislykkes, o. s. fr.

En tredje prøve er følepróven. Holder man med et par fingre fast og tæt om adamsæblets fremspringende del, vil man let kunne føle i fingerspidserne, om strubehodet er sat i dirrende bevægelse, hvilket vil sige at stemmebåndene svirrer; fornemmelsen er omtrent den samme som den man får ved at holde fingerspidserne på et flygel, som der blir spillet på. Er der dærimod ikke stemme på lyden, føles ingenting. Man prøve dette, dels mens man højt fremsiger en sammenhængende sætning, dels efterhånden med de enkelte lyd i sproget, udtalte langt og tydeligt. — Men da ikke alene stemmebåndene og strubehodets bruskepartier sættes i bevægelse, men svingningerne fra dem også forplanter sig til andre organer, kan man også føle dem andre steder. Ved et [i··] kan man således føle dem ved at holde med fingrene oppe på hjernebassen; ved de fleste dybe toner kan man føle svingninger i brystkassen, ved de stemte næselyd udenpå næsen.

62 (244—245). Det første lydpar vi kommer til, er [f—v]; [f] er pustet, [v] stemt. Herved adskilles fx følgende ord:

¹ Begribeligvis ikke bogstavnavnene [æs, ve', æf], men selve lydene som i begyndelsen af ordene *si, hvis, fuld*, uden spor af vokal.

fane [fa'nə] — [va'nə] *vane*
finde [fenə] — [venə] *vinde*
fisk [fesk] — [vesk] *visk*¹.

Som [v] forholder sig til [f], således forholder [z] sig til [s]; [z] kan derfor beskrives som „s med stemme“ eller „stemt s“. Dette [z] findes ikke som anerkendt sproglyd på dansk (som i andre sprog, fx fransk og engelsk), men det hænder af og til, at den sættes ind istedenfor [s] mellem to vokaler; de der gør det, er sig det i reglen aldeles ikke bevidst, og de vil kun gøre det i enkelte øjeblikke; jeg har hørt det fx i *besøge*, *basar*, *vise*, der altså blev til [be'zø'qə, ba'za'r, vi'zə]; i forbindelser som *vise sig* kommer det måske mere hyppigt frem end ellers, udtalen blir da [vi'zəsi], idet [ə] tit falder bort mellem to på samme sted frembragte lyd (§ 102).

63 (248). Et almindeligt *l* udtales med stemme, men pustet *l*, i lydskrift [l̥], findes i den almindeligste udtale efter [p, k], medens vi fx efter [b, g] har stemt [l]; sml. således:

klade [k_{l̥}a·ðə] — [gla·ðə] *glade*
klæde [k_{l̥}æ·ðə] — [glæ·ðə] *glæde*
klippe [k_{l̥}ebə] — [glebə] *glippe*
klo [k_{l̥}o²] — [glo²] *glo*
plade [p_{l̥}a·ðə] — [bla·ðə] *blade*.

¹ Hvor [v] står i forlyd, er lyden selv så kortvarig og der er så lidt stemme på den, at man tit får indtrykket af, at stemmen først sætter ind i det øjeblik underlæben er ved at trække sig bort fra overlæberne; øret nøjes altså med at opfatte overgangen fra [v]-stillingen til den følgende lyd. Det samme gælder om de andre nedf. nævnte stemte lyd, fx [l] i *le*, [n] i *ni*; først inde i ord (som *Ívan*, *Allan*, *Anna*) er vi viss på at få stemmen med.

Desuden findes [j] tit i udlyd, især efter stød fx i *sal*, *sol*, *avl* [sa'ɔ, so'ɔ, au'ɔ]; her høres dog altid den stemte lyd mer eller mindre tydeligt, når der kommer et andet ord efter, som begynder med en stemt lyd, fx i *sol er oppe* osv.; sml. nedf. § 68.

64 (249). Til [j] svarer den pustede lyd [c]; den kan indtræde efter [p, t, k] fx i *pjalt* [pcal't], *tjene* [tcæ'nə], *kjole* [kco'lə], sml. den stemte lyd i *bjerg* [bjær'q], *djævel* [djæ'vl], *gjorde* [gjo'rə]. Desuden findes [c] i mange danskes mund foran [t, d] i den forbindelse vi skriver *gt* efter [i, y], fx i *gigt* [gict], *svigte* [svictə, svicdə], *sligt*, *afbigt*, *stygt* [sdyct], *ydmugt*. — Den til det stemte [q] (§ 40) svarende pustelyd [x] findes i samme forbindelse efter bagtungevokaler, fx i *magt*, *sagt*, *bugt*, *lugt*, *vogte* [maxt, saxt, boxt, loxt, vɔxtə vɔxdə]. Efter [e, ø, æ] som i *dig*, *dygtig*, *søgt*, *vægt* osv. findes en mellemlyd mellem [c] og [x] (den pustede lyd, der svarer til den i § 40 slutn. omtalte mellemlyd mellem [j] og [q]); den kan i lydskrift godt betegnes med [x], altså [dext, døxti, søxt, væxt]. I det hele må dog mærkes at mange i disse forbindelser udtaler lukkelyden [g] eller [k], altså [gigt, degt, magt] osv.

65 (250). Vort *r* er i de fleste forbindelser stemt, men det blir pustet [ɣ] for det første efter *p, t, k, f*, altså fx

prise [pɾi:sə] — [bri:sə] *brise*
pryde [pɾy:ðə] — [bry:ðə] *bryde*
trives [tɾi:vəs] — [dri:vəs] *drives*
true [tɾu:ə] — [dru:ə] *drue*
krav [kɾa'v] — [gra'v] *grav*
krum [kɾom'] — [grom'] *grum*
frede [fɾe:ðə] — [vre:ðə] *vrede*

Sml. også *prud* *brud*, *træne* *dræne*, *kram* *gram*, *krus* *grus*, *kry* *gry*, *frist* *vrist*. — Endvidere i udlyd, ofte

efter stød: *stor*, *værd* = *vejr*, *vær*, *har*, *smør* (imperativ) [sdo'ɾ̥, væ'ɾ̥, ha'ɾ̥, smø'ɾ̥] — hvor dog udtalen med vokaliseret stemt [ɾ] også findes almindeligt: [sdo'ɾ] osv. — og altid efter kort vokal i stærk stavelse: *kar*, *var*, *smør* (subst.), *r* (bogstavnavnet) [kaɾ, vaɾ, smøɾ, æɾ]; ligesom *l* blir *r* også stemt i sætningsindlyd: *stor i skrøbelighed*; *smør og brød*. Afvigende fra *l* er *r* altid pustet mellem kort vokal og pustet konsonant, altså i *skærpe*, *værft*, *sjærf* (*skærf*), *vers*, *marsj* (*marsch*), *mark*, *kort*, *bort* [sgæɾbə, væɾft, ʃæɾf, væɾs, maɾʃ, maɾk, kɑɾt, bɑɾt]. Mærk herved at inde i ord er forskellen mellem opr. *t* og *d* i almindelig udtale bortfaldet (§ 71), men at en rest af den viser sig i behandlingen af et foregående *r* efter kort vokal, sml. således

værten [væɾdn] — [væɾdn] *verden*

kortene [kɑɾdn-ə] — [kɑɾdnə] *korderne*

Ved *p* *b* og *k* *g* har vi det samme forhold, men der er kun meget få eksempler på *r* foran *b* og *g*; sml. *harpe* [haɾbə], men *Harbo* [harbo']; *erkebiskop* ['æɾgə-bisgɑp] men *ergo* [æɾgɔ'], *sparke* [sbɑɾgə] men *kargo* [kɑɾgɔ]. Efter lang vokal har vi i reglen stemt (ofte vokaliseret) *r* selv foran *p t k*; således i *borte* [bɑɾdə]; *parterne* (flt. til *part*) [paɾdərnə] i modsætning til folkenavnet (*Partherne*) [paɾtərnə].

66 (251). Næsekonsonanterne [m n ŋ] osv. er næsten altid stemte; de ustemte (pustede) kan, når de udtales isolerede, knap nok gøre sig gældende som hørlige lyd; sml. dog den lyd der fremkommer, når man puster stærkt gennem næsen for at rense næsegangene og sikre sig, at der er „luft“ i dem. Dærimod går det med disse ustemte nasaler som med andre lyd, at de i sammenhængende lydrækker lettere kan opfattes og derfor i og for sig er meget brugelige som sproglyd. Pustet [m̥] kan høres, hvor *m* kommer i udlyd efter en anden konsonant med

stød¹ fx i [hal'm, sgæl'm, fær'm], *halm, skælm, ferm*, hvor tostavellesudtalen med stemt [m] dog også findes; i sætningssammenhæng kommer stemmen som oftest med på *m*. Om ustemt *m* i *amtmand* se nedf. under lydberøring (§ 109).

Pustet [ŋ] kan indtræde under de samme betingelser som [m], fx i [hau'ŋ, ai'ŋ, vær'ŋ] *havn, egn, værn*; stemmen indtræder også her i reglen i sætningssammenhæng. Endvidere efter *k* i forlyd, fx i [kn̥ap, kn̥op] *knap, knop*, sml.

kny [knyʔ] — [gnyʔ] *gny*
knistre [kn̥isdr̥ə] — [gn̥isdr̥ə] *gnistre*.

I danske ord findes *n* ikke efter *p* og *t* i forlyd, men i låneord som *pneumatisk* har vi også [ŋ]. Et hånligt (eller smilende) afvisende *næ* blir tit til [ŋhæ'h], hvor stemmen først sætter ind et øjeblik efter at tunge og ganesejl er gået over fra [ŋ]-stillingen til vokalstillingen.

67 (261). Med hensyn til *l, j, n* efter *p, t, k* kan mærkes, at den helt pustede udtale er den almindeligste i København, men at den ikke er eneherkende; mange har isteden dærfør en gliden fra den åbne stilling af stemmeridsen til stemmestillingen, så at stemmen kommer frem et hørligt øjeblik før konsonantens ophør. *V* i *tvinde, tvist, kvinde, kvist* kan godt være pustet helt igennem uden dog at falde fuldstændigt sammen med [f] på grund af den i § 19 omtalte lille forskel i læbestillingen; almindeligst er der dog en stemmeglidning. Efter en pustet hæmmelyd har *l* osv. næsten altid stemmeglidning fx i *flå, slå, fjas, fnyse, sne* [flå', slå', fja's, fny'sə, sne']; ligeså fx i *svinde* [svenə], *svære = sfære* [svære].

¹ Efter vokal med stød fx i *lim, infam, brom* er *m* hyppigere, men ingenlunde altid, stemt.

68 (262). Den modsatte glidning, hvor stemmebåndene efter at ha været i svingninger under udtalen af en lyd går over til den åbne stilling, forekommer især i virkelig udlyd¹, hvor stemmebåndene altså på en måde foregriber den stilling, de skal indta i den følgende pause. I lydskrift kan dette angives ved at sætte [h] til, altså fx udlydende *l* i *øl* [ølh; re'qølh] *regel*. Såsnart der ingen pause følger efter, har vi fuldt stemt [l] i *øllebrød*, *øl* og *brød* osv. På samme måde udlydende [ð]: [maðh] *mad*, [sgi'bəðh] *skibet*; [q]: [slaqh] *slag*, [dåqh] *dog*². Hvor en af disse lyd eller *v* kommer i udlyd efter en (lang) vokal med stød *i*, som i *lav*, *sal*, *lad*, *sag*, begynder stemmen efter stemmebåndslukkets ophør, men varer kun ved et øjeblik, før den samme glidning begynder: [la'vh, sa'lh, sa'qh]. Ved næselydene er glidningen fra stemt til åben stemmebåndsstilling ikke nær så fremtrædende som ved [l], men kan dog af og til høres: [han(h), ham(h), bal'kåŋ(h)].

69 (263—264). Endnu en vigtig klasse lyd står tilbage at undersøge med hensyn til stemmeforholdene, nemlig lukkelydene

p t k
b d g,

men indenfor hver af disse rækker må vi sondre mellem flere arter.

Den første art er vort almindelige „bepustede“ [p, t, k] i stærk stavelse, fx i *pude*, *tude*, *kue*, *pige*, *tie*, *kile*, *Po*, *to*, *ko* [pu'ðə, tu'ðə, ku'ə, pi'ə, ti'ə, ki'lə, po', to', ko'] osv. Disse dannes på den måde, at medens luftvejen er spærret står stemmebåndene langt fra hin-

¹ Ved virkelig udlyd forståes stillingen foran en pause, i modsætning til ordudlyd, hvorefter et nyt ord kan begynde uden nogetsomhelst ophold.

² *r* blir i samme stilling helt pustet (§ 65).

anden; da luften stadig drives ud fra lungerne, samles der altså stadig luft bagved lukket; og i det øjeblik da der lukkes op, er lufttrykket bagved lukkestedet så meget stærkere end det udenfor, at der foregår en „explosion“ og høres et brag, men endnu et øjeblik efter sprængningen af lukket blir luftstrømmen ved at passere ud, uden at stemmebåndene er komne hinanden væsentlig nærmere; følger der altså en vokal efter, varer det et mærkbart øjeblik, inden stemmen sætter ind; følger der en konsonant som [l, r, n] efter, er den enten i hele sin varighed eller dog overvejende pustet (sml. § 63 ff.). Foran vokal er pustet efter lukkets sprængning så stærkt, at det er nærved at optræde som en hel selvstændig lyd. Dette er tydeligst ved de nære vokaler [i, y, u], fordi luftstrømmen ved dem presses ud igennem en forholdsvis ringe åbning; særligt gælder dette da forbindelserne [ti, ty]: idet tungen på vejen fra den lukkede stilling til vokalstillingen passerer [s]-stillingen eller dog meget nær ved den, og idet der stadig pustes luft ud, lyder det danske [ti, ty] for en udlænding næsten som [tsi, tsy], fx i et ord som *Tivoli*, der af fremmede tit opfattes som [tsivoli]. Men også foran andre vokaler, fx i *tunge*, *betale* osv., er vi danske sikkert på vejen til en lignende lydovergang som den s. k. anden lydforskydning, der fandt sted i höjtysk for en 1200 år siden, da *tunga* blev til *zunga*, nyhöjt. *zunga* [tsuŋə], *tala* > *zala*, nu *zahl* [tsa:l] osv.

∨ 70 (265). Vore [p, t, k] i svag stavelse udgør den anden art, der kan kaldes beåndede lukkelyd. Dan-nelsesmåden er for så vidt den samme som ved den første art, som stemmebåndene også her, medens lukket varer, er langt fra hinanden; men i det øjeblik lukket sprænges, skynder stemmebåndene sig så meget som muligt at nå stemmestillingen, så at der istedenfor et pust kommer en åndet lyd omtrent som et [h]. For

at blive sig forskellen klar sammenligne man de stærke og de halvtærke eller svage stavelser i ord som [pa'pa²] *papa*; [pɔpɔɔ] *purpur*; [to,tal] *total* (= 2); [to'ta'l] (= fuld-stændig); [tɔg'tu'r] *tortur*; [ka'ka'o] *kakao*; [ku'kuk] *kukkuk*; [pi'e] *pige*, [pi'a'no] *piano*; [pæn'] *pen*, [pæn'du'l] *pendul*; [pisk] *pisk*, [e'pisk] *episk*; [ta'lə] *tale*, [ta'læn't] *talent*; [ty'ɹ] *tyr*, [ty'ran'] *tyran*; [to'] *to*, [ðto] *Otto*; [kanə] *kande*, [ka'no'n] *kanon*; [ki'na] *Kina*, [ki'ne'sisk] *kinesisk*; [ke'misk] *kemisk*, [ke'mi'] *kemi*; [ko'] *ko*, [æko] *ekko*; [kulə] *kulde*, [ku'lø'ɹ] *kulør*.

Det må udtrykkelig bemærkes, at denne udtale af *p, t, k* kun findes foran fuld vokal, ikke i almindelighed foran [ə]; dog kan beåndet [t] findes efter lang (ustødt) vokal: (jeg) *ledte* (efter det) [le'tə], og mellem konsonant og [ə], se § 71.

Anm. (266). En tredje art [p, t, k] findes i flere sprog, fx fransk: vokalen kommer her med fuld stemme øjeblikkelig ved åbningen af lukket; de lyder let for uøvede danske øren som [b, d, g]. Et sådant „skarpt“ [p] høres dog på dansk i tiltale til kyllinger: *pyllepyllepylle!*

✓ 71 (267). Med hensyn til [b, d, g] er først at mærke at lyd og skrift her stemmer mindre overens end måske på noget andet område af vort sprog. De omtalte lyd skrives for det første med *b, d, g* i forlyd: [ba'nə, danə, ga'nə] *bane, danne, gane*; for det andet også i visse tilfælde i indlyd, fx *abe, Oda, sago*¹ [a'bə, o'da, sa'go], *ebbe, bredde, ægget* [æbə, bre'də, æ'gəð]. Ved siden deraf skrives de samme lyd tit *p, t, k*, nemlig altid i forlyd og indlyd efter *s*, fx *spade, stade, skade* [sba'ðə, sda'ðə, sga'ðə], *haspe, haste, aske* [hasbə, hasdə, asgə]. Herpå beror det, at fx *Danmarks gæve sønner* lyder som *Danmarks skæve sønner*; af selvpoplevede tilfælde, hvor der er voldt misforståelse herved, anfører jeg:

¹ Men de fleste skrevne enkelte *d* og *g* i indlyd er åbne (hæmmelyd) [ð, q].

hans billede = han spillede; hos Grams = hos Skrams; lad os bare det = lad os spare det; hans strengeleg = hans drengelig; falde i deres garn = deres skarn. — Fremdeles skrives lydene [b, d, g] med *p, t, k* eller hyppigere *pp, tt, kk* mellem vokaler, når den sidste er det „svage e“ [ə]¹: *hoppe, hatte, hakke* [håbə, hadə, hagə]; ordene *bække* og *begge* (*bægge*) lyder ens [bægə], ligeså *lækker* og *lægger* [lægər, lægɹ], *labber* og *lapper* [labər, labɹ]. Såsnart inde i et ord en anden vokal end [ə] følger efter konsonanter, får vi beændede [p, t, k], så at fx *opus* og *globus* ikke rimer helt: [oːpus, gloːbus]; ord som *hyppig, vittig, flittig* høres dog nok så tit [hybi, vidi, flidi] som med [p, t]. Efter [m, n, ŋ, r, l] vakler udtalen; mange holder lydene i *ændre* og *kæntre* ude fra hinanden som [ænˈdrə, kæntɹə], ligeså fx *jambe* og *lampe* [jambə, lampə], men andre udtaler [kændrə, lambə]; ligeså vakler *vente, tænke, vælte* osv. mellem [væntə, tæŋkə, væltə] og [vændə, tæŋgə, vældə]. I udlyd findes også vaklen, snart høres [b, d, g], snart og vel almindeligst [p, t, k] med tydeligt pust, og det hvad enten skriften har *b, (d), g* eller *p, t, k*, altså fx i *skib, Job, op, nat, soldat, æg, dug(g), tak* osv. [sgɪˈb, joˈb, ðb, nad, solˈdaˈd, æˈg, dug, tag] eller hyppigere [sgɪˈp, joˈp, ðp, nat, solˈdaˈt, æˈk, duk, tak]; såsnart ordet kommer til at stå foran et andet ord uden pause imellem, navnlig når det andet ord begynder med vokal, indtræder næsten altid [b, d, g], fx [mit ˈsgɪˈb ər ˈlaːð(ə)ð mæ(ð) . . .; ðb a gaːðn; go ˈnad ə ˈsəu ˈvælh; tag i ˈliːə ˈmāːðə] *mit skib er ladet med, op ad gaden, god nat og sov vel, tak i lige måde*. Hvad stemmebåndenes forhold ved disse [b, d, g] angår, da er man ikke helt klar herover. De svinger ikke som ved stemte lyd, men er dog sikkert nærmede stærkt til hinanden; i alt fald indtræder svingningerne (senest) i samme øjeblik som mundlukket åbnes, så at

¹ Også [ɹ] af [ər], [n, l] af [ən, əl].

der ikke er det mindste pust eller ånde mellem [b, d, g] og den følgende lyd.

v 72 (268). Med virkelige stemmebåndssvingninger udtales derimod de [b, d, g]-lyd, som er almindelige fx på fransk. I et sådant [aba] toner stemmen hele tiden, så at øret er istand til under mundlukkets varighed at høre en dump summen, medens der ved alle de hidtil behandlede klasser af lukkelyd nødvendigvis må være en, omend nok så kort tid, hvor øret absolut intet indtryk kan få. På dansk findes disse stemte [b, d, g] ikke som egentlig anerkendte sproglyd; børn bruger dem dog ikke sjældent i deres efterligning af køers brøl og fårs brægen, hvor de snart siger [muː; mæː], snart [buː; bæː] og snart [mbuː; mbæː], men i alle tre tilfælde med stemme lige fra lydgruppens begyndelse. I hurtig dagligtale kan der også komme stemme på et dansk [d] og [g], især når et [ə] falder bort mellem to ens lyd, som i *er det det*, udtalt [ædde], *begge gange* udtalt [bæggə]: stemmen fra den slutte vokal viser sig et øjeblik midt imedens den lukkede stilling holdes.

73 (253—254). Ved det almindelige [h] har vi vokalisk stilling af de øvre taleorganer, uden at der i strubehodet frembringes stemme.

Stemmebåndene står til at begynde med lidt fra hinanden, så at der ved luftens passage gennem den meget spidsvinklede trekant frembringes en svag lyd af „ånden“ (§ 57), men de nærmer sig derpå rask til hinanden; i det øjeblik de er rykkede tæt sammen, så at luften kan sætte dem i regelmæssige svingninger, er [h] forbi og vokalen begynder. Ved siden deraf har man på dansk en svagere lyd, som i lydskrift betegnes ved [h̥]. Den findes mellem to svage vokaler, fx i [al-ko^hd̥l] *alkohol*, [u^har^hmo^hnisk]. Stemmebåndene, der jo er nærmede til hinanden og satte i svingninger ved

vokalen foran *h* og som igen et øjeblik efter skal i samme stand for den følgende vokal, går i mellemtiden ikke så langt fra hinanden, at de når den egentlige åndestilling; stemmedannelsen svækkes blot et lille øjeblik, uden at måske svingningerne holder helt op, medens stemmebåndene fjernes ubetydeligt fra hinanden. Dette [h] kan bedst studeres ved modsætningen mellem den stærke form af ord som *han, hun, har* med [h] og den svage med [h] i sætningssvag stilling; sml. *da han sagde* [da 'han 'sa'] med *da han sagde* [da 'han 'sa']; *så sagde hun* ['så 'sa 'hun], men ellers [så 'sa 'hun]; [je 'a værd 'sy'q] *jeg har været syg*; [næ 'hør 've' du va] *nej hør veed du hvad!*; [jo'han 'svæn'sn] *Johan Svendsen*, sml. fornavnet alene [jo'han] osv. I disse tilfælde vil [h] endogså tit falde bort: [da (a)n 'sa'] osv.¹.

Anm. (257). Et [h] kan også helt falde bort på grund af en foregående konsonant (i reglen ustemt); således ofte [væʁtsu's], *værtshus*, endnu hyppigere på grund af tempoets fremskynden i lange ord [væʁtsusd'l'ær] *værtshusholder* og endnu mer [væʁsusål'æræŋgə] *værtshusholderenke*; fremdeles fx [kåŋn'sa'və] *Kongens have*; [hærlof'sd'l'm] *Herlufsholm*; [fæl'tærə] *feltherre*; [filar'mo'nisk] *filharmonisk* osv. Ved meget omhyggelig tale høres dog [h] i mange af disse ord, navnlig naturligvis, hvor følelsen af ordets sammensætning gör sig gældende.

74 (258). Efter vokal kan vi ha lyden [h] med åndestilling eller med glidning fra stemt lyd endog til den helt åbne pustestilling. Lytter man nøje efter et ord som *vi*, udtalt alene, opfatter man efter [i] en lyd, der ligner den i sligt (§ 64) og som aldeles ikke høres i fransk [vi] *vie*, hvor ordet virkelig ender med det korte brat afsluttede [i]; det danske ord må ved nøjagtig omskrivning skrives [vih]. Sammenlign på samme

¹ Helt stumt er *h* i tilfælde som *Brahe* [bra'ə] el. alm. [bra:].

måde fransk [du, nu] *doux, nous* med dansk [duh, nuh] *du, nu*; fransk [fy] *fut* med dansk [fyh] *fy* osv. Dette er tydeligst at høre ved de nære vokaler [i, y, u] men findes også ved de andre, fx [deh] *det*, [mæh] *med*, [vah] *hvad*, [sðh] *så!* [ndh] *nd!* I alle disse tilfælde kommer et [h] tydeligt frem, når man hører ordene bagfra i en telegrafon eller i en fonograf. Efter svage vokaler har vi tit [h], fx [gomih, ju'nih, husdruh, ækoh, medah] *gummi, juni, hustru, ekko, middag*; men her høres dog måske lige så tit afslutning uden [h]. — Når der her er talt om udlydende vokaler, er ordet taget i sin strenge betydning, så at [h] ikke viser sig, hvor de samme ord uden pause efterfølges af andre ord, altså fx [vi 'gå'ɹ] *vi går*, [nu i'da'] *nu idag*, [fy dðqh] *fy dog!* Den åndende afslutning er ganske ligeartet med den i § 68 omtalte af stemte konsonanter.

75 (252). Vokalerne er som regel stemte, men pustede vokaler forekommer dog i flere sprog. På dansk findes de kun i enkelte udbrud, således når man puster af varme og uden spor af stemme siger *puh* eller *pyh*. Undertiden siges i samme betydning blot den pustede vokal [y] uden [p] foran. Et [yt] med pustet vokal, der på grund af stærk læberunding blir næsten fløjtende, bruges til at betegne en stor fart, hvormed noget bevæger sig eller forsvinder. Man kan også høre et ærgerligt udtalt, næsten hvæsende, pustet *ja*.

Øvelse.

Gå et selvvalgt stykke i en dansk bog igennem og angiv ved hver forekommende lyd dens stemmeforhold.

KAPITEL VII.

ÅNDEDRÆTSORGANERNE.

76 (271). Et stykke nedenfor strubehodet deler luftrøret sig i to grene, hver førende til sin lunge. I selve lungerne frembringes ingen sproglyd; men det er i reglen den luft, der ved udåndingen kommer fra dem, som bruges til at frembringe sproglydene i og ovenover strubehodet.

På udåndingens styrke beror efter den almindeligste antagelse stavelsernes tryk (trykaccent, styrkeaccent). Hvor mange grader man vil anta, beror egentlig på vilkårlighed; deres forhold kan tilnærmelsesvis angis ved tal, så at

5	angir	extrastærkt	tryk	
4	—	stærkt		
3	—	halvstærkt	} mellemstærkt	
2	—	halvsvagt		
1	—	svagt	tryk.	

5 forekommer kun ved særligt eftertryk; 3 og 2 er ikke lette at sondre. I lydskrift er det formålstjenligst at sætte tegnene for tryk foran stavelsens første lyd, bedst med en lille lige streg foroven for stærkt tryk (fordoblet for styrkegraden 5) og fornedet for mellemstærkt tryk; svag stavelse betegnes ikke. Exempler:

betale Anna analysere selskab selskabelighed
 [be'ta'lə] ['ana] [analy'se'rə] [sæl'sga'p] [sæl'sga'bəli,he'ð]
 1 4 1 4 1 3 1 2 4 1 4 3 2 4 1 2 3

uselskabelighed tak i lige måde
 [usəl'sga'bəli,he'ð] [tagi'li-ə,må'ðə]
 2 1 4 1 2 3 2 1 4 1 3 1

Anm. (272). Efter Forchhammer er det ikke altid trykket fra åndedrætsorganerne, som stavelsernes forskellige styrke beror på, men nok så hyppigt stemmeridsens størrelse. Vi har den kraftigste stemme med ringe afstand mellem stemmebåndene og følgelig lille luftforbrug, og den svageste stemme med stor afstand og stort luftforbrug. Vi kan med den kraftigste stemme synge en vokal som *o*, lige hen imod et tændt lys, uden at flammen vifter det mindste, medens vi omvendt med en svag men luftfyldt stemme med lethed slukker lyset.

77 (273). En stansning i åndedrætsorganernes virksomhed, så luften hverken bevæger sig ud eller ind, forekommer ret almindeligt, endogså inde i et ord, foran en stærk stavelse, som tilhørerne ligesom skal forberedes på og som ved den lille pause får forøget vægt¹, fx i „næ det er ganske u|muligt“, hvor stemmen stopper op enten lige før eller lige efter at [m]stillingen er nået; „hvor det er |rædsomt!“ „næ hvor be|dårende!“ „hen|rivende!“ „det er dog for|færdeligt“, „næ hvor jeg |lo“, „grænse|løs ulykkelig“. Det er heller ikke sjældent ved forstærkende sammensætninger med ligeligt tryk på begge sammensætningsled, som lys|levende, binde|gal osv.

78 (274). Under indånding er det muligt at frembringe lyd. Ved nogen øvelse kan man drive det til på denne måde at udtale en hel sætning, men det er anstrængende og ikke vellydende. Den hyppigste forekomst af indåndet tale er ved småsvar som *ja* el. lign., der siges tankeløst, åndsfraværende, hurtigt, uden at man gir sig tid til at fuldende indåndingen forinden. Fremdeles har vi indånding ved et par stemningsord, nemlig et til at udtrykke glæde over materielt velvære, især god mad og drikke, udtalt med tungen i [l]-stillingen, og et andet til at udtrykke smerte eller forlegenhed, tit brugt når man opdager at man har

¹ Den foregående stavelse har i reglen meget høj tone.

gjort noget galt, med underlæben i [f]-stillingen; her er det somom man trækker været for at få kraft, og samtidig gør tilnærmelse til at bide sig i underlæben, hvad der jo er meget almindeligt under stærk fysisk smerte.

(275). Her må også behandles nogle ejendommelige smække- eller klaskelyd. Der dannes et lukke et eller andet sted, bagved dette lukke fortyndes luften (lungerne udvider sig), og den ydre luft presser sig derfor pludselig ind, når lukket åbnes. Den bedst kendte af disse lyd er den, hvor lukket er dannet på samme sted som et almindeligt [t]; den bruges for at tilkende-give ærgrelse, misfornøjelse og navnlig beklagende deltagelse, i sidste tilfælde tit forbunden med læberunding; så hyppig den er i det talte sprog, så vanskelig er den at udtrykke i skrift; Amalie Skram skriver den et sted *tse*. I tiltale til heste bruges hyppigt en smækkelyd, hvor tungen først danner lukke mod en meget lang strækning af ganen og så åbnes til den ene side. Kysse-lyden er en tilsvarende smækkelyd med læberne. I vore sprog findes hele denne klasse af lyd kun enkelt-stående som udbrud, men i visse sydafrikanske sprog hører de med til en del ords normale lydbestand; således er den lyd man i Zulusproget skriver *c*, fx i navnet *Cetewayo*, det samme klask som ovenfor beskrives som udtryk for ærgrelse.

Øvelse.

Betegn med tal trykforholdene i naturlig udtale af et selvvalgt stykke prosa og poesi.

ANDET AFSNIT.

ENKELTLYD.

KAPITEL VIII.

KONSONANTER.

79 (307). Vi har nu taget de enkelte organer i deres rækkefølge udefra og indefter til behandling, og ved hvert af dem set de enkelte stillinger der bruges til frembringelse af sproglyd. Men hver af disse stillinger var kun en lyd, ikke endnu en lyd; et [m] eller et [p] kommer ikke istand, blot ved at læberne indtar den lukkede stilling; der skal mere til. Før en sproglyd når den hørendes øre, må luftstrømmen være gået igennem eller forbi alle de omtalte taleorganer, og vel at mærke i modsat retning af den hvori vi har behandlet dem. Den kommer fra lungerne gennem strubehodet (mellem stemmebåndene) op forbi ganesejlet, over tungefladen og spidsen og ud gennem læberne. Ethvert af disse organer må i hvert enkelt øjeblik indta een eller anden stilling, og ingen af disse stillinger er betydningsløs for det endelige resultat, der foreligger udenfor den talende: i luftens svingninger, i øret og i den hørendes opfattelse (hjerne, sjæl). Enhver udtalt sproglyd er dærfor, set fra den artikulatoriske side, lige sammensat. Men det må indrømmes, at ikke alle artikulatoriske elementer (lyddele) i hvert øjeblik er lige vigtige, og ved de almindelige lydbestemmelser ser man ofte bort fra de mindre væsentlige, fx ved [m] fra tunge-

stillingen, ved [n] fra læbestillingen. Men det er teoretisk vigtigt at fastholde at ethvert [m] også har en tungestilling og ethvert [n] en læbestilling osv. Vore almindelige lydtegn [m], [n] osv. er egentlig tegn for abstraktioner, d. v. s. det er fællestegn for en hel række i og for sig forskellige lyd, som vi kun af praktiske grunde slår sammen. Den her følgende gennemgang af lydene blir for en stor del kun en sammenfattende gentagen af det i det foregående afsnit meddelte¹. Ligesom snedkeren tilsidst samler de enkeltvis forarbejdede dele til et helt møbel, således skal vi her samle de i det foregående beskrevne, hver på sit sted frembragte lydtegn til hele lyd.

80^v (305). Først må vi imidlertid sige lidt om forskellen mellem konsonanter og vokaler. Denne sondring er ikke så vigtig som man almindelig antar, og det er vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at fastslå bestemte grænser eller at påpege tydelige skelnemærker mellem de to klasser af lyd. Sondringen falder ikke sammen med den fysiske (akustiske) sondring mellem støj og toner: vi har konsonanter med stemme, ved hvilke der altså frembringes en tone; og omvendt har vi pustede vokaler, ved hvilke der altså ikke er nogen tone. Heller ikke stavelsebygningen hjælper os til nogen skarp adskillelse (se kap. XII). Forskellen ligger i den større eller mindre åbningsgrad; men dæri ligger allerede at den er en grads-, ikke nogen artsforskelse, og at det delvis må blive rent vilkårligt hvor vi sætter grænsen. Ved en helt lukket mundstilling får vi en konsonant frem og ved en hel åben en vokal, men på hvilket punkt imellem begge disse yderligheder ligger skellet? Naturligst vel dær hvor en jævn rolig naturlig udånding ophører at frembringe en tydelig hørbar gnidningsstøj.

¹ At der frembringes en luftstrøm fra lungerne, er ikke udtrykkelig nævnt ved hver lyd.

Konsonanter med mundlukke og spærret næsevej.

(Egentlige lukkelyd).

81. [b] — frembringes ved følgende indstilling af organerne: underlæbe og overlæbe danner lukke med hinanden (13); de er fremskudte hvis omgivelserne frembringes med fremskudte læber, ellers ikke (18). Tungestilling er åben, både spids og flade ligger i ro, sædvanlig tilnærmelsesvis i samme stilling som ved den eller en af de nærmeste vokaler, altså fx i [ibi] som ved [i]. Ganesejlet danner lukke og spærrer vejen til næsen (45). Stemmebåndene svinger i sjældne tilfælde under lydens varighed (72), men i reglen holder de sig beredte til at svinge samtidig med (eller et meget lille øjeblik før) overgangen til næste lyd (71). — Lyden skrives *b* (*bb*) og i mange tilfælde *p* (*pp*); eksempler se 71.

[p] — Læber, tunge, ganesejl som ved [b]. Stemmebåndene svinger ikke, men står langt fra hinanden; ved oplukning foran en vokal findes pust eller ånden (69, 70); en på [p] følgende konsonant mister også ofte sin stemme (63 ff.). — Lyden skrives almindeligst *p*, i slutningen af ord indtræder ofte [p] for skrevet *b* (71).

82. [d] — Læber åbne; åbningsgrad og fremskydning er forskellige efter omgivelserne. Tungespidsen danner lukke ved at sættes op mod overtænderne og (eller) gummen umiddelbart ved overtænderne (28). Tungefladen ligger fladt; ganesejlet danner lukke (45). Stemmebåndene svinger i sjældne tilfælde; almindeligst holder de sig blot beredte til at svinge ved overgangen til næste lyd (71). — Lyden skrives i forlyd *d*, i indlyd temmelig sjældent *d* (fx *Oda*, *ide*, *idiot*, *heldig*, *indisk*, *længde*) eller *dd* (*bredde*), *t* (*stå* osv.; i *sete*, *vente*, vexlende med lyden [t]) eller oftest *tt* (*hatte*, *sætte* osv.); i udlyd *t*,

hvor lyden i virkelig udlyd som oftest er [t] (eksempler se 71)¹.

[t] — Læber, tunge, ganesejl som ved [d]. Stemmebåndene svinger ikke, men står langt fra hinanden; ved oplukningen pust eller ånde som ved [p] (81, 69, 70, 63). — Lyden skrives almindeligst *t*; eksempler se 69, 70².

83. [g] — Læbestillingen åben, retter sig i almindelighed efter omgivelserne. Tungespids ligger i mundens bund. Tongeflader danner lukke mod den bageste del af den hårde gane eller mod den bløde gane, lidt længere frem eller lidt længere tilbage, noget hvorpå den følgende lyds beskaffenhed får indflydelse (35). Ganesejl danner lukke. Stemmebåndene svinger i sjældne tilfælde under hele lydets varighed, i reglen holder de sig blot beredte til at komme i svingninger omtrent samtidig med overgangen til næste lyd (71). — Lyden skrives i forlyd *g*, i indlyd sjældent *g* (*saga, sago, Helga*), ofte *gg* (*ligge, tygge* osv.) eller *kk* (*bakke, klokke* osv.); *k* efter *s*; i udlyd, hvor lyden vexler med [k] (71), skrives *g* (*æg*) eller langt hyppigere *k* (*tak* osv.)³.

[k] — har alle lyddele fælles med [g], undtagen stemmebåndsstillingen, der er åben som ved [p] og [t]; om pust odsl. se 69, 70, om indflydelse på en følgende konsonants stemmeforhold se 63 ff. — Lyden skrives almindeligst *k*, i udlyd i visse tilfælde *g* (*væg, skæg, ryg* m. fl., hvor lyden vexler med *g*, sml. 71)⁴.

¹ Et skrevet *d* er ofte stumt, fx i *held* (men ikke i *heldig*), *fynd* (ikke i *fyndig*), *hård* (ikke i *hærde*), *lidt*, *godt* osv., *bødker*, *snedker*.

² Et skrevet *t* er stumt i naturlig udtale af de to ord der skrives *at*: du veed at [a] jeg ønsker at [å] rejse.

³ Et skrevet *g* er stumt i mange tilfælde: *lang*, *længe*, *kugle*, *fugl* osv., alm. også i *yndig*, *pige*, *sige*, *og*, *dag* osv.

⁴ Et skrevet *k* er stumt i *spektakkel*.

Konsonanter med mundlukke og åben næsevej.

(Næselyd).

84. [m] — Læberne lukkede (13); fremskudte hvis de omgivende vokaler eller tit blot een af dem fører det med sig (18). Tungestilling åben: spidsen hvilende i undermundten, fladen ligeledes hvilende eller indtagende tilnærmelsesvis samme stilling som kræves til omgivende lyd. Ganesejlet sænket (46), så at luften slipper ud gennem næsen; stemmebåndene svinger (66). — Lyden skrives *m*.

[m̥] — har alle lydteiler tilfælles med [m] med undtagelse af stemmen; stemmebåndene står langt fra hinanden (57, 66). — Lyden skrives *m*; om dens forekomst se 66.

[ʌ] — underlæben danner lukke med overtændernes underrand, ellers ganske som [m]. Forekomst se 20.

85. [n] — Læbestilling åben, men retter sig iøvrigt efter omgivelserne. Tungespidsen danner lukke mod overtænderne og (eller) gummen lige ved overtænderne (29). Tongefluden ligger fladt¹; ganesejlet er sænket (46). Stemmebåndene svinger. — Lyden skrives *n*; hyppigt også *nd*, fx i *mand*, *vand*, *vande*.

[n̥] — Samme indstilling, blot at stemmebåndene står langt fra hinanden i pustestillingen (57, 66). Forekomst se 66.

86. [ŋ] — Læberne som ved [n]. Tungespids i hvilestilling, almindelig noget tilbagetrukket. Tongefluden danner lukke med mundtaget ved grænsen mellem hård og blød gane eller lidt længere tilbage (36). Ganesejlet sænket (46). Stemmebåndene svinger. — Lyden

¹ Ved et fx i jysk ofte forekommende *n* (i *vand*, *mand* osv.) er fluden hævet op mod den hårde gane omtrent til samme stilling som ved [i].

skrives dels *ng*, fx i *ung*, *unge*, *ungdom*, *finger*, *fingerere*, dels *n*, nemlig foran et lydende *g*, som i *Ungarn*, *Tunguser*, *Inga*, og foran et skrevet *k*, som i *dunk*, *dunke*, *blink*, *blinke*, *konkurs*, dels endelig *nk* foran *t*, fx i *punkt*, *punktere*, *instinkt* (hvor kun meget få mennesker udtaler [-ŋkt-]) sml. også 109, 110.

Konsonanter med mundhæmme.

(Hæmmelyd.)

87. [w] — Læbehæmme med den ringeste rilleformede åbning mellem de fremskudte læber (15, 18). Tungespidsen hvilende, tungeryggen hævet mod den bløde gane omtrent som ved frembringelsen af [u]; i det hele ligner de to lyd hinanden meget, så at den vigtigste forskel er den stærkere tilnærmen mellem læberne ved [w]. Ganesejlet danner lukke (45). Stemmebåndene svinger, efter [k, t] har vi dog pustestilling enten helt igennem eller i begyndelsen, så at svingningerne først indtræder mod lydens slutning. En glidning fra en åben stemmebåndsstilling til stemmestillingen findes også i [hw] fx i jysk *hwem*, *hwa*, *hwil*, hvor de øvre organer hele tiden har den samme [w]-stilling. — Lyden forekommer ikke i dansk rigsmål, men i jysk og bornholmsk (15).

88. [v] — Underlæben danner spalteformet hæmme med overtænderne (19). Tungestillingen åben med tungen hvilende i undermunden. Ganesejlet danner lukke (45). Stemmebåndene svinger, sml. dog § 67 om *kv*, *tv*, *sv*. — Lyden skrives *v*, fx *vide*, *avis*, *ave*, i begyndelsen af ord tit *hv*, fx *hvid*, *hvile*; i navne og fremmede ord udtales *w* (*wh*) som [v], fx *Wahl*, *whisky*, *whist*; om *sf* = *sv* se 67; om skrevet *v* i tvelyd se 125.

[f] — samme indstilling som [v], blot at underlæben ofte er lidt mere tilbagetrukket, så at en højere del af den står imod overtændernes underrand (19), og at

stemmebåndene står langt fra hinanden i pustestillingen (62). — Lyden skrives almindeligst *f*, fx *fæl*, *fri*, *gift*, *straf*, også naturligvis *ff*, fx *straffe*, *offer*, i navne og fremmedord undertiden *ph*, fx *Phister*, *philosophi* (alm. *filosofi*).

Anm. I gamle dage skrev man ofte [v]-lyden med bogstavet *f* i slutningen af ord og med *fu* (*fv*, *ffv*) inde i ord (sml. svensk). Et levn af denne skrivemåde findes endnu i ordet *af*, hvor udtalen med virkelig [f]-lyd er et kunstigt påfund af folk der ikke veed besked med det rette forhold. Hvis man vil udtale en konsonant efter *a* (hvad der kun er grund til i meget højtidelig stil, især foran vokal, fx *af adel*, *af uagtsomhed*) bør man altså udtale et virkeligt [v]. Men i almindelighed er konsonanten forstummet, og vi har da følgende udtaler: 1) [a] kort uden stød: *een* [a] *dagene*, *komme* [a] *dage*, *det er pænt* [a] *dig*; [a] *mig* med tryk på *mig*, 2) [a'] kort med stød (sml. 117), fx *det er pænt* [a'] *os* (uden tryk på *os*); følger en konsonant går stødet over på den ... *af mig* [am'ai], 3) [a'] langt med stød, når ordet ikke står foran sin styrelse: *den er gået af* [a'], *det ler han af* [a'], 4) [a'] langt uden stød; dette er egentlig et andet ord, der forholder sig til *af* (3) som *inde* forholder sig til *ind*, eller *ude* til *ud*; det skreves i gamle dage *affue*, *afe* o. dsl. og kunde nu bedst skrives *æ*; fx *nøglen er* [a']. Mærk at i sammensætninger er konsonanten ikke forstummet, men vi har her samme udvikling som ellers, hvor vi har kort *a* + oprindeligt *v*, nemlig tvelyden [au], altså *afsides* [ausi'dæs], *aflede* [aule'dæ], *aftale* [auta'læ] osv. med samme lyd som i *tafle* [taulæ], 125.

89. [s] — Læberne åbne; tungebladet danner en rilleformet åbning (30) mod bagfladen af overtænderne eller almindeligere mod gummerne helt ude ved tænderne; tungefladen er ikke på noget sted hævet mod mundtaget; ganesejlet er hævet helt op; stemmebåndene står fra hinanden i pustestilling (sml. 62). — Lyden skrives *s*, fx *se*, *hus*, *huse*, *stå*, *fast*; *ss* i *isse* osv.; i fremmedord og navne skrives (skreves) tit *z*: *zart* (*sart*), *Zahle*.

[ʃ] — Indstilling som [s] med undtagelse af tunge-

fladens stilling; herom og om forekomst og skrivemåde se § 37.

90. [ð] — Læberne åbne; tungespidsen hvilende i undermundens; den allerforreste del af tungefladen er hævet og danner spalteformet hæmme mod gummerne (38); ganesejlet lukker til for næsevejen (45); stemmebåndene svinger, dog holder svingningerne ved et udlødende [ð] tit op før lyden forstummer (68), og i svag stavelse, som fx i *skibet* kan stemmen endog blive helt borte, så at vi får den tilsvarende ustemte [p : sgi' bəp]. — Lyden skrives almindeligst *d*, fx *bad, bade, blod, blodig*; endvidere er den den hyppigste udtale, i alt fald i Østdanmark, hvor vi skriver *-t* i den bestemte form af intetkøn og i tillægsform af udsagnsord, fx *lejet = leget* [laiəð, laiið], *taget* 1) på et hus [tə'qəð], 2) = det at tage [taq'əð], 3) af at tage [ta'qəð, ta'(ə)ð]. Dette *-t* udtales dog ofte [t], henholdsvis [d], og mange der ellers udtaler [ð] foretrækker lukkelyden i to tilfælde, nemlig når [ð] går lige foran: *badet* [ba'ðət, ba'ðət], og når *-s* er sat til: *husets tag* [hu'səts ta'q]. Udviklingen af *t* til [ð] har vi også tit i hurtig udtale af „den ubestemte artikel“ inde i en sætning, fx *giv mig et glas* [ˈgi m'ai (ə)ð glas], *han var der et år osv.* Sml. også sjællandsk [deð] for *det*, hvor den naturlige rigsmålsudtale har kastet slutlyden bort: [de].

91. [j] — Læberne åbnede, i reglen spalteformede, dog ved rundede vokaler tit rundede; tungespidsen i hvile; tungeflade hævet til spalteformet åbning ved den hårde gane (39); ganesejlet danner lukke; stemmebåndene svinger. — Lyden skrives *j*, fx *ja, bjælde, djerv*. I begyndelsen af en del ord skrives *hj*, fx *hjem, hjord*. Her har jyske bygdemål bevaret den oprindelige udtale, der ikke egentlig er et [h] + almindeligt [j], men en enkelt lyd med samme indstilling af alle de øvre organer

som ved [j], medens stemmebåndene glider fra en mere åben stilling (pustestilling eller almindeligere åndestilling) til stemmestilling, men i rigsmålet er *hj* blevet = [j]. — Om skrevet *j* i tvelyd se 125.

[c] — samme indstilling som [j], men stemmebåndene står i pustestillingen. Se § 64 om lydens forekomst og skrivemåde.

92. [q] — Læberne åbne, med en form der retter sig efter omgivelserne; tungens spids hvilende i undermundens; fladen danner spalteformet åbning mod den bløde gane (40); ganesejlet danner lukke; stemmebåndene svinger. — Lyden skrives *g*, fx i *kage, koge, luge*. Efter [u] er lyden i alle dagligdags ord bortfaldet (gået op i [u]et): *kugle, fugl, suge, uge, rug* [ku'lə, fu'l, su'ə, u'ə, ruh]. Efter [i] dannes lyden længere fremme på tungen end efter fx [a] og nærmer sig dærfør til [j]: *vige, tiger* [vi'qə, ti'qər], men i de almindeligste ord er den helt bortfaldet (gået op i [i]et): *pige, sige, skrige* [pi'ə, si'ə, sgri'ə]. Efter [y] er behandlingen den samme som efter [i], blot at læberundingen fra [y] overføres på [q], fx i *ydmugg, flygel* [yðmy'qh, fly'ql]; bortfald fx i *byge, ryge, stryge* [by'ə, ry'ə, sdry'ə]. I mange tilfælde er tungehævningen i tidens løb blevet så ringe, at der ikke længere kommer en konsonant, men en vokal frem, der da sammen med den foregående vokal danner en tvelyd. Vi får da to forskellige udviklinger. Efter en fortungevokal er [q] blevet til [i], som i *vej* (tidligere *veg*), *vegne, egne, negl, bleg* [vai', vai'nə, ai'nə, nai'l, blai']; *løg, døgn, gøgl* [ldi', ddi'n, gdi'l] (se om tvelyden her § 125). I en del ord er der vaklen mellem lang vokal + [q] og tvelyd; jyderne foretrækker tit den første forbindelse, fx i *stege* [sde'qə], sjællænderne den anden: [sdaie]; sml. forskellen mellem *en ham egen* [e'qn] *bevægelse* og *hans egen* [ai'n] *dreng*; *bøger* udtales nu hyppigere [bø'qər] end [bdi'er]; også i *spøg, høg, nøgen* og andre ord ser

det ud til at diftongen trænges tilbage. Efter en bagtungevokal er [q] blevet til [u], der almindelig skrives *v*: *skov*, *plov*, *lov* [sgåʰ, plåʰ, låʰ], tidligere *skog*, *plog*, *log*; vi har vaklende udtale i nogle ord: *vogn*, *svoger* [våʰn, våqʰn, svåʰq^{er}, svåqʰ^{er}, svåʰer]. Også i *sav* og andre med *av* har vi oprindelig haft [q].

[x] — Samme indstilling som [q], blot at stemmebåndene ikke svinger, men står i pustestilling. Om forekomst og skrivemåde se 64.

93. [r] — Læberne åbne, i reglen med samme form som de omgivende lyd; tungespidsen hvilende i undermundens, men almindeligt trukket noget tilbage fra underkæbens fortænder; tungeroden er trukket tilbage, så at der dannes spalteformet hæmme mellem den og drøbelen eller (og) svælgvæggen (41). Ganesøjlet danner lukke og afspærrer næsevejen, men drøbelen, der i reglen er helt passiv, kan undertiden, især i højtidelig udtale, komme i svingninger, i hvilket tilfælde vi får det „kurrende *r*“ (50). Stemmebåndene svinger. — Lyden skrives *r*, fx i *rå*, *grå*, *dræbe*, *ved*, *kurv*, *ærgre*, *fyrig* osv. Efter vokal er der tilbøjelighed til at anvende det „vokaliske *r*“ [ɹ], se § 102 slutn.

[r̥] — dannes på samme måde, blot uden stemmebåndssvingninger (pustet). — Lyden skrives *r*, fx *prås*, *tryg*, *krog*, *snærpe*, *hjerte*, *purk*, *kar*, *er* (65).

Anm. Ikke sjældent falder et *r* bort i hurtig tale, således ofte foran *t*, fx *ka(r)tofler*, *pa(r)ti* (især i svag stilling i sammenhængen, fx *et parti varer*), *kva(r)ter* (et kvarters tid), hvor det foregående *a*'s farve (§ 106) da er det eneste der antyder at der hører et *r* til; fremdeles overordentlig hyppigt i *er*, *var* og *har*. Sammenligner vi hurtig udtale af de to sætninger: *det er ikke (sandt)* og *(er) det ikke (sandt)*, vil vi se at den næsten umærkelige forskel snarest beror på en svag forlængelse af [e] i den første sætning [de.eg^øsan't], hvor de to [e]er glider over i hinanden, medens i [ædeg^øsan't] [e]et fra *det* helt er forsvundet. Fremdeles *det va(r) dejligt*; *det ha(r) du godt af* osv.

Sidelyd.

^v 94. [l] — Læberne åbne, i reglen med samme form som de omgivende lyd; spidsen rører i midtlinien ved overtænderne eller gummen lige bagved dem, medens der ved siderne eller een af siderne er åbning (32). Tongefladen ligger fladt¹; ganesejlet danner lukke for næsehulen; stemmebåndene svinger (sml. dog 68). — Lyden skrives *l*, ofte også *ld* fx i *fuld, falde, fælde, holde* osv.

[l] — Samme indstilling, blot at stemmebåndene ikke svinger, men står i pustestillingen (57, 63). Forekomst, se 63.

Åndelyden h.

95. [h] — Indstillingen er i højere grad end ved nogen af de andre lyd skiftende, idet læbe- og tungestillingen (samt ganesejlstillingen) retter sig efter den vokal, [h] står foran (eller ved det i § 74 omtalte [h] den foran [h] stående vokal); et [h] i [hu] er derfor [u]-farvet, og man kan allerede før [u]ets begyndelse (d. v. s. før stemmebåndene svinger) høre at det er et [u] der skal komme; i [hi] har [h] samme spalteformede læbeåbning og samme høje fortungestilling som [i] osv. Det fælles for alle [h]-lyd er altså kun åndestillingen af stemmebåndene (eller glidningen), se nærmere 73 og 74. — Lyden skrives *h*, men mange skrevne *h*'er udtales ikke, sml. 73 med anm.; jysk *hw* se 87, jysk *hj* se 91.

¹ Ved et fx i jysk ofte forekommende *l* (i *fald, holde* osv.) er fladen hævet op mod den hårde gane omtrent til samme stilling som ved [i]. Omvendt har vi ved det såkaldte „hule l“, der findes i store egne af Jylland og som tydeligst høres foran *k* som i *silke* og *p* som i *hjælpe*, en skeformet udhulen af fortungen, medens bagtungen hæver sig noget mod den bløde gane; tillige er sideåbningerne (sideåbningen, hvis der kun er een) større end ved almindeligt [l].

KAPITEL IX.

VOKALER.

• Fortungevokaler.

96 (336). [i], nær fortungevokal, forekommer lang fx i *vide, hvile, vige, lire, viis, fin* [vi'ðə, vi'lə, vi'qə, li'rə, vi's, fi'n], kort i *vi, kid, vild, sidst, dit, skik, musik* [vih, kið, vil', sist, dit, sgik, mu'sik], i svag stavelse fx i *militær, praktisk, praxis, yndig* [mili'tæ'r, pɾaktisk, pɾaksis, øndi]. Indstilling: Læberne spalteformede, tungespids ved undertænderne, fortungen hævet mod den hårde gane; ganesejlet spærrer af for næsevejen; stemmebåndene svinger. Disse sidste to bestemmelser vil ved de følgende vokalbeskrivelser ikke blive gentagne, da de er fælles for alle danske vokaler (jfr. dog § 47 og 75). En afart af [i] med en bredere åbning mellem fortunge og gane, hvorved lyden nærmer sig til [e], har vi i visse tilfælde foran *r*: *tirre, kirke, stirre*, hvor dog ikke få mennesker ligefrem udtaler [e]; i *kirke, kirkegård* er den vulgære form jo endog længere nede ad [æ] til; som reaktion dærimod udtaler dannede så af og til rent [i]. — Lyden [i] og den nævnte afart skrives altid *i*.

97 (337). [y], nær rund fortungevokal, har samme indstilling som [i], blot at læberne er rundede. Eksempler: langt i *yde, hyle, hyl, lys, syg* [y'ðə, hy'lə, hy'l, ly's, sy'q], kort i *ydmýghed, hylde, hyl, lyst* tillo., *sygne*. [yðmyqhe'ð, hylə, hyl', lyst, syq'nə]. Også her har vi i nogle ord foran *r* en bredere afart, der nærmer sig

til [ø], fx i *fyrre* (40), *fyrretræ*, *tyrk*, *styrke*, *forstyrre*, tildels med den samme vaklen, så at nogle går helt ned til [ø], medens andre, i alt fald i nogle ord som *forstyrre*, sætter rent [y] ind.

98 (338). [e], mellemst fortunegevokal; forskellen fra [i] består væsentlig i den større afstand mellem læberne og især mellem fortungen og ganen. Det danske [e] er lidt nærmere ved [i] end det almindelige „europæiske“, så at den norske fonetiker Storm fx da han første gang i København hørte navnet *Seekamp*, opfattede det som *Sikamp*. Forskellen er dog ikke stor, og det danske [e] optræder også i flere kun svagt forskellige former. Til det lange [e] i *lede*, *leve*, *sele*, *ske*, *let* (*leet*) [leːðə, leːvə, seːlə, sgeː, leːt] svarer nøjagtigt den forkortede lyd i *lede bort*, *leve op*, *le(e)t ud* [leðə ˈbɔ̃rt, levə ˈɔ̃p, le ˈuð], men den almindelige korte lyd i trykstavelse, fx *hedt*, *lidt*, *fedt* el. *fidt*, *hinde* = *hende*, *spille*, *fik* [het, let, fet, henə, sbelə, fek] er måske en kende mere „åben“. Et *r* trækker [e] lidt nedad, fx i *rede*, *mere*, *fjeder* [reːðə, meːrə, feːr] og vel også i *Rikke* [regə]. Lyden skrives lang med bogstavet *e* (undtagelsesvis *ie* i *Niels* [neːls]), kort hyppigere med *i* end med *e*.

99 (339). [ø], en mellemst rund fortunegevokal, er et rundet [e] og følger i reglen denne lyd i dens forskellige afskygninger. Det findes fx langt i *søbe*, *søle*, *øde*, *køl*, *sød* [søːbə, søːlə, øːðə, køːl, søːð] osv., forkortet i *løst op* [løsd ɔ̃p] sml. *opløst* [ˈɔ̃bløːsd], *køler af* [køler aː]; kort i *lyst* no., *øst*, *skyller*, *kølle*, *sølv*, *løfte*, *ynk*, *tønde* = *tynde* [løst, øst, sgøler, kølə, søl, løftə løfdə, øŋˈk, tønə]. Et *r* ændrer kun i ubetydelig grad den lange lyd; *brød* rimer på *sød*, men måske har *øre*, *føre* lidt større tungeafstand end *øde*, *føde*. Ligeså med den korte lyd i *røst*, sammenlignet med *øst*. Men hvor *r* kommer efter kort *ø* som i *først*, *mørk*, *ørken*, *tørke*, er

der stor vaklen mellem [ø] og en mere åben (nedtrukket) lyd, der endog kan gå så langt ned som [ō] § 101. I ordene *rør* og *røre* volder de to *r*'er at den lange lyd, der tidligere var [ø], nu ofte blir [ō]. — Lyden [ø] skrives lang med tegnet *ø*, kort dels med *y*, dels med *ø*.

100 (340). [æ] er en lav fortungevokal, altså med større afstand end [e]. Det lange [æ] i *æde, læse, kære, æble, fæ, fæl* [æðə, læsə, kærə, æblə, fæ', fæl'] har ikke tungen særlig meget sænket, og samme lyd findes forkortet i svag stavelse fx i *læse op* [læsə 'dɔp], *klæde sig om* [klæ sai 'dɔm'] o. l. I stærk stavelse er der dærimod tilbøjelighed til at gøre det korte *æ* lidt åbnere end det lange, fx i *edder, (et) læs, mænd, væk, fælde* [æð'ər, læs, mæn', væk, fælə]. Endnu mere sænkes dog kæben ved det korte *r*-påvirkede [æ], fx i *rest, præst, ret, rend*, der ikke danner helt gode rim til *hest, let, hen*; vi betegner forskellen her ved skråt tryk, altså [ræst, præst, ræt, ræn']; også foran *r* fx i *ærgre, kerne, lærke* [ærqrə, kærnə, lærgə]. I *træeske* [træsəgə] har vi begge lydene ved siden af hinanden. Dærimod volder *r* i en svag stavelse ikke denne sænkning af [æ], fx i *egetræsmøbler* [e'qətræs,møblər], *skærtorsdag* osv. — [æ] og [æ] skrives i retskrivningen alm. med *æ* og *e*; undtagelsesvis med *ej* i *vejr* [væ'r].

101 (341). Den til [æ] svarende runde lyd er [ō], der findes lang i *høne, brøl, gøre, smøre* [hōnə, brø'l, gōrə, smōrə], kort i *høns, søn, øm* [hōn's, sōn, øm']. Også her sænkes den korte lyd under påvirkning af et *r*, fx i *røn, rønne, grønne, drøm* [rōn, rōnə, grōnə, drōm], der ikke danner fuldkomne rim med *bøn, skønne, øm*, endvidere i *hjørne, hør* (plantenavn), *gør* [jōrnə, hōr, gōr] o. fl., i nogles udtale også i *først, mørke, tørst* (se § 99); den sænkede lyd trykkes også her i lydskrift skråt.

Midttungevokaler.

102 (343). Med tegnet [ə] skrives i lydskrift det „svage e“ fx i *alle, hvide, huse, ånde* [alə, vi·ðə, hu·sə, d̥nə]. Ved at sammenligne lyden med [e] (fx *alle* med *allé*) vil man let se, at hele artikulationen er mindre udpræget: man fjerner sig ved [ə] enten ikke eller dog meget lidt fra den naturlige hvilestilling — hvad man kan se bl. a. ved at lægge mærke til, hvor naturligt det er efter [alə] at beholde ganske samme tungestilling til efterfølgende rolig indånding, medens man vil føle det som en tvang at beholde den tungestilling, hvormed man afslutter [a'le']. Den højeste del af tungefladen peger op mod ganetoppen; læbeåbningen er ikke udpræget spalteformet; ganesejlet er ikke så energisk hævet som ellers. Men lyden er meget omskiftelig. I højtidelig tale nærmer den sig noget til rent [e] eller [æ]. I daglig tale nærmer den sig foran [s] til [i], fx i *gives*; ligeså i *meget* [mai(ə)ð]. Umiddelbart efter rund vokal får den i reglen også læberunding, om end ikke så udpræget som den foregående vokal, fx i *lue, frue*, hvor lyden får noget mere [ø]-agtigt; således også *go'e* for *gode* [go·ə]. Foran [n] og [l] får den tit noget mere [æ]-præg end ellers, fx i *haven, bækken, gaffel*, hvis den da ikke falder helt bort: [ha·v(ə)n, bæɡ(ə)n, gaf(ə)l].

Der findes en stor tilbøjelighed til lydnerme (assimilation) af [ə], hvor dette skulde stå mellem to konsonanter med ens eller næsten ens artikulation, især når en af dem er [n], [ŋ] eller [l], fx *mand + en* [man'n] (bestemt form, også fx i „hvis den mand en aften . . .“), *katten* [kadn], *kattene* [kadn-ə], *Ellen* [æln], *denne nat* ['dænn'nat], *kunde nu* [kunnnu], *mange gange* ['mang- 'gagə], *alle lande* ['all'lanə], *Ole Lukøje* [o·ll'lokdiə], *alle ni* ['all'ni'], *dumme mennesker* ['domm'mæn(ə)sgær], *lomme-penge* [lømm'pægə], *tømme bøssen* [tømm'bøsn], *ho(ve)det* [ho·ðð]; *pattedyr* [pad(d)dy'r], *Jeppe på Bjerget* [jæb(b)på-

'bjær'qəð]; sml. også at *li(g)e i det samme* tit lyder [li'iid(ə)samə]. Også af [ə] har vi ligesom af [æ] og [ø] en *r*-påvirket form [ə] med større sænkning af tungen, fx i *Karen, fader* [ka'rən, fa'ðər]. Hyppigst smelter dog [ə] og [r] sammen til et „vokalisk r“ der adskiller sig fra konsonantisk [r] ved større afstand mellem tunge og svælgvæg og ganesejl og ved slappere muskelvirksomhed i det hele; vi betegner denne lyd ved [ɹ]: [ka'ɹn, fa'ðɹ]. Den samme lyd indtræder også for *-rer*, fx *grosserer* [gro'se'ɹ] istedenfor [gro'se'rər], og meget almindeligt for *r* især efter lang vokal, fx i *bord* eller *boer, korn, tårn, farlig* [bo'ɹ, ko'ɹn, tå'ɹn, fa'ɹli].

Bagtungevokaler.

103 (347). Her vil det være hensigtsmæssigst at ta de rundede først som de i sproget fyldigst repræsenterede.

[u] er en nær rund bagtungevokal, der findes lang i *due, hule, ugle, hus, hul* tillo. [du'ə, hu'lə, u'lə, hu's, hu'l] osv., kort i *du, kulde, hund, husmand, omnibus* [duh, kulə, hun', husman', əm'nibus] osv. Lyden skrives altid med bogstavet *u*.

104 (348). Den tilsvarende mellemste lyd er [o], der adskiller sig fra [u] ved større afstand både ved læberne og inde i munden. Den findes lang fx i *sole, rose, bone, Ove, to, sol* [so'lə, ro'sə, bo'nə, o'və, to', so'l], kort i (et) *hul, ost, bunden* (af at binde) = *bonden, suk* [hol, ost, bon'n, sok]; ved den korte lyd er afstanden mellem de rundede læber tit større end ved den lange lyd. Dette er i endnu højere grad tilfældet i svag stavelse, sml. *ekko* med *ko, Otto* eller *Cato* med *to, sago* med *go(d)*. Endnu større er afvigelsen tit foran *r*, idet mange udtaler ord som *jordbær, fjorten, kurv* med et så åbent [o], at lyden nærmer sig til et [å]. — Alle disse lyd skrives almindeligst med *o*, kort dog ofte med *u*.

105 (350). En fjern bagtungevokal er lyden i *gåde*, *låge*, *koge*, *låse*, *borte*, *får*, *gå*, *blå* [gå·ðə, lå·qə, kå·qə, lå·sə, bår·rdə, få·r, gå', blå'], forkortet i tilfælde som *gå ud*, *en måneds tid*, *syvårskrigen* [gå 'u'ð, n månəs 'ti'ð, 'syu'års'kri'qn]. Noget forskellig herfra er en lyd, der her betegnes ved skråt [ɖ] og som forholder sig til [å] omtrent som [æ] til [æ], skønt afvigelsen her ikke fremkaldes ved et *r*; [ɖ] har både ved læberne og inde i munden større afstand end [å]. Det findes sædvanligt kun kort, fx *godt*, *hop*, *stok*, *kold*, *ånd* [gát, háp, sdák, kál', án']; lang eller halvlang kun i udbruddet [ɖ'] som udtryk for en hånlig afvisning eller som indledning til en anmodning (*ɖ'*, vil du ikke nok . . .?), og i en del menneskers udtale af *oppe* [ɖ·bə], især når det står alene i slutningen af en sætning: „er du oppe?“ Forskellen mellem [å] og [ɖ] kan bedst studeres ved sammenstillinger som *slå*, *slot* [slá', slát], *gå*, *godt* [gá', gát], *stå op* ['sdá'áp, sdá'áp] i to betydninger, de vil *slås* (= kæmpe) [slás], . . . *slå(e)s* (= ønsker prygl) ['slá's], . . . *slå os* [slá'ás]. I københavnsk er der, især hos børn, en som det synes tiltagende tilbøjelighed til at afrunde [ɖ]; resultatet blir en [a]-agtig lyd. Både [å] og [ɖ] skrives snart *o*, snart *å* eller *aa*; mærk at det *at* der bruges foran navnemåder (men ikke det sætningsindledende *at*) almindeligst lyder [ɖ]: for *at* komme; jeg tænker *at* rejse imorgen osv.¹

106 (352). Af urundede bagtungevokaler har vi kun at gøre med de fjerne, nemlig [a]-lydene. Af dem har vi i de flestes udtale tre afskygninger, af hvilke vi dog kan betegne de to første med samme lydskrifttegn [a], medens det tredje betegnes med [ɑ], nemlig:

¹ Det falder altså i lyd sammen med *og*; herpå beror bl. a. sådanne teelser som: han var ude å (at, og) hente brænde; glem ikke å (at, og) kom osv., se Dania III s. 145 ff.

- det forreste [a], langt i *gade, kane, gase, flad*
[gaːðə, kaːnə, gaːsə, fl̥aːʔð],
- det mellemste [a], kort i *Gad, kande, gas, blad*
[gað, kanə, gas, blað],
- langt i *rade, rane, rase, fare, rare*
[raːðə, raːnə, raːsə, faːrə, raːrə],
- det bageste [a], kort i *rad, tran, kradse, farve, skarp*
[rað, tɾan, kɾasə, faːrvə, sgaːɾp].

Det forreste har den lyseste klangfarve, der fremkaldes ved at tungen ikke er trukket tilbage; fortungen kan også hæve sig ubetydeligt, hvorved tilnærmelse til [æ] fremkommer, uagtet lyden altid holdes ude fra det egentlig [æ]¹. I nogles mund gøres der ikke forskel på nogen „forreste“ og „mellemste“ afgrænsning; men som regel kan dog opstilles den nævnte tredeling, der opstår ved, at for det første den korte lyd ligger lidt tilbage for (og nedenfor) den lange, og at for det andet *r* trækker både den korte og den lange lyd et trin tilbage (og nedad).

107. Vi har nu gennemgået de enkelte lyd og kan for en oversigts skyld stille dem op i en lydtavle som fx den side 88.

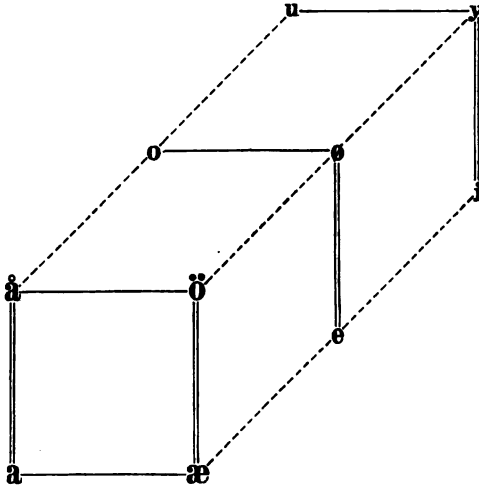
Anm. De rundede vokaler er sat i parentes og anbragte både ved læberne og ved tungen; når rækken i—e—æ—ø er sat skråt, er det for at antyde at der foruden en bevægelse nedad også finder en bevægelse indad i munden sted ved denne vaklen.

¹ Dærimod er det lange *a* i *gade* i manges mund blevet til [æ], kun ved længden forskelligt fra det sænkede *æ* i *redde, rest* (§ 100). Børn der skal lære at stave, er tit tilbøjelige til at skrive disse lyd med samme bogstav.

LYDTAVLE.

	Læber	Spids	Fortunge	Midtunge	Bagtunge	Tungerod	Strube	Næselyd
Konso- nanter	Lukke	m n ŋ w			ŋ			}
		b p	n ŋ d t l j z s		g k			
	Sideåbn.	w		f				
	Rille		z s	ø p j c	q x	r j		
Vokaler	Spalte	v f						}
	Nær	(y, u)		i (y)	(u)			
	Mellemnær	(ø, o)		e (ø) e	(o)			
	Fjern	(õ, å)		æ (õ)	a (å)			
Extrafjern	(ö, d)		æ (ö)	a (d)			Mundlyd	

En sindrig opstilling af de vigtigste vokaler er Forchhammers. Her er systemet afsat på en aflang klods eller dobbeltekubus; vokalerne indbyrdes forhold er antydnet ved, at en læbebevægelse er tegnet

ved dobbelte streger, tungebevægelsen frem og tilbage ved enkelte streger og kæbebevægelse op og ned ved punkterede linier; herved får de enkelte vokalgrupper plads hver på sin flade af klodsens (de fjerne a, å, ö, æ på den mod tilskueren vendende, de runde på den øverste, fortungevokalerne på den til højre og bagtungevokalerne på den til venstre).

TREDIE AFSNIT.

LYDFÖJNING.

KAPITEL X.

LYDBERÖRING.

108 (355 ff.). Udtaler jeg fx [amu], må organerne, efter i nogen tid at ha indtaget den til [a] krævede stilling, gennemløbe en hel række mellemstillinger, før de når [m]stillingen, som bevares en tid, hvorpå igen en række mellemstillinger gennemløbes, før [u]stillingen nåes. Disse mellemstillinger kaldes i det første tilfælde [a]s fragang og [m]s tilgang, i det andet [m]s fragang og [u]s tilgang. Det er endvidere klart, at i en lyd-gruppe som [imo] er mellemstillingerne nogle andre, i [omi] igen andre osv. Disse til- og fragange foregår så hurtigt, at øret ikke får nogetsomhelst særligt indtryk af dem, og de foregår altid på den måde, at den korteste vej mellem de to stillinger vælges, så at de altså sikkert lar sig bestemme, når yderpunkterne (lydstillingerne) er givne. Har to efter hinanden følgende lyd en organstilling tilfælles, beholdes denne organstilling ganske naturligt fra den ene til den anden. I *æmne*, *anmode* [æm'nə, anmø'də] beholdes den åbne ganesejlstilling fra begyndelsen af den ene næselyd til slutningen af den anden. Når man skal udtale [m] og [p] efter hinanden, beholder man ganske naturligt læberne i den lukkede stilling, fx i *lampe* [lampə], *om pladsen* [dm'plasn]; ligeså i den omvendte rækkefølge [pm] som

i *opmand* osv.; til et [p]s fragang hører altså ikke i og for sig åbning af læberne. Følger der en vokal efter [t], består dets fragang i en fuldstændig oplukning ved tungespidsen, men i [tn] beholdes spidslukket helt (medens ganesejlet sænkes) og i [tl] beholdes spidslukket delvis, idet der kun lukkes op ved siden (eller siderne). Kommer [kt] efter hinanden som i *akt*, kan man lukke op bag i munden, før [t]lukket dannes, hvorved et pust høres mellem de to lyd; men i reglen dannes [t]lukket før [k]lukket løses, så at overgangen foregår lydløst.

109 (364—74). En lyd påvirkes let af en nabolyd, således at den får en eller flere af de organstillinger der tilkommer nabolyden; i reglen spares derved en bevægelse af et eller andet organ. Det almindelige navn på denne teelse er *assimilation*; vi kan måske kalde det *lydnærme* eller *tilpasning*. De nedenfor eksempelvis givne udtaleformer er ikke alle lige hyppige eller lige anerkendte, men ingen af dem kan kaldes sjældnen i dannet sprog.

Først omtaler vi dobbeltsidigt lydnærme, hvorved en lyd antar en stilling der er fælles for den foregående og efterfølgende lyd. Eksempler: *åbenbar* [å·bmba'r], *Klampenborg* [klampmbår'], *tampen brænder* [tam'pmbær'nær], *sammen med* [sam'mmæ(ð)]; *frøken Krag* [frøgn'kræ'q], *ingen grund* [enngron'], *mangen god gang* [manngø'gan']. I alle disse tilfælde er der sparet en tungespidsbevægelse (op og ned). Når *dampmaskine* blir til [dammmasgi'næ] eller *sandt nok* til [sanndæk], er der sparet en ganesejlsbevægelse; ligeså i de tilfælde hvor en vokal mellem to næselyd selv blir næset (§ 47). *Amtmand* kan høres som [ampman'], hvorved en spidsbevægelse er sparet, men også som [ammman'], især måske foran et navn — hvorved stødet mistes — og da er tillige en ganesejlsbevægelse sparet. Vi har også dobbeltsidigt lydnærme, når et [ə] (§ 102) forsvinder mel-

lem to ens lyd, fx i *Gilleleje, komme med* [gill'laie, kdm̄mmæ(ð)].

110. Ved foregribende lydnerme foregriber en lyd en stilling, der udgør en del af den følgende lyd; en bevægelse foretages altså et øjeblik for tidligt. Dette har vi fx i *himbær* [hembär] for ældre *hindbær*: spidslukket er faldet bort, idet læbelukket fra [b] er indtrådt for tidligt; ligeså *Lumby* som sideform til navnet *Lundby*. *Lille* er opstået af *lille* ved for tidlig indtagelse af [l]stillingen med sideåbninger. Overordentlig hyppig er forbindelsen [ŋg] eller [ŋk] for [ng, nk], fx i *den godmodige, hun gik 'ud, brandgul, benklæder, håndklæde, en kop 'kaffe, han kom 'ind, man kan 'vædde*; forandringer indtræder ikke så hyppigt, når [g] eller [k] begynder en stærk støvelse, fx i *den 'gode, en 'kop*. Til lydnerme hører også de tilfælde hvor et [s] påvirkes af et følgende [j], så at det blir helt eller omtrent til [ʃ], fx i *Niels Juel, hos jer, syns jeg*. Ligeså når [r] mister stemmen foran en ustemt lyd (§ 65), sml. også *stift, haft, rift, drift* osv. med [f] istedenfor [v].

111. Ved dvælende lydnerme forståes omvendt den lydpåvirkning, hvorved en organstilling holdes længere end den lyd, den fra først af hører til, så at den efterfølgende lyd ændres. Man kan således høre børn sige [tr̄apm] med [m] istedenfor [n]; og de ovenfor § 63—67 omtalte tilfælde hvor en lyd mister sin stemme helt eller delvis på grund af en foregående ustemt lyd, hører ligeledes herhen.

112 (375—6). Beslægtet med lydnerme, ja i mange tilfælde ikke til at skelne derfra, er lydudstødning. Når [ð] i forbindelsen [ðs] næsten altid falder bort som i *tidsnok, tilfreds, fødsel* osv., kan dette opfattes enten som en foregriben af [s] eller som en lydudstødning.

Hvor flere konsonanter skulde stå sammen, går det hyppigt ud over een af dem, i reglen den mellemste og mindst klangfyldige; sml. således *franskbrød* [franskbrø'ð], *altså* [al'så], *kunstberider* [konsbærið'ær]. Når *dumt*, *plumt*, *tænkt* almindelig lyder [dom't, plom't, tæg't], ser forskellen større ud på papiret end den er i virkeligheden, hvor det eneste der er foregået, er at gane-sejlet er blevet løftet et ubetydeligt øjeblik senere end hvis [mpt, ŋkt] var blevet fuldt udtalt; sml. også *dam(p)skib*. — En hyppig form for lydudstødning er den, at en lyd eller lydgruppe der skulde udtales to gange efter hinanden, kun blir det een gang: ved et hørebedrag opfattes fx. [d'mu'lit] som bestående af [dm] + [mu'lit], idet det eneste [m] knyttes både til det foregående og følgende. Ligeså *perpetuu(m) mobile*, *melle(m)mad*, *e(n)nat*, *ege(n)navn*, *e(t) teater*, *han(s) sang*; også på grund af forholdet mellem [t] og [d] *vog(t) dig*, *sæ(t) Dem*; *fes(t)dag*, *træ(k)gardin*, *kam(p)beredt*. En gruppe falder ud i *kun(st)stykke*, *et vi(ss)t sted*, *froko(st)stue*, *tekni(sk) skole*, *tragikomisk* for *tragikokomisk*; hermed kan også samstilles skolebørns udtale [reli'o'n] for *religion* og den hyppige udtale *oppo(s)ition*.

Øvelse.

Find flere eksempler på de omtalte arter af lyd-nærme og bestem i hvert tilfælde hvori tilpasningen består. — Undersøg overgangene mellem de fremhævede konsonanter i *optog*, *opkog*, *hæslig*, *festlig*, *Ætna*, *godnat*, *Peter*, *rygpine*, *opdage*, *oprakt*, *opbragt*, *spanskrør*, *dampbåd*, *vagtpost*. Forklar hvordan *Kødmangergade* har kunnet blive til *Købmagergade*.

KAPITEL XI.

LYDLÆNGDE.

113 (377—78). Ved kvantitet eller længde (lydlængde) forstås varighed; en lyd varer fra dens tilgang til dens fragang, en lydrække (stavelse, stavelserække) fra den første lyds tilgang til den sidste lyds fragang. Denne udstrækning, der lar sig udmåle i sekunder og brøkdele af sekunder, er altså noget helt andet end lydets kraft eller styrke.

Selvfølgelig gives der mellem et helt kort [i] eller [n] og et [i] eller [n], trukket ud så længe som man har luft i lungerne, en uendelig række trin, men til vore formål kan vi i reglen nøjes med at skelne mellem korte lyd (ubetegnede) og lange lyd, betegnede ved prik som i [i·, n·]. Halvlængde kan betegnes ved en prik forneden [i.]; extralængde ved flere prikker [···]

114 (379—80). Den absolutte længde beror på talens tempo. Dette, der tit kan vexe endog indenfor samme sætning, afhænger af den talendes hele væremåde og desuden af hans øjeblikkelige stemning: den livlige, ivrige taler hurtigere end den nedslæede eller sløve. Kraftige stemninger kan tit gi sig udslag i en dvælen på visse stærke lyd, fx »her er hu···ndekoldt«, »det var væ···mmeligt«, »hvad [f·a···øn] er det?«. — Den talende fremskynder tempoet, når han er sig bevidst, at han skal udtale en lang lydrække. Dette viser sig, når man skal opremse noget man har lært udenad;

endvidere ved parentetiske indskud, fx »med en ejendommelig, *man kunde måske bruge det udtryk metallisk klang*«, hvor de fremhævede ord fremsiges meget ilksomt. Her ser vi nu grunden til den overordentlig hyppigt forekommende teelse, at første led i sammensætninger afkortes, således i dansk *husmand, gråvær, benklæder, udvej* [husman', gråvæ'ɹ, beŋklæ:ɹ, uðvai'] sammenlignet med [hu's, grå', be'n, u'ð].

115 (381—2). Nok så vigtig som den absolutte lyd-længde er den relative. Forskellen mellem lang og kort lyd bruges ofte til at adskille ellers enslydende ord, fx *hale* [ha'lə]—*halve* [halə]; *klase* [kla:sə]—*klasse* [klasə]; (at) *faste* [fa'sdə]—(den) *faste* [fasdə]; *hvile* [vi'lə]—*vilde* [vilə]; *kone* [ko'nə]—*kunde* subst. [konə]; *uglen* [u'ln]—*ulden* [ul'n]; *kugle, kule* [ku'lə]—*kulde* [kulə]¹. Men i mange andre tilfælde findes vaklende længde i samme ord, fx *puste* [pu(˘)sdə], *rimelig* [ri(˘)məli], *tjene* [tjæ(˘)nə], *siden* biord og bindeord [si(˘)ðən], *selv* [sæ'l, sæl'] ved siden af det højtidelige [sæl'v], *skyder, gider, sagtens, skrås, lænestol, snøver, tørre, råhed, blålig*. I en række tilfælde hører den korte form hjemme i enstavelsesformer, den lange dærimod i flerstavellesformer, således *mad* [mæð], *maden, made* [ma'ðn, mæ'ðə]; når nu et ord som *fag* snart udtales [faq], snart [fa'q], er den sidste form opstået ved overførelsen af længden fra de bøjede former; således også *flag, tag* o. fl.² Vaklende lydlængde kan i visse tilfælde (ved »spaltning«) udnyttes til betydningsadskillelse, således ved *videre*, der har kort vokal [viðərə] i betydningen »synderlig« (»ikke videre meget«), lang i rumlig betydning [vi'ðərə, vi'ərə] (»disse buxer er videre end de andre«), medens der i andre

¹ Eksemplerne valgte, så at de også viser retskrivningens fallit på dette område.

² Vaklende længde medfører større ændringer i tilfælde som *love* [láuə, lå'və], *bøger* [bái'ər, bø'qər].

tilfælde er vaklen (»gå videre!« alm. kort, men »man gik dengang videre i så henseende end nu« alm. lang); endvidere ved en del udbrud, hvor [ja] og [jaː], [nå] og [nåː], [så] og [såː], [fy] og [fyː] i alt fald kan betyde lidt forskellige ting. — Den vigtigste regel for lydlængde er, at en lang lyd kun findes i stærk stavelse, så at det samme ord hyppigt får to former efter sætningstrykket: *bide* [biːðə], *løbe* [løːbə] forkorter vokalen i *bide fra sig* [biðə 'fra sai], *løbe ned* [løbə 'ne'ð]; *samle* [samːlə] forkorter konsonanten i *samle sammen* [samlə 'sam'n] osv. osv. — Foran konsonantgrupper er vokalen i reglen kort: *værk*, *rust*, *kvidre*, *lystre*, *løbsk* [væ̀rk, rost, kviðːrə, lysdrə, løbsk] osv.; der er dog nogle undtagelser, fx *Nielsen*, *barn*, (*at*) *faste*, *æble*, *skæbne* [neːlsn, baːrn, faːsdə, æːblə, sgæːbnə]. — De nære vokaler [i, y, u] er korte foran *p*, *t*, *k*: *type*, *visit*, *appetit*, *minut*, *kritik* osv. — Udlydende vokaler kan være enten lange som *lagde*, *sagde* [laː, saː] eller korte fx *da*, *nu*, *du*, *vi*, *de*, *det* [dɑ, nu, du, vi, di, de]¹.

116 (384). Konsonanterne er i reglen korte, således i forlyd og i udlyd, fx *man*, *had*, *hat*, *is*, *kys* [man, hað, hat, i's, køs]. I indlyd ligeledes korte efter lang vokal, fx i *hade*, *hæler*, *dame*, *kyse*, *kane*, også mellem kort vokal og anden vokal: *padde*, *hælder*, *damme*, *kysse*, *kande*, *ringe*, *Emma*, *ekko*, [paðə, hælər, damə, køsə, kanə, reŋə, æma, æko]², og i de fleste konsonantforbindelser, fx *ynte*, *klapre*, *fast* [ømtə, klabrə, fast]. Kun ved sammenstød af to stemte konsonanter blir den første lang, fx *tømre*, *angre*, *samle*, *rangle*, *bulre*,

¹ Med [h] efter, se § 68.

² Fraset nogle tilfælde af sammensætning: *toppunkt*, *op-pakning*, *iagttagelse*, *kammager*, *tillade*, hvor dog tendensen går i retning af simplificeren, sml. § 112. *Forglemmigej* udt. [få'glæm'iai'], *ildløs* alm. ['i.løs], *annamme* altid [aːnamə].

mylre, vidne, vadmæl, farve [tøm'rə, aŋ'rə, sam'lə, raŋ'lə, bul'rə, myl'rə, við'nə, vað'məl, far'və]. På samme måde blir foran stemt konsonant andet (medlydende) element i tvelydene langt: *sejle, søjle, savle, sejre, øjne, hovne* [sai'lə, sdi'lə, sau'lə, di'nə, hdu'nə]. I *bundne, svundne, rundne* har vi i virkeligheden et langt uafbrudt [n], der føles som om det var fordelt på to stavelser, sml. *bonde* med kort [n].

117 (385). Stødet har ikke ringe indflydelse på lydlængde. Hovedreglerne for dets plads (tidspunktet for stemmebåndenes sammenklapning) er:

(1) Stødet afbryder en lang vokal, så at den sidste del af den blir lydløs; det, der høres af selvlyden, + den pause, der bevirkes ved den tillukkede stilling af stemmebåndene, udfylder tilsammen samme tidsmål som en almindelig lang vokal; lydskriftegnet er [ʔ], fx i bogstavnavnet *a* [aʔ] eller i *han læser* [han læ'sər], sammenlignede med den kærende interjektion [a:] eller *en læser* [en læ'sər].

(2) Stødet kommer efter en kort vokal. Kommer der en konsonant efter i samme stavelse, hindrer stødet, at konsonantens tilgang blir hørilig, idet konsonantstillingen indtages under pausen; dette er tilfældet med vestjyske udtaleformer som [ha't, sdå'k] *hatte, stokke*. I rigsmålet findes dette ikke; dærimod har vi stød efter kort vokal, når der kommer en vokal efter, i almindelig jævn udtale af visse ordgrupper, således *af os* [a' ds], hvor man let vil høre at stødet indtræder tidligere end ved bogstavnavnet [aʔ]; ligeså [la' ds, fra' ds] *lad os, fra os*; [ve' ds] *ved os*, sml. [veʔ] *ve*; [mæ' ds] *med os*, sml. [læʔ] *læ*.

(3) Stødet falder i den første efter stavelsens top (se § 120) kommende lyd, enten en konsonant som fx i *halm* [hal'm], *angst* [aŋ'st], eller andet led i en tvelyd, fx i *segl, sejl, avl* [sai'l, au'l]. Den lyd, hvori stødet

falder, afbrydes, så at kun en meget kortvarig begyndelse af den høres; under stødpausen udfører de øvre taleorganer overgangen til den næste lyd. Dette er også den almindeligste udtale af sådanne ord som *mand*, *bal*, *sej* [man', bal', sæj'] osv. Det der her høres af slutkonsonanten, er så lidt, at en udlænding vil ha meget vanskeligt ved at opfatte, at der overhodet kommer noget efter vokalen, og således let vil forvexle ord som *stald* og *stand*.

Ved stødets forskellige plads adskilles flere ordpar, fx *ful* *fugl*, *fuld* [fu'l, ful']; *galt* *biord*, *galt* *navneord* [ga'lt, gal't]; *talte* [ta'ltə, tal'tə], af *at tale* og af *at tælle*.

KAPITEL XII.

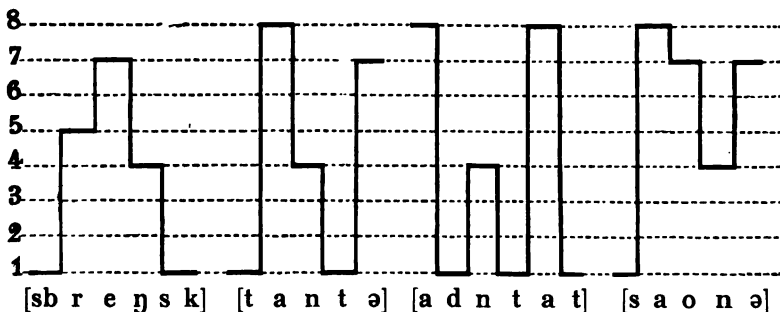
STAVELSE.

118 (292—4). Talen falder for os i naturlige led, stavelser, og vi vil i de fleste tilfælde ha en umiddelbar fornemmelse af, hvor mange stavelser der er i en given lydforbindelse. Denne leddeling hænger nøje sammen med lydenes klangfylde, og denne beror for det første på stemmens brug eller ikke-brug. Ustemte lyd har kun ringe klangfylde; derimod er der indenfor de stemte langt større forskelligheder. Her står klangfylden i ligefremt forhold til størrelsen af det rum, den svingende luft har at slippe ud igennem. Vi kan opstille følgende hovedtrin, idet vi begynder med de mindst klangfyldige lyd:

- 1) ustemte a) lukkelyd: [p t k] og dansk [b d g]
b) hæmmelyd: [f s c x ʃ], hertil [ŋ, ʎ] osv.
- 2) stemte lukkelyd: [b d g] (findes jo knap nok på dansk)
- 3) — hæmmelyd: [v q]
- 4) — a) næselyd: [m n ŋ]
b) sidelyd: [l]
- 5) — r-lyd
- 6) — nære vokaler: [y u i]
- 7) — mellemste vokaler: [ø o e]
- 8) — fjerne vokaler: [ō å æ a].

119 (395). Lad os nu forsøge at aftegne klangfyldforholdene ved en række lydforbindelser, fx ordene: *springsk, tante, attentat¹, savne*:

¹ Uden vokal mellem *t* og *n*, tungestillingen i samme stilling fra det første *t* [d] gennem *n* til *t*.

Et blik på disse billeder vil i hvert tilfælde vise os ligeså mange toppe som vi i vedkommende ord er vant til at erkende stavelser: een i *springsk*, to i *tante* og *savne*, tre i *attentat*. Ved hver stavelse har vi en opgang til et højeste punkt; men dette behøver ikke at ligge lige højt; hvad det ved stavelsedannelsen kommer an på, er den relative klangfylde — at der er ett punkt, der i forhold til sine omgivelser står højt. [ɟ] i *springsk*, [n] i *tante*, i *attentat* og i *savne* står lige højt, men i de to første ord danner næselyden ingen ny stavelse, fordi den står umiddelbart ved en lyd af endnu større klangfylde; i *attentat* dærimod står den mellem de to klangfattige ustemte lyd og betegner dærför i modsætning til dem en tydelig opgang, og i *savne* endelig er den lavpunktet mellem de to toppe; [o] i *savne* står på højde med [ə] og langt højere end [n], men regnes dog ikke for en stavelse for sig, fordi det står lige ved det endnu klangfyldigere [a]. Vi kan altså sige: i hver lydgruppe er der ligeså mange stavelser som der er tydelige relative højdepunkter i klangfylde.

At i virkeligheden enhver dæmpning af klangen er tilstrækkelig til at fremkalde indtryk af en stavelsedeling, ses, når man udtaler et [a^{...}] længe udtrykket med så ligelig styrke som muligt og derunder slår sig med den flade hånd på munden, hvis udgangsåbning dærför blir indsnævret eller helt lukket til. Resultatet er: fordampning og dæmpning af klangen, medens hånden er ved læberne, og det

modsatte i det øjeblik, da hånden fjernes fra munden. Den samlede virkning blir omtrent som af stavelserækken awawa...

120 (396—8). Den vigtigste lyd i hver stavelse blir den klangfyldigste, stavelsetoppen. Det vil hyppigt være en vokal; men den gamle sætning: „i hver stavelse skal der være en (eller „een“) vokal“ eller „lige så mange stavelser som der er vokaler“ er, som de angivne eksempler viser, urigtig på begge sider.

Vi har for det første stavelser uden vokal; her er altså en konsonant stavelsetoppen; dette er hyppigere een af klasserne 4 og 5 (næselyd, l, r) end af de andre. Eksempler på sådanne stavelser er anden stavelse i *attentat* [adnta't]; endvidere *katten* [kadn]; ofte *Jensen* [jænsn] o. dsl., hvor man dog også kan udtale [ə] mellem [s] og [n]; fremdeles *handel* [han'l], *kittel* [kidl]. Medens [n] og [l] meget hyppigt på dansk er stavelsetoppe, er [m] og [ŋ] det sjældnere; i hurtig udtale blir „sæt Dem på stolen“ til [sædmpå 'sdo'ln], „lad dem bare det“ [ladm 'ba:r 'de], *åbenbar* og *ikke engang* lyder tit [å'bmba'r, egngan']; [ð] er top i *blodet* [blo'ð], *brødet* [brø'ð] o. l.

For det andet har vi tit stavelser med to eller endog tre vokaler; vi så et eksempel ovenfor i *savne*, [sao'nə] eller [sau'nə]. Findes som her to vokaler i samme stavelse, taler vi om tvelyd (diftong), findes tre, om en trelyd (triftong). Se nærmere § 125.

121 (399). Indenfor stavelserne gælder bestemte love for medlydenes rækkefølge; ikke enhver gruppering af medlyd er tilladelig. *kr* eller *pl* eller *tv* kan forekomme i begyndelsen af en stavelse, ikke i slutningen, hvor dærimod den omvendte gruppe *rk*, *lp*, *vt*, der ikke tåles foran i stavelsen, fortræffeligt lar sig bruge; *springsk* [sbrej'sk] er som vi så, en god stavelse,

men bytter vi gruppernes plads om [ɲskesbr], får vi en umulig stavelse ud af det; kort sagt der gælder modsatte regler for stavelsens begyndelse og ende. Disse kan dog sammenfattes under den lov¹, at mellem en given lyd og stavelsetoppen tåles kun lyd af samme eller en højere klangfyldeklasse (§ 118); mellem en vokal og [r] tåles derfor ingen konsonant, mellem en vokal og [m] dærimod fx [r] eller [l] som i *harmfuld*, *hjelmbusk* osv.

122 (402—6). Omgivelserne kan tit ha indflydelse på hvad vi opfatter som top eller ikke. [s] i *hests* føles ikke som selvstændig stavelse, men kan dog blive det, når der kommer flere konsonanter efter, som i Hertz's linie:

Og en herreløs hests trampen.

En lyd, der kommer efter en klangfattigere lyd, kan tit blive opfattet som top, selvom der lige efter den kommer en endnu klangfyldigere: den er med andre ord hørt allerede som top, før den næste kommer. Dette gælder om forbindelser som [ia, io, ie], der nok almindeligst blir enstavelses², men hvor [i] høres som top især efter flere konsonanter som i *Cimbria*, *Nauplia*, *kabriolet*, også i reglen efter enkelt konsonant, hvis den foregående vokal er lang, fx *linie*, *olie*, *familie*, *tredie* [li'niə, o'liə, fa'mi'liə, tre'diə]; ved siden heraf findes i de nævnte ord udtale med kort vokal, almindelig [linjə, treðjə], sjældnere [fa'mil'jə], vulgært [ålje]. Der kan her være stor vaklen i opfattelsen (sml. *villie*—*vilje*, *Kristian*—*Kristjan*), men jo hurtigere udtalen er, des mindre

¹ Som er en simpel følge af den givne bestemmelse af begrebet stavelse.

² Med medlydende [i], som i vor skolelydskrift betegnes [j]. — Imellem to klangfyldigere lyd vil [i] i naturlig udtale vel altid blive medlydende, selv på trods af vor etymologiske følelse, fx i *da I andre*, *hva i alverden*, [u] i *så uartig*.

tilbøjelighed vil der være til at opfatte mellemstandpunktet som en top. Ord som *heldige*, *yndige* lyder ret hyppigt som to stavelser [hældjə, øndjə], således endog hos nogle af vore nyere digtere. — En sådan lyd imellem en klangfattig og en klangrigere vil lettere blive taget som top, når den er lang, så at indtrykket af den får tid til at fæstes, inden man kommer endnu højere op i klangfyldeskalaen. Dette forklarer, at medens *sultne* og *sultende* almindelig består af ganske den samme rækkefølge af lyd, gøres der dog forskel, så det første er to stavelser [suld̥nə], det andet ved dvælen på [n] blir tre [suld̥n̥ə]; sml. *fæstne* [fæsd̥nə] to stavelser, *hestene* [hæsd̥n̥ə] tre; *Ætna* [æt̥na, ædn̥ə] to st., *hattene* [had̥n̥ə] tre. Men der vil altid, hvor vi således har en mindre top foran en større, være en tilbøjelighed til at la den sidste få overtaget, så at den første top blir en medlyd, hvorved stavelseantallet blir reduceret („synkope“): dansk *artikelen* [ar̥ˈtiɡl̥(ə)n] 4 st. blir til *artiklen* [ar̥ˈtiɡl̥(ə)n] 3 st. osv.

Hvor en mindre top findes foran en større og den sidste skal ha stærkere tryk, vil det ofte ske, at dette begynder for stillingen for den første lyd er forladt; resultatet blir en slags fordobling af den, så den først er top og så medlyd til den næste top; således almindeligt ved *i aften* [iˈafdn̥] med det andet [i] medlydende, altså i vor almindelige lydskrift [iˈjafdn̥], *idiot* [idiˈjoˈt̥] for [idiˈoˈt̥].

123 (410). Et vigtigt forhold med hensyn til stavelsernes bygning er endnu ikke omtalt, nemlig den måde, hvorpå en konsonant følger efter en vokal: kommer den rask og afbryder vokalen i det øjeblik, da denne udsiges kraftigst, har vi fast tilslutning; hvis den derimod først kommer nogen tid efter vokalens kraftigste udsigen, har vi løs tilslutning. Det første findes efter kort vokal i stærk stavelse, altså i ord som [kām, kat, kår̥t, hæst, saŋˈ] *kom, kat, kort, hest, sang* osv. Følger endnu en stavelse efter, som i *komme*,

katte, korte, heste, sange, da er det aldeles ikke muligt at pege på et bestemt punkt og sige: her holder første stavelse op og her begynder anden; fonetikken gir ingen vejledning til at afgøre, om man i skrift skal dele *he-ste, hest-e* eller *hes-te*. Det eneste, der her foreligger, er to toppe med en mellemliggende sænkning, men det er ligeså ørkesløst at strides om denne sænkning hører helt til første top eller helt til anden eller halvt til begge, som det er i en dal i naturen at lede efter et bestemt skel mellem to bjerge.

124 (411). Løs tilslutning¹ har vi dærimod for det første efter alle lange vokaler; her svækkes vokalens styrke tydeligt før konsonantens artikulation begynder, sml. *læse* [læːsə] med *læsse* [læssə], ligeså *at faste* [faːsdə] i modsætning til tillo. *faste* [fasdə], *mo(de)r* [moːr], men *morder* [morːdər]. Ved *læse* er vi derfor berettigede til at sige at [s] hører som medlyd til [ə], ikke til [æ]. Dærnæst har vi løs tilslutning i en del tilfælde efter kort vokal i svag (eller halvstærk) stavelse. Nemlig (1) når vokalen er en (hyppigt på grund af sætningsstillingen) forkortet lang vokal, som i *læse op* [læːsəˈdɔp], *bone gulv* [bo ne ˈgɔl], *kile af* [kiːlə ˈaː], sml. dærimod *læsse, bonde, kilde*; således også æ i *trepæleflaske* [ˈtrɛpələˌflʌsgə]. — (2) hvor ved bortfald af [ə] en stavelse forsvinder i hurtig udtale af forbindelser som *i en dal* [i n ˈdaːl], *ved en tid* [veːn ˈtiːð], *da en telefon...* [daːn teləˈfoːn], *med en tåre i øjet* [mæːn ˈtåːrə...], sml. dærimod vor danske udtale af *Dante, Mentor* [dantə, mæntɔːr] med fast tilslutning. — (3) hvor den følgende stavelse er stærkere end den umiddelbart foregående: *talent* [taːˈlænˈt], *talerken* [taːˈlærgən], sml. *tal*; *satanisk* [saːˈtaːnisk], sml. *sat*. Herpå beror det, at vi i sådanne forbindelser tit får en stavelsedeling i strid med ordenes etymologiske

¹ Her betegnet med | (altså forskelligt fra samme tegns brug i § 77).

leddeling (»overtrækning«): *alene*, oprindelig *al-ene*, nu [a|'le:nə], *halvanden* [ha|'lann], *grevinde* [gre|'venə], *slavinde* [sla|'venə] osv., *grønærter*, *kakkelovn*, *erindre*, *endogså*, *forældre*, *hverandre*, *om end*, *so'm oftest*; ligeså høres i sang »de danskes øer« almindeligst som »de danske søer«. Dog vil bevidstheden om de enkelte ords individualitet kunne modarbejde tilbøjeligheden, ligesom mange lærerinder kæmper for udtalen lærerinde.

Tvelyd.

125 (419). Ved tvelyd-forbindelser i samme stavelse af to vokaler (§ 120) blir ofte blot bevægelsens retning det afgørende, så at man istedenfor at gå hele vejen, fx i [ai] fra [a] til [i], nøjes med at gå et stykke af den, idet øret let skuffes eller fantasien supplerer det manglende. Man behøver altså hverken at begynde helt nede ved [a] eller at ende helt oppe ved [i], men hvor man virkelig begynder og slutter i den mellemliggende række, har det sine store vanskeligheder at bestemme. At virkelig [i]-stillingen i reglen ikke nåes, kan man let overtale sig om ved forsøg: anbringer man en eller to fingre inde i overmunden (langs gumme og begyndelsen af den hårde gane), da vil ethvert forsøg på at frembringe rent [i] (og endnu mere naturligvis et konsonantisk [j]) mislykkes, medens man udmærket godt kan sige [ai]. At vi i dansk *sejle*, *segl*, *veje* = *vaje* osv. ikke, som så ofte er påstået, udtaler [a] + [j], kan enhver overbevise sig om ved at udtale *ska(l) je skeje ud*; i svag stavelse, fx i: *gør mig* den tjeneste, er bevægelsen yderligere indskrænket, begyndelsen ligger ofte nær ved [ə]. — I tvelyden i *søjle*, *nøgle*, *bøje* = *Boye* osv. begynder vi ikke med [ø] eller en anden rundet for-tungelyd, således som jyderne eller som svenskerne *gør* i *nøjd* osv., heller ikke med en ren bagtungevokal

[å] eller lign., som englænderne gør i *boy* osv.¹, men med en rundet midttungevokal, hvorfra tungen går op i retning af [i—y]-stillingen uden altid at nå nærmere end til [e—ø]-stillingen; læbestillingen er tvivlsom; men fuld rounding har slutningen vel aldrig; når vi her i lydskrift har betegnet denne tvelyd med [ði], er det altså egentlig en ret mangelfuld betegnelse. — Diftongen i *havne, havre, tavs* osv. begynder almindeligst ved det bageste [a] og ender ved [o] eller mellem [o] og [u]; en virkelig tvelyd af rent [a] som i *kat* og rent [u] som i *du* kan vi derimod få i hurtigt udtalt *uha uha*. Desuden har vi tvelyd i fx *dovne, rævne, ævne, vrøvle, stövle*, hvor første led er samme vokal som i *op* [å], *ret* [æ], *æt* [æ], *grøn* [ō], *løn* [ō] og andet led som i *havne* ovenfor. I fremmedord udtales *au*, fx i *Paulus, pause pavse*, almindeligst som i *dovne* (sml. også skrivemåden *Powl*), *eu*, fx i *Europa (Evropa), neutrum* osv. næsten altid som i *stövle*. Efter [e, ø] som i *levret, pebret* og *døvstum, Uttersløv* er vel tvelyd med [o] eller [u] som slutled det almindeligste, men nogle udtaler også [v]; i *stivne, livlig, tyvstjæle, syvsover* er [v]-udtalen måske endnu mere udbredt, men ved siden deraf findes tvelyd [iu, yu].

Foruden disse tvelyd har vi andre, hvor vi skriver *j* foran vokal; denne sidste beholder i reglen sin almindelige lyd, men istedenfor virkeligt konsonantisk [j] har vi almindeligst [i] eller [e] eller en mellemlyd, ofte endog en vokal med endnu større afstand (hen ad [æ] til) i et ligegyldigt eller sløvt *ja*. — En trelyd får vi i den fulde udtale af *jeg* [iai, eai, eae].

¹ Gymnastiklærere bruger ofte en virkelig [å]lyd i deres „bagud böj“ [bå'i].

KAPITEL XIII.

TRYK.

126 (425). Ved fordelingen af tryk¹ går sprogene meget forskellige veje. Man plejer at skelne mellem sprog med „fri“ og med „bunden“ akcent. I de første er der ikke bestemte simple love; hver ordform har nok sin bestemte trykplads, men de forskellige former af samme ord under böjning kan godt få tryk på forskellige stavelser. Således var forholdet i gamle dage i vor (ariske) sprogæt, og således er det endnu bevaret i russisk. Dærimod har fx fransk bunden trykplads på sidste og polsk på næstsidste stavelse. De germanske sprog, hvortil jo dansk hører, stræber alle henimod den kun i islandsk helt gennemførte lov at få trykket lagt på første stavelse i hvert ord. — Det er nu klart, at sprog der gennemfører en eller anden fast tryklov, ikke kan bruge tryk til at adskille ord, som vi kan, fx *'forslag* og *for'slag*, *'forfald* og *for'fald*, *'fordele* og *for'dele*, *'forklæde* og *for'klæde*, *'korset* og *kor'set*, *'kanon* og *ka'non*. Vi skal nu behandle forskellige forhold der får indflydelse på trykkets styrke og plads.

127 (426). I. Psykologiske forhold. Trykket er for det første det naturlige middel til at fremhæve. Tillægger den talende sine ord særlig vægt, så „lægger han også

¹ Tryk må ikke forveksles med „tone“, se næste kapitel; derfor undgås udtryk som „betoning“ o. dsl. om trykfordeling. Ved akcent forstår man dels tryk, dels tone, dels ubestemt et folks hele udtaleviis, så udt. [ak'sag].

særlig vægt på dem“, d. v. s. han udtaler dem stærkere, „med eftertryk“; dærvæd tiltrækker de sig jo også i højere grad den hørendes opmærksomhed. Da trykket her blir en måler for den værdi den talende tillægger det sagte, kaldes denne art tryk for værditryk. Dette kan lægges på en hel ytring; vedkommende taler da „emfatisk“, „med eftertryk“. Som oftest beholder ordene i og for sig den normale trykfordeling; men forholdet forrykkes dog noget til fordel for de ellers svage stavelser, så at „perspektivet i talen udviskes“, således særlig tydeligt i råb. Dærvæd forklares, at vi i forstærkende sammensætninger ofte får lige stærkt tryk på to ellers uligestærke stavelser, fx 'binde'gal, 'pil'rådden, 'lud'doven, 'hunde'koldt; undertiden kan endog sidste led blive stærkest, fx i 'grænse'løs ulykkelig, et 'mage'løst menneske o. l.

128 (427). Endvidere kan værditryk lægges på et enkelt ord som det for den talende værdifuldeste i en ytring. Der er visse ord, der på grund af deres betydning (forholdsord, de fleste stedord, artikler, hjælpeverber, bindeord osv., kort det kineserne kalde „tomme ord“) næsten altid i sætningen må spille en underordnet rolle i sammenligning med de „fulde ord“ som de fleste navneord, tillægsord og begrebsverber; sml. fx „da han havde været 'syg i 'mange 'uger, blev der 'hentet en 'dygtig 'læge“. Idet ord „synker ned“ til at blive tomme ord, svækkes tit både betydning og tryk; sml. *vel, der* (både *der* og *dær* kan findes i samme sætning: „der er meget rart dær“), *her* („Det er svært, hvad her bruges af smør her i huset“). Ejendommeligt er det svækkede *også*, alm. udt. [ðsə], der tit medfører stærkt tryk på et ellers trykløst ord: „han 'er 'også 'gal“ forskelligt fra „han er 'også 'gal“; „han kom også derud“ [han 'kɑm' ðsə dæ'ru'ð], forskelligt fra [han kɑm' ðsə dæ'ru'ð]. *Aller* ved superlativ har, når det virkelig be-

tyder noget, stærkt tryk, men i enkelte forbindelser har det svagt tryk, men så også knap nogen betydning: aller'nådigste fyrste; allerær'bødigst; ikke det aller'ringeste; hun er aller'kær(r)este o. lign. (sml. en aller'helvedes karl).

129 (428). To vigtige arter af sætnings-værditryk er nyhedstryk og modsætningstryk, der dog ikke skarpt kan holdes ude fra hinanden. — Det nye begreb får tryk; når et begreb ikke længer har nyhedens interesse, udtales det svagere end første gang det nævnes; hør således *Karen* i „Da han kom hen til Karen, talte de længe sammen, og tilsidst greb han Karens hånd og sagde . . .“ — Et interessant udslag af nyhedstryk ses i sætningerne: „Hver af parterne vælger to voldgiftsmænd, og i forening vælger de så en opmand“; siges her [di sð], blir meningen de sidste, voldgiftsmændene, som det nye, sidst indførte begreb; siges dærimod [di 'sð], menes parterne.

Af endnu større betydning er det tryk, der viser modsætningen. Således kan „Karen gav mig kniven“ ved efterhånden at få stærkest tryk på hvert af de fire ord bruges til at fremhæve, fx 1) at det ikke var Jens osv., 2) ikke „lånte“, 3) ikke „dig“, 4) ikke „gaffelen“ el. lign.

130 (429). Modsætningstryk kan også, omend sjældnere, bruges for at fremhæve en del af et ord, som når man siger „kniven“ [kni'væn] for at forhindre misforståelse med „knivene“ [kni'væ'ne', 'kni'væ'nə] eller „han vil hellere tale end 'betale“. Dette blir særlig hyppig ved ord som *reel*, *formel*, *ideel*, *nominel*, der sædvanligt har sluttryk, men får tryk på første stavelse, når de modsættes hinanden: *både* 'reelt og 'formelt; ligeså 'sympati og 'antipati; 'primær og 'sekundær; den 'organiske i modsætning til den 'uorganiske natur. Dette

findes også, hvor ordene står i modsætning til ord med andre endelser: han tog ikke til Brasilien, men til 'Nordamerika; det er et rent 'materielt fænomen, der ikke har noget med 'sjælen at gøre osv. Det vil ses, at det hyppigst er fremmedord, forskydningen viser sig ved, dog også fx i 'een og halv'fjers, næ allerede i 'halvfjers; sa De 'anstændigt eller 'uanstændigt? I nogle tilfælde har det således udviklede tryk sat sig fast, således 'direkte, hvor man temmelig sjældent hører den gamle form dī'ekte, sml. indirekte, og navnlig i en mængde ord på -iv, som kon'servativ (ældre folk ofte kon'serva'tiv), 'subjektiv, 'objektiv, og en del grammatiske udtryk, hvor lærerens markeren af modsætninger har farvet udtalen: in'dikativ, 'konjunktiv, 'substantiv, 'adjektiv. På samme måde er 'januar og 'februar tilsyneladende ifærd med at sejre over janu'ar og febru'ar, selv hvor ordene ikke stilles udtrykkeligt op som modsætninger.

131 (430). Trykkets anden psykologiske opgave er at holde sammen på det, der hører sammen (en-hedstryk), og på den anden side sondre det, der skal holdes ude fra hinanden; det første ved hjælp af, at svage stavelser samler sig om een stærk som et en-hedsmærke, det andet ved to eller flere stærke stavelers sideordnen. Siger jeg [veð'lampøly'så'gas], blir lys underordnet lampe og gjort til ett begreb med det; i [veð'lampø'ly'så'gas] skilles lys ud som et selvstændig begreb; denne trykforskel angives ved skrivemåderne „ved lampe-lys og gas“ — „ved lampe, lys og gas“. „Alle 'mulige forbindelser“ = alle forbindelser, der er mulige; „alle 'mulige forbindelser“ er blot et forstærket „alle forbindelser“. „Det 'gøres 'nødig(t) = man gör det, men ikke gerne (to begreber); „det 'gøres 'nødig(t)“ = det blir nødvendigt (ett begreb). Sml. også under'hånden og 'under'hånden; hver'anden og 'hver'anden; hin'anden (hi'nanden) og 'hin'anden; 'godt'gjort og 'godt'gjort.

132 (431). Exemplerne viser trykket snart på første, snart på sidste led, og i begge tilfælde føles sammenfatningen tydeligt nok. Hvor trykket hviler på første, vil det imidlertid altid kunne forklares som værditryk; det egentlig karakteristiske enhedstryk ligger altid på sidste stavelse (eller dog på den stavelse i sidste led, der i sig har stærkest tryk); man betegner enheden ved at skynde sig hen over de(t) første led og så slå slutningen fast så kraftigt som muligt. Vi ser nu grunden til det hyppige sluttryk i egennavne: *Køben'havn*, *Frederiks'havn*, *Frederiks'borg*, *Helsing'ør*, *Kristians'minde*, *Svanemose'gård*, *Søbysøborg'sø*; *Bille 'Brahe*; endvidere i sådanne folkelige orddannelser som *himpe'gimpe*, *spirre'vip*, *tumme'lumsk*, *ruskom'snusk*, hele *mole'vitten*, *basse'ralle* osv., hvor der ikke kan blive tale om værditryk, fordi de enkelte led ingen værd eller betydning har; ligeså i gamle sammensætninger, hvor de enkelte led ikke længer føles som betydningsbærere, fx *nonne'titter*, *faste'lavn* (nedertysk *vastel* + *avend* 'aften'). Men selv i mange følte sammensætninger har vi samme enhedstryk: *syd'vest*, *spille'værk*, *rigs'daler*, *peber'mynte*, *kruse'mynte*, *år'hundrede*, *år'tusinde*. Når vi har tryk på første stavelse i de fleste sammensatte ord, beror det på, at første led i reglen blir det betydningsadskillende og altså ofte får modsætningstryk, fx *'husmand* — *'gårdmand*, *'undermand* — *'overmand*, *'blomkål* modsat andre arter *kål*, *'gadeværelse*, *'flødekande*, *'bassanger*, *'fingersprog*, *'søsyg* osv.¹. Når stednavnet *Hillerød* ikke har

¹ En kamp føres ofte mellem de to trykprincipper; den ældre slægts *højeste'ret* og *imidlertid* afløses af *'højeste-ret* og *'imidlertid*; *åben'baring* er bevaret i religiøst sprog, ellers siges tiest *'åben'baring*; *under'visning*, *stad'fæste*, *op'lysning*, *ret'færdig'gøre* synes nu at vige for tryk på første led; *tilfreds'stille* med afledninger vakler meget. Gejstliges tale er særlig rig på gamle sluttryk i sammensætninger.

tryk på *rød*, ligger det i, at byen ligger i en egn med mange *-røder*, så at det hyppigt nævnes i modsætning til *Birkerød*, *Lillerød*, *Bloustrød* osv. der så alle får betydelsestryk, og de samme grunde fører til samme resultat i navne på *-lev*, *-rup* osv.

133 (432). Sammenfattende ordforbindelser med tryk på sidste led (enhedsgrupper) er overordentlig hyppige på dansk. De vigtigste tilfælde er:

1) flerleddede navne: fornavn eller titel + (efter)navn, dobbelt fornavn eller efternavn, navn + tilnavn o. lign.: Peter 'Hansen; frøken 'Bruun; doktor 'Mörch; sankt 'Peter; Ane Ma'rie; Hans 'Peter; Hansen 'Grut; Knud den 'hellige; Hellig 'Anders; Ludvig den 'fjortende; Hakon 'jarl; jarl 'Hakon; Per 'skrædder; Smørum'ovre.

2) målsangivelser o. lign. + det målte: en tønne 'land; et glas 'øl; et brev 'knappenåle; et par 'kroner; en snes 'æg; (en fjerding 'vej). Hertil også omtrentlige angivelser som en mils 'vej; en times 'tid; en krones 'penge; en snes 'stykker¹. Fremdeles: nummer 'syv, paragraph 'to; side 'ni; spar 'syv; hjerter 'es.

3) visse fastgroede udtryk med *guds* og *kongens*: guds 'fred, 'barn, 'gaver, 'lykke, 'mand, 'død (som ed); kongens 'foged (embedsnavn), 'have, 'nytorv. Fruens 'bøge (stednavn). Kristi 'Himmelfartsdag.

4) grundled + udsagn kun i eder: gud 'hjælpe mig, gud 'veed, gud 'give; fanden 'ta mig osv. Hvor et per-

¹ Hyppigt skrives nogle af disse forbindelser som ett ord: *en dagstid*, *et årstid* osv. Derved voldes dog forveksling med den virkelige sammensætning *en årstid* (kønnet!), og ingen vil være så følgestreng at skrive *en tretimerstid*, *en firefemårstid* osv. Skriv derfor *en dags tid*, *et års tid*.

sonligt stedord er grundled: jeg 'går; du 'lyver osv., er grunden til *jeg's* og *du's* svage tryk deres psykologiske mindreværd.

5) talord i omtrentlige angivelser: tre 'fire, ni 'ti, tres halv'fjers, og i brøker: tre 'fjerdedel, syv 'ottendedel, tre 'kvart.

6) tillægsord kun i visse stående forbindelser: god-'morgen og de andre hilsener, skøn'jomfru, al'verden, grøn'ærter; her hjælper ingen kære 'mor; stolt 'Henrik, liden 'Kirsten, karrig 'Niding (sml. nr. 1); lang'fredag, store 'bededag; stednavnene Gamle 'Kongevej, Ny 'Carlsberg, Ny 'Zeeland o. fl.

7) de sammensatte stedord hin'anden, hver'andre; også hver'anden, hver'tredie; selv'femte osv.; halv'fjerde osv.; denne 'her.

8) spørgeord med en ed el. lign.: hvem 'fanden, hvad 'pokker, hvor i al'verden.

9) udsagnsord med nærmere bestemmelse af forskellig art efter. Her har J. K. Lyngby først forsøgt at opstille regler, nemlig, at den trykløse form indtræder

I ved udsagnsord, der forbindes med et biord eller forholdsord, som betegner fra eller til stedet; men ikke når det betegner på stedet. Fx

han går 'ned i dalen,	men: han 'går nede i dalen
han står 'frem i forsamlingen	han 'står på gulvet
han løb der'ind	han 'løb derinde.

II når udsagnsordet som genstand eller med et forholdsord styrer et navneord uden kendeord; fx

spise 'blommer,	men: 'spise maden
drage 'ånde,	han 'drager ånden tungt
læse ro'maner,	at 'læse bogen.

III udsagnsord, der tage et navneord eller tillægsord som omsagnord til sig for at fuldstændiggøre begrebet:

blive 'kold, være 'syg — men: 'være der i 8 dage.

Disse regler passer på mange tilfælde, men er ikke udtømmende; de kan fx ikke klare forholdet ved at *gå igen* (den gamle greve 'går igen [= går bort] og ... går igen [som spøgelse]), *stå op*; imod regel I strider det, at vi siger *hører 'hjemme, lukke (mure) een 'inde*, blomsterne må ikke *stå 'ude* om natten, køerne kan *gå 'ud*, hele året, jeg *sad 'oppe* til kl. 1, og på den anden side *'sidde 'ned, 'ligge 'ned, 'hænge 'op*; sml. også modsætningen mellem *'sidde 'inde* (med kundskaber osv.) og *'sidde 'inde* (blive inden døre). Imod regel II strider: har du *hørt 'magen, ta 'luven* fra en, han *plager (piner) 'livet* af mig, jeg *gir* ham *'døden og 'djævelen, ta hatten 'af, ta 'hatten af 'hodet, holde 'hånden for munden, stå ham i 'lyset, se igennem 'fingrene med, gå i 'vandet, gå i 'tøjet*. Udenfor Lyngbys regler falder bl. a. *leve 'højt, la 'vær(e), la stå 'til, jeg får drengen til at gi 'efter* osv. Dærimod får vi en for alle tilfælde passende bestemmelse ved at lægge mærke til den psykologiske sammenfatten til ett begreb, noget der bl. a. også viser sig ved at man kan danne navneord som nedgang, fremståen, romanlæsning osv. og på *-en* som: gåen 'ned, given 'efter, læsen ro'maner (medens man ikke kan danne: 'læsen 'romanen). Sammenlign også modsætningen mellem „han faldt 'over mig“ (ett begreb = overfalde) og „han 'faldt over mig“. — Mærk også, at udsagnsord + grundled kan sammenfattes under ett tryk, nemlig når en sætning indledes med det trykløse *der* (også *her*): *der går 'skib hver dag; der falder 'sne; her kommer 'fremmede til middag; der spilles 'sjak*.

10) nægtelse + forstærkende tillæg: ikke 'spor, ikke en 'smule, ikke det 'mindste.

134 (435). II Rytmetryk. Det er anstrengende for organerne at udtale to eller flere stærke stavelser lige efter hinanden, og man letter dem derfor i reglen arbejdet ved at veksle, så at der mellem to stærke sta-

velser kommer en eller flere svage. Rækker som *en 'god 'stor 'fed 'steg* med lige stærkt tryk kan ganske visst ikke helt undgås, men er dog ret sjældne, og i alle fastgroede ordforbindelser, hvor vi skulde vente en sådan trykrække, får vi isteden en vexten: vi siger ikke *'gud 'ske 'lov*, men [*'gusgə,ldu*], ikke *'ja 'hvad 'veed 'jeg*, men *ja 'hvad ved 'jeg*; *'det 'veed 'gud* blir *det ved 'gud* [*de veð 'guð*], hvor *veed* blir enslydende med *ved*; *ja 'det tror 'jeg*; *efter 'regn kommer* [*kåmər*] *'solskin* (modsat en ikke fastgroet forbindelse som: klokken 'ni 'kommer [*kåm'ər*] 'toget); *hvor'hen gælder* [*gælər*] *'rejsen? en 'rar gammel 'mand, et 'sødt lille 'barn, de 'hellige tre 'konger*. Fremdeles dobbeltsammensætninger: *kunst + 'udstilling* > *'kunstud,stilling*; *u + 'frivillig* > *'ufri,villig*; *vel + 'opdragen* > *'velop,dragen*; *'sprogunder,visning*, *'selutil,lid*, *'medsammen,svorne*, *'lommelør,klæde*, *'tvekul,sur*, *'formid,dag* og mangfoldige andre; sml. også *'førstepåske'dag* og *'lillejule'aften* imod *'påskedag* og *'juleaften*; ligeså *'første Mose'bog*.

135 (437—38). Tydeligst viser det rytmiske princip sig dog i en række ord, der normalt har tryk på sidste (eller næstsidste) stavelse, men som hyppigt danner første led i enhedsgrupper efter § 133 (især nr. 1 og 2): når et ord som *agent* [*a'gæn't*] indgår i en forbindelse som *agent Holck*, skulde de to stavelser ventes at blive lige stærke, men i virkeligheden blir den første som den, der er længst fra hovedtrykket, relativt stærkere end den anden: [*agənt 'hɔl'k*]. Således får vi en mængde dobbeltformer, tydeligst ved tostavellesord; i de følgende eksempler står eneformen først, bindeformen efter tankestreg:

adjunkt [*a(ð)'jɔŋ'kt* — ,*ajɔŋt 'bru'n*]
baron [*ba'ro'n* — ,*baron 'veð'l*]
docent [*dø'sæn't* — ,*dos(ə)nt 'han'sn*]

duzin [du'si'n — e ,duzin 'øsdærs]
Emil [e'mi'l — ,emil 'han'sn]
Johan [jo'han — jo(h)an 'svæn'sn]
kaptejn [kap'tai'n — ,kaptain 'blɔm', også ,kaptn, ,kabdn]
kvarter [kvar'te'r — et ,kva(r)tærs (,kvadærs) 'ti'ð]
parti [par'ti' — et 'pa(r)ti 'væ'rær, 'fak]
pastor [pa'sdo'r — ,pasdor 'mø']; som eneform kan man
også høre hr. 'pastor; med artikel altid pa'storen.
student [sdu'dæn't — ,sdudnt kæ'r]

To enstavelsesord, der hver for sig skulde være svage, behandles efter samme princip: et ,par glas 'øl, sml. et par 'glas.

Ved trestavelsesord med tryk på sidste stavelse findes tilsvarende forhold, fx

admiral [aðmi'ra'l — aðmiral 'su'ensøn]
arkitekt [ar'ki'tækt — 'a(r)kitæk(t) 'fa'bær]
direktør [diræk'tø'r — ,diæktør 'sgðu']
fotograf [foto'graf — ,fodograf 'sde'n]. Ligeså *fabrikant*,
general, *kandidat*.
kompagni [kompa'ni' — et ,kombani sol'da'dær]
paragraf [para'graf — ,par(a)graf 'fæm].
madamme [ma'damə] mister [ə] og skifter tryk: [,mad(a)m
'grøn'bæk].

Anm. (440). Sammenlign også trykforholdene i følgende ord, der viser betydelig vaklen:

allerede: er du færdig alle'rede? — er du 'allerede færdig?
endnu [æ'nu, e'nu, i'nu — ,ænu 'egə]; [ænu], stående alene,
er sjældnere.

hvorfor [vo(r)'får dāq 'egə? — 'vo(r)'får 'egə, 'vofr 'egə]

igår [i'gå'r — ,igår 'afdæs]

måske [mā'sge' — ,māsge 'nðk]

omend, ,omend 'også, ,omend'skønt

såmænd [sā'mæn' — ,sām(ə)n 'nðk] osv.

KAPITEL XIV.

TONE.

136 (445). At den tone, hvori noget siges, har den allerstørste betydning for den rette opfattelse af det sagte, erfarer vi hver time på dagen; et skældsord kan blot ved tonen forvandles til et kæleord, en beretning til et spørgsmål, en lykønskning til bidende hån osv. Står tonen i modstrid med ordene, da tror man i det overvejende antal tilfælde langt mere på hvad den siger, end på det rent begrebsmæssige indhold af ordene.

Men først må siges et par ord om benævnelser og betegnelser. Høj tone (höjtone, stort svingningstal) betegnes ved $\overset{\cdot}{\text{r}}$ eller ved at indeslutte vedkommende stavelse(r) i $\overset{\cdot}{\text{r}}$, dyb eller lav tone (lavtone, ringe svingningstal) ved $\underset{\cdot}{\text{r}}$ eller $\underset{\cdot}{\text{r}}$. En stigning eller opgang i tonen betegnes ved $\overset{\cdot}{\text{r}}$ foran stavelsen, en dalen eller nedgang ved $\underset{\cdot}{\text{r}}$. For kortheds skyld bruges ordet op-tone om stigende tone, nedtone om nedgående tone.

137 (447—48). Blandt de ting, der har indflydelse på tonen, skal her først nævnes sindets livlighedsgrad. De samme sindstilstande, der i det hele fører til hurtige muskelbevægelser (gestus med arme og ben, spillende ansigtsudtryk), gir sig også udslag i livlige stemmebåndsbevægelser, hvilket vil sige dels højere stemmeleje i det hele, dels større omskiftelighed i tonerne: hyppigere spring op og ned og større intervaller. Således viser åndslivlighed, kvikhed, godt humør sig

utvetydigt i talen. Lyt fx til et opvakt barns tale; for barnet er alting nyt og interessant, og dets overskud af livslyst gir sig tilkende i høje og vexlende toner; og læg så som modsætning dertil mærke til det træge, sløve, ligegyldige, dorske menneskes tale: som hans gestus og minespil er indskrænkede til det mindst mulige, således går hans stemmebånd i et langsommere tempo; han taler i dybere toner og holder sig på nogle få toner uden store bevægelser op og ned. Det er i reglen let på afstand, længe før man kan opfatte de enkelte ord, at høre på tonerne, om et selskab er i begravelsesstemning eller på en munter skovtur. — Vi har høje toner og store intervaller i et (virkelig ment) „Næ det var da morsomt!“ men dyb enstonighed i „Næ, det er mig så knusende ligegyldigt“. Hvis jeg på spørgsmålet „Hvordan har De det?“ svarer „jo tak“ med høj stigende tone, vil det sige det samme som „tak, udmærket“; sir jeg derimod „jo tak“ langsomt, med dybt synkende tone, så blir det i virkeligheden en beklagelse. Livlige opfordringer udsiges i høje toner; et barn siger til et andet, som ligger halvpåklædt: „Du kommer også til at fryse meget mer. Stå op og ta noget mere tøj på“ — den første sætning temmelig dybt; men fra „stå“ af er hele stemmelejet hævet betydeligt. Andre befalinger dærimod, der ikke opfordrer til livlig handlen og især forbud („la vær!“) siges i dyb tone. — Jo mere lidenskabelig den talende er, des mere vil han fjerne sig fra den kedelige enstonige forretningstaleviis. „Under et skænderi mellem to vrede småpiger kan man høre stemmerne løbe skala op og ned flere gange i hver sætning, medens de besværer sig over hinanden.“ (Spencer). C. Lange karakteriserer vrede og glæde bl. a. ved følgende ord: „Det er ikke alene voldsomheden, der karakteriserer den vredes bevægelser, de er også til en vis grad ubeherskede, upræcise, uordentlige, atter til forskel fra den glades, hvis

tale er let og flydende, og som har tilbøjelighed til skarpt afmålte, rytmiske bevægelser som i dans. Den rasende stammer og hakker i talen og brøler tilsidst blot op, når det ikke lykkes ham at artikulere noget ord.“ (Sindsbev. 36.) Altså i begge tilfælde skiftende tone, store intervaller, men hos den glade harmonisk behersket stemmeførelse, hos den vrede det modsatte. — Et interessant sprogligt udslag af den således opstillede „livlighedens lov“ er den forskellige betydning, en i skrift ens sætning kan ha: „Det kan nok være der var mange“ sagt med jævne små tonebevægelser (nærmest nedgang hele vejen) udtrykker en lidt tvivlende indrømmelse („der var sandsynligvis en del“), sagt med høj tone på *det* og (efter stærk nedgang) igen på *væ* eller allerede på *nok* er det dærimod ubetinget bekræftende („jeg skal love for, der var en hel mængde“).

138 (452). Fremdeles har vi afslutningens lov: En dyb tone eller nedgang i tonen bruger vi, når vi er færdige og vil slutte af, medens en opgang til en højere tone angir det ufærdige, uafsluttede. Siger jeg *een ta* på den måde, at *een* får en høj og *to* en dyb tone, så er det afsluttende, der ventes ikke mere; den måde bruger jeg fx når jeg angir takten til en marsj el. lign.; siger jeg dærimod *een to* med høj tone også på *to*, så forberedes dærvæd fortsættelsen: man venter et *tre*; denne måde bruges fx, når man tæller som afgangssignal: *to* vil sige „hold dig nu parat, nu går det ret strax løs!“ Når to mennesker tar afsked med hinanden, sir begge „farvel“, men den første vil som regel slutte sit „farvel“ på en langt højere tone end den anden, fordi det ikke er det sidste ord. Den anden dærimod afslutter samtalen og går derfor dybt ned på sit *vel*: „Far^rvel! Far_vvel!“ — Den ene sir til den anden „Du får en krone, ikke en øre mer!“ Hele slutningen af sætningen går ned, og navnlig *mer* er helt nede; den

dybe tone sir „Det er er bestemt, jeg vil ikke høre mere om den sag, den er afsluttet for mit vedkommende“. Den anden sir derimod „ikke en øre mer“ med stigning på *ik*, *ø* og *mer*; han betragter ikke sagen som afsluttet, men ønsker en fortsættelse og spør derfor. Vi ser nu begrundelsen af den almindelige sætning, at hvor der i skriften bruges punktum, går tonen ned, medens et spørgsmålstejn i skriften svarer til en optone. Denne regel tilsteder dog mange undtagelser: lad os undersøge nogle af dem.

139 (453). Et svar får i reglen nedtone; jo hurtigere og mere tydelig sænkningen er, desto mere bestemt, fastslående er det. Således et kort „ja“, der afviser alle indvendinger. Et menneske, der ikke er så sikker på sit svar, vil begynde sit „ja“ på en mellemtone og trække det ud, idet tonen stadigt går langsomt nedad; lar han så i sidste øjeblik tonen svinge en smule opad, så ligger der dæri et svagt spørgsmål, en tvivl, der viser at det ikke er helt afsluttende, men at der kan komme fx „det vil sige...“ med en nærmere indskrænkning efter. Går omvendt tonen i „ja“ først opad for så at svinge om og slutte temmelig dybt, så betyder det glad bifald (sml. livlighedsloven); det er i begge tilfælde slutningstonen, der blir afgørende for, om det er et afsluttende eller et blot foreløbigt „ja“. Igen et andet „ja“ er det korte med høj optone, der efter en sætning som „Der var noget, jeg gerne vilde tale med Dem om“ indeholder en opmuntrende opfordring til at tale videre og et løfte om at lytte med interesse. Et *nej* eller *næ* som svar fx på „Vil du med?“ har almindeligt dyb eller (og) nedgående tone; men svarer man med samme tone *nej* på spørgsmålet „Veed du hvem jeg så?“, så ligger der i svaret en grov uhøflighed: „jeg veed det ikke og bryder mig heller ikke om at vide det“; et *nej* med høj og stærkt stigende tone sir dær-

imod det samme som „Fortæl mig det endeligt“; det blir næsten selv til et interesseret spørgsmål. — „Det er ikke sandt“ efter en meddelelse „N. N. er blevet forlovet“ kan siges på to måder: med stærkt spring ned på slutstavelsen er det en bestemt benægtelse af faktum; med stærk stigen på *sandt* blir det dærimod et forundringsudråb, og kan jo tit udtrykke netop glæde over meddelelsen, hvis den viser sig at være sand.

140 (454). Spørrsmål har som sagt almindeligst optone; men der er mange slags spørgsmål, og tonerne blir derefter. Da vi som regel ikke holder af at gøre os større ulejlighed end nødvendigt, viser vi som oftest kun på een måde, at det sagte skal opfattes spørgende. Det mest udprægede spørgende tonefald får vi dærfør, hvor ytringen ikke på anden måde gir sig tilkende som spørgsmål, altså fx et enkelt ord „Han?“ „Alene?“ eller ordforbindelser som „Nu idag?“, „Han kommer virkelig?“ Mindre udpræget er optonen i en sætning, hvor ordstillingen viser, hvad meningen er: „Kommer han?“ „Er han alene?“ „Var hun her nu idag?“ I de sætninger, der begynder med de egentlige spørgeord: „Hvem har sagt det?“ „Hvor bor hun?“ „Når kommer han?“ har spørgeordet den højeste tone, og fortsættelsen kan egentlig følge med almindelig nedtone på samme måde som i en udsagnssætning. Sml. især sådanne sætninger fra skolelivet som „Når døde Cæsar?“ med „Cæsar døde år . . .?“ hvor læreren er nødt til stærk stigning på *år* for at opfordre eleven til at slutte sætningen af ved at nævne årstallet. Hvor spørgsmålet blot gælder et enkelt ord i sætningen får det optonen, medens det følgende godt kan gå ned ad bakke, fx „Er det Anna, han har giftet sig med?“ Grunden er den, at dette kan opløses i to sætninger, „han har giftet sig“, der ikke er spørgende, og „er hans kone Anna?“

141 (455—6). Fra reglen om at sætninger med indledende spørgeord har nedgang mod slutningen, danner det man kunde kalde spørgsmål i anden potens, en undtagelse. Når fx A har spurgt: „Hvor skal du hen?“ og B vender spørgsmålet tilbage: „Hvor jeg skal hen??“, betyder dette spørgsmål jo: „Kan du spørge om, hvor jeg skal hen?“ (sml. den indirekte spørgeordstilling) og får dærfør naturligt samme stigning som i „Kan du spørge om det?“ Således også (Kommer han?) „Om han kommer??“ (Hvorfor er du vred?) „Hvorfor??“ med langt mere udpræget stigning end det „hvorfor?“ der er spørgsmål i første potens, fx efterat den anden har fortalt, at tredjemand er vred. — Omvendt har vi også spørgsmål, der ikke indledes med et spørgeord og dog har nedtone i slutningen, fx „Må jeg være fri?“ „Er du snart færdig?“ „Vil du la det stå?“ Men her ser vi, hvorledes tonen er alt andet end formalistisk; sætningerne er ganske visst, grammatisk set, spørgsmål, men reelt betyder de ikke andet end barske bud („Lad mig være fri.“ „Se nu å bli færdig.“ „La det stå.“) og tonenedgangen er dærfør i fuld overensstemmelse med afslutningsloven; sml. den forskellige tone hvori de samme sætninger siges, når man virkelig ønsker et svar.

142 (457). Ejendommelige forhold har vi ved spørgsmål, som indeholder et *eller*. Hvor spørgsmålet skal angive et valg mellem to muligheder, får den første hele spørgetonen, somom spørgsmålet endte dær, og det andet går nedad: „Vil du 'ind' eller 'ud'?“ „'Portvin' eller 'sherry'?“ „Er han stu'dent' eller kandi_dat,?“ I det sidste tilfælde veed den spørgende at vedkommende har studenterexamen, men vil ha at vide om han også har taget sin embedsexamen. Spør man dærimod: „Er han stu'dent eller kandidat'?“ således at den høje tone fortsættes fra 'dent' til sætningens slutning, spør man

om han overhodet er akademisk dannet, og forskellen mellem *student* eller *kandidat* betragtes som noget helt ligegyldigt. Ligeså kan man, når een fortæller, at hr. X på fastende hjerte drikker portvin eller sherry, forbavset spørge: „Begynder han om morgenen med 'portvin eller sherry'?“ (= med så stærke drikke).

143 (458). Stigningens grad i spørgsmål bestemmes ved livlighedsloven. Siger A „Han har selv fortalt det“ og B derpå: „Har han?“ med stærk stigning, viser han interesse; er stigningen kun meget ringe, er spørgsmålet sikkert kun fremkaldt af høflighed eller kan efter omstændighederne udtrykke en ironisk tvivl om sandheden. Stærkest stigning får vi i spørgsmål der stammer fra overraskelse. Når to mænd, der bor i samme by og hyppigt taler sammen, mødes fx i teatret og den ene sir: „Hvad for noget! er du her?“ så kan man høre det blive sagt med temmelig jævne toner. Men hvis den ene af dem efter lang tids fraværelse kommer uventet tilbage, så vil den samme sætning blive sagt synkende og stigende med mere bratte overgange. — „Er det 'sandt'?“ kan være (1) blot konventionelt spørgsmål: *er det* i mellemtone, lidt stigning på *sandt*; (2) glad overraskelse: strax høj tone, stærk stigning ved *sandt*; (3) utålmodig kræven besked: *er det* dybt, *sandt* mellemtone; (4) beklagen (jeg vil da ikke håbe det er sandt): temmelig høj begyndelse, spring op ved *sandt*, i løbet af hvilket tonen imidlertid glider dybere ned end ved *er*; osv.

144 (459). Af oprindelige spørgesætninger er historisk udviklet en art betingelsessætninger med „omvendt ordstilling“. De to hovedsætninger „Vil du med? [Ja.] Så kom!“ sammenpresses; så at den første blir = „hvis du vil med“. I betoningen bevares den gamle spørgetone i dæmpet form; *med* får en høj tone, men

ikke så høj som hvis det var spørgsmål. Dette gælder imidlertid ikke alene denne, men alle slags forsætninger, hvor optonen blir tegn på, at der følger noget mere efter. Andre ex. „Da han havde 'talt', gik han sin vej.“ „Han gik sin 'vej', da han havde talt.“ „Du 'kommer' (eller 'kom'mer), så er alting godt.“ „Tag korsettet 'af', og det vil hjælpe“ altså uden hensyn til forsætningernes grammatiske art. Da vi i sådanne tilfælde sætter komma, kan man som en slags praktisk regel sige at man går op i tonen foran komma, ligesom man går ned foran punktum. Men reglen må blot ikke tages altfor absolut: tonen er et finere og mere indvortes nyangseringsmiddel end tegnsætningen. En forbindelse som „Jeg vil gå mig en tur, hvis det er godt vær“ kan man sige på den måde, at *tur* går op og *vær* ned; men det forudsætter at vedkommende, før han begynder på sætningen, er klar over dens hele bygning, og denne betoning vil derfor nærmest findes i en lidt akademisk oplæsning. I det virkelige liv vil man næsten altid sige „Jeg vil gå mig en tur“ med afsluttende dyb tone på *tur*, og så komme i tanker om, at været kan lægge hindringer i vejen, hvorfor man med et let spørgende tonefald føjer til „hvis det [da] er godt 'vær',“ der gør hele planen om at gå ud til noget langt fra afgjort.

145 (460). Således blir optonen som signal om at vente fortsættelse og nedtonen som stoppesignal det vigtigste middel til at lede længere meddelelser, langt vigtigere end pauser. Disse kan indtræde af mange grunde, men det er altid tonen på sidste stavelse før pausen, der viser dens betydning. Sir jeg „Nej, Hansen, Petersen og Jensen var gåede“ med dyb nedtone på *Hansen* (i fortsættelse af den på *nej* begyndte nedgang), så fortæller jeg Hansen, at de to andre var gåede; går jeg dærimod efter det dybt sluttede *nej* op på *Hansen*,

så fortæller jeg en fjerdemand, at alle tre var gåede, men i begge tilfælde kan jeg gøre en lige lang pause efter *Hansen* eller også gå videre uden pause; det er ikke det det kommer an på. — „Han var så forelsket i Amalie, der dog altid havde været så hård ved ham, at han tog sig hendes død meget nær“ blir meningsløst, hvis det første *så* udtales dybt og det andet højt; ved den omvendte betoning ser vi den naturlige sammenhæng mellem hans forelskelse og hans sorg. — Hvor der følger mange sideordnede ord efter hinanden, vil man almindelig ved opgang vise at man er færdig; men der er tilfælde, hvor nedgang vil gøre mere virkning, fx i „På bordet lå i broget uorden: nogle *noder*„, en *pi_lstol*„, et par *aske_lbægere*„, fire-fem uindbundne *bøger*„, en skiden *flip*„, nogle gamle *a_lviser*„, en halv-røget *ci_lgar*„, en *pisk*„ osv.“ Her frembringer jeg ved ligesom at sætte punktum efter hvert led et langt kraftigere indtryk af den uordnede masse; jeg synes hver gang at sige: jeg kunde egentlig lisa godt holde op her, for jeg blir dog aldrig færdig. — Indskyder man i en sætning en parentetisk bemærkning, så går tonen i sidste stavelse för parentesens lidt op; til gengæld må parentesens eller dog de indledende ord af den sænkes og holdes nede på (omtrent) samme tone; dette i forbindelse med et betydeligt fremskyndet tempo (§ 114) minder tilhøreren om, at der er noget han endnu ikke har fået afslutning på: „Jeg skal her be^mærke^r — og jeg taler i så henseende af personlig er^faring^r — at...“.

Som et sidste eksempel vil jeg be læseren selv undersøge de forskellige toner, hvorved de samme ord „Ja svarer Bruun, så meget desto bedre“ kan komme til at betyde (1) Bruun svarer „Ja, så meget desto bedre“, (2) Ja, hvis B. svarer, så er det godt, (3) Ja, hvis Bruun gir det svar „så meget desto bedre“, så.... — Vi ser med andre ord, at tonen foruden at være et følelsens

termometer og et stemningens barometer tillige er en tankens dissekerkniv af det fineste stål.

146. Efter Forchhammer kan man virkelig til en viss grad sige at vi taler i tonart, mest i dur. Dette gælder også om umusikalske mennesker. Når to mennesker taler sammen, søger de altid at tale i samme eller beslægtede tonarter; disse bestemmes vel især af den der har begyndt samtalen; men enhver har det i sin magt at forandre den nårsomhelst. En pludselig opstået tanke eller en forøget ivrighed sætter ofte tonarten op. — Også hver enkelt tone har efter Forchhammer sit bestemte præg; en række oplysende eksempler der viser tonbevægelserne i sammenhængende tale, findes i hans bog „Sikre meddelelsesmidler i døvstummeundervisningen“ 1903; sml. også P. Jerndorff „Om Oplæsning“ 1897.

KAPITEL XV.

ORDTONE OG STØD.

147 (464). I forrige kapitel beskæftigede vi os med noget, der er fælles for alle sprog, i alt fald i de store træk, nemlig tonen som givende et bestemt „udtryk“ til en ytring eller del af ytring. Tilbage står tonen som ordtone, hvor den er knyttet til hver ordform og er en lige så nødvendig bestanddel som selve lydene, så at ordet kan skifte betydning ved at siges med en anden tone. Denne anvendelse af tone findes ikke i dansk rigsmål, men i mange andre sprog. Det klassiske eksempel er kinesisk; Pekings mandarinsprog har fire toner: (1) høj, jævn tone; den samme tone holdes uden at stige eller falde, (2) stigende fra en temmelig høj tone til en endnu højere, (3) adskiller sig fra den foregående ved at begynde omtrent en kvart lavere, stiger omtrent en kvart og ender med et stærkt staccato; (4) et brat fald fra en høj tone til en lav tone. Ordet *fu* betyder med een tone ‘fader’, med en anden ‘moder’; *mai* med een ‘købe’, med en anden ‘sælge’ osv.

148 (465). Men vi behøver ikke at gå til så fjerne sprog for at få eksempler: i sønderjysk (Sundeved, Als og flere egne) er der to ordtoner, der behersker hele sproget og hvorved ord kan adskilles. De er lette at skelne som væsentlig en lavtone (akcent nr. 1) og en højtone (nr. 2); nr. 1 er også mere jævn, medens nr. 2 har et hurtigt spring opad og derpå en langsommere glidning nedad. Dærved adskilles fx

akc. 1	akc. 2
[daw] <i>dag</i>	[daw] <i>dage</i>
[sæk] <i>sæk</i>	[sæk] <i>sække</i>
[lå·n] <i>lån</i>	[lå·n] <i>låne</i>
[op] <i>op</i>	[op] <i>oppe</i>
[dy·f] <i>dyb</i>	[dy·f] <i>dybde</i>
[na] <i>nar</i>	[na] <i>narre</i>
[lyw] <i>liv</i>	[lyw] <i>lyve</i>
[ø·] <i>ø</i>	[ø·] <i>øde</i>

149 (466). På norsk og svensk har vi også en tvedeling af sprogstoffet efter toner, så at hvert ord har sin bestemte af to „melodier“. Først har vi „akcent nr. 1“ eller „enstavelsestonelag“. Her begynder stemmen stærkt, men i en lav tone, og stiger jævnt to til tre toner, idet den samtidig aftager i styrke. I tostavelsesord med enstavelsestonelaget, som *dagen*, *bøker*, fordeles glidningen således, at hovedbevægelsen falder på den stærke stavelse, men slutningstonen på den vægtløse endelse. Ved „akcent nr. 2“, også kaldet „det sammensatte tonelag“ eller „tostavelsestonelaget“, går stemmen i første stavelse jævnt nedad omtrent to toner, men stiger i anden stavelse pludselig med et spring, omtrent tre toner.

Eksempler på norske ord, der udelukkende adskilles ved tonelagene, er *bønder* — *bønner*, *tømmer* (træ) — *tømmer* (flt.), *kokken* (af en kok), — *kokken* (af en kokke = kokkepige), *Møller* (egennavn) — *møller*, *vesten* (vest + en) — *vesten* (biord). Tilsvarende svenske eksempler er *burén* (bur + en) — *burén* (af båra), *köpen* (köp + en) — *köpen* (udso. 2. pers. flt.), *axel* (skulder) — *axel* (på hjul).

150. Det kan nu sproghistorisk vises at alle de nordiske sprog oprindeligt har haft den samme tvedeling som norsk og svensk, og at forskellen må være gjort væsentlig på samme måde som nu i disse sprog. Dette

system er nu tabt fuldstændigt i visse yderkanter af det nordiske sprogområde, nemlig på islandsk og færøsk, i det nordlige Norge, i Finland, og i de sydligste danske mål: på Bornholm og Møen, i den allersydligste del af Sælland og af Fyn, på Lolland og Falster, Langeland og de øvrige øer syd for Fyn. Men talen i alle disse sydligste dele af Danmark forekommer os rigsmålstalende „syngende“, og det er muligt at det ved nærmere undersøgelse vil vise sig at der flere steder er bevaret spor af de gamle ordtoneforskelle, ligesom det i § 148 nævnte område af Sønderjylland har bevaret den gamle fordeling rent og blot i nogen grad har forandret karakteren af det der udgør forskellen, hvad der kan hænge sammen med bortfaldet af det svage e [ə]. Men vort danske rigsmål og de fleste danske bygdemål har omdannet det oprindelige system på en ret gennemgribende måde, dog ikke videre end at man kan opspore sammenhængen mellem det gamle og det nydanske. Midlet hvorved adskillelsen udtrykkes, er nu et andet end för, nemlig stød og mangel på stød; og selve fordelingen er på mange punkter en anden, men forskydningerne på begge punkter står i den nøjeste forbindelse med hinanden. Den fællesnordiske tilstand gir os dærför nøglen til forståelsen af den nuværende anvendelse af stød.

151. Akcent nr. 1 fandtes for det förste i alle enstavelsesord og er senere overført på nye tilkommende ord af een stavelse. Exempler er *hus, mand, ung, barn, skal, mælk, er, fad, let, spids, sagt* osv. Hertil hører også de ord der på oldnordisk har *l* eller *r* uden vokal i anden stavelse, fx *hasl, qxl, aldr, timbr, akr*, dansk *hassel, axel* (skulder), *alder, tømmer, ager*; flertalsformer som *bókr, fótr, bóndr, hendr*, dansk *bøger, fødder, bønder, hænder*; nutidsformer af stærke udsagnsord som *etr, nýtr, finnr, drekkkr*, dansk *æder, nyder, finder, drikker*.

Systemet må være udviklet før det oprindelig selvstændige ord *dn(n)*, *et* er smeltet således sammen med navneordene det stod efter, at det følte som ett med det (som „bestemthedsmærket“ eller den „efterhængte artikel“); i alt fald ændrer dette tilhæng intet ved tonelaget, så at *huset*, *manden*, *bøgerne* osv. har enstavelses-tonelag. Da dette tonelag med sin forholdsvis rolige bevægelse var det der lå nærmest ved andre sprogs tonelag, er det ganske naturligt at ord der optoges fx fra tysk, fik nr. 1; dette finder vi da også i masser af fremmedord som *bøddel*, *høker*, *nikkel*, *skilling*, *frøken*, *betale*, *avis*, *studium*, *studere* osv. — Nr. 2 fandtes i oprindelige to- og flerstavelsesord, fx i *tunge*, *øre*, *hoved(e)*, *axel* (på hjul, oldn. *ǫxull*); höjningsformer som (i) *live*, *knive*, *unge*, *sende*, *sendte*, *levede* osv.; hertil hører også flertalsformer som *tunger* (oldn. *tungur*) og *tømmer* (*taumar*) samt nutidsformer af svage udsagnsord som *sender*, *yder* (oldn. *sendir*, *ýtir*). Nr. 2 fandtes også i den hyppigste art sammensætninger, fx *husmand*, *gårdmand*, *årgang*, *brevdue*, *håndskrift*, *bogguld* osv.¹

152. Stødet er nu opstået ved en overdrivelse af den stramning af stemmebåndene som kræves til en brat tonestigning; men for at udvikles kræver det en lang stemt lyd, der kan være enten en vokal eller den efter vokalen følgende konsonant. Vi får da for det første stød ved ord med oprindelig nr. 1 og lang vokal, altså i *hus*, (*barn*), *ager*, *bøger*, *æder*, *nyder*, *huset*, *bøgerne*, *høker*, *frøken*, *betale*, *avis*, *studium*, *studere*. — For det andet får vi stød i ord med nr. 1 som havde en lang stemt konsonant, fx *mand*, *ung*, *barn*, *skal* (navneord), *mælk*, *alder*, *tømmer*, *fødder*, *bønder*, *hænder*, *finder*, *manden*, *bøddel*, *skilling*. Det må dog her be-

¹ Medens sammensætninger med *s* til første led har nr. 1, hvis første led i sig selv har nr. 1: *årsunge*, *gårdskarl*.

mærkes at jeg for nemheds skyld har fordelt ordene på disse to klasser efter de nydanske længdeforhold, der på flere punkter afviger fra dem der var gældende på den tid stødet opstod¹. — Men for det tredje får vi stød udviklet i en del ord med oprindeligt tonelag nr. 2, vel at mærke dog aldrig i ordets første stavelse, men i anden. Dær fandtes nemlig en optone, der fx på norsk og svensk i ord med bitryk på anden kan lyde omtrent som et fuldt enstavelsestonelag, fx i *vårdag*, *Stockholm*. Dette forklarer stødet ikke alene i anden stavelse af ord som *vårdag*, *husmand*, hvor ordene *dag*, *mand* jo også alene har stød, men også i ellers stødfri ord når de bruges som andet sammensætningsled, fx *dag-driver*, *genganger*, *godmodig*, *jævnførelse*. Hertil kan også regnes ord med forstavelser som *afhandling*, *mis-handling*, *antage*, *betage* osv., skönt i alt fald de sidste ikke behøver denne forklaring, da dannelsesmåden er tysk, så at stødet kan skyldes analogi med de ligefrem fra tysk tagne ord med de samme forstavelser. Men vi ser nu måske grunden til at visse ellers stødfri ord får stød som slutled i en del faste ordforbindelser, der er kommet til at stå for sprogfølelsen som nøje sammenhørende og dærfor forenes under een akcent; her er dog ikke ringe vaklen; eksempler er *højstærede*, *hinanden*, *for nylig*, *den samme*, *strengt taget*, *allerkæreste*, *la vær(e)*. Måske beror det på det samme, når egenavnene *Møller*, *Dreyer* og *Tegner* får stød, medens de tilsvarende fællesnavne ikke har det; som egenavne

¹ Der findes i talesproget et almindeligt ord der slet ikke kan udtrykkes i skriftsproget, men som dær måtte skrives *bedder*; udtalen er [bæð'ær] med regelmæssig udvikling af det gamle biord *betr*, forskelligt fra tillægsordet *bedre* [bæðrə] uden stød, oldn. *betri*; sml. forholdet mellem biordet *længer* [læŋ'ær], oldn. *lengr*, og tillo. *læng(e)re* [læŋ(ə)rə], oldn. *lengri*. Den oprindelige forskel mellem bio. og tillo. er dog i begge ordparrene stærkt udvisket.

brugtes og bruges de jo mest efter et svagt ord (*Hans Møller, hr. Møller osv.*).

153. Efterat vi således har bestemt de tilfælde hvor stød indtraf, kunde vi nøjes med at sige at i alle andre arter af stavelser har vi ikke stød. Men det vil dog lønne sig at se lidt nøjere på hvad dette er for stavelser. Vi har da for det første dem med nr. 1 som har kort vokal med ustemt lyd efter: *let, spids, sagt, hassel, axel, nikkell*. Hertil hører, i alt fald efter rigsmålsudtale, tilfælde som *birk, værk, mark, vært, vers osv.*, idet *r* her er ustemt (65).

For det andet kan stød ikke udvikle sig i ord med nr. 1, når vi efter en kort vokal har en kort konsonant, selvom denne er stemt, altså fx i *gud, bad* (no.), *glad, sted, ved, bred* (no.), *fag* (sml. 115), *flag, hun, ham, skal* (udso.), *vel, vil*. Hertil kan også regnes ord der nu har tvelyd, som *jeg, mig, sig*. Men i alle disse ord indtræder stødet, når ordet udvides ved tilføjelsen af bestemthedsmærket, idet så enten vokalen eller den følgende konsonant blev forlænget, altså *guden, badet*¹, *stedet*¹, *faget, flaget*¹, *veddet, bredden* [breð'n], *jeget, hunnen*. Det samme sker ved tilføjelsen af stedordet *'en, 'et*, der egentlig er det samme som bestemthedsmærket, fx i *gi ham 'en, tog jeg 'et, vil 'en ikke, skal 'et være*. Til denne klasse hører også ord med kort vokal + udlydende *r*, hvor ganske visst *r* nu er ustemt [r̥] (65) i absolut udlyd, men hvor det blir stemt og stødmodtageligt ved tilføjelser, fx *kar, gør, er* [kar̥, g̊r̥, æ̊r̥] uden stød, men *karret, gør 'et, var 'en* [kar'əd̥, g̊r'əd̥, var'ən] med stød i *r*. Fremdeles franske ord med [ɲ]: *balkon, present* [bal'kɑ̃ɲ, pre'sɑ̃ɲ], bestemt [bal'kɑ̃ɲ'n, pre'sɑ̃ɲ'n]².

¹ Medens de på samme måde stavede tillægsformer har akc. nr. 2, altså ikke stød.

² Medens [ɲ] i indfødte ord altid har været lang og derfor i enstavelsesformer har stød: *lang, ung, syng*.

I en del af de herhenhørende ord er der stor vaklen med hensyn til længde; jyderne siger [vai, sgðu], men bestemt [vai'n, sgðu'n], medens [vai', sgðu'] må betragtes som rigsmålsudtale.

For det tredje har helt svage stavelser aldrig stød; ord som *i, af, fra, Hans, gå, pund*, der har stød i deres sætningsstærke stilling (nøglen sidder i, månen tar af, hvor er du fra, Hans kan gå, køb et pund) mister derfor stødet i svag stilling (i låsen, af dage, fra Fyn, Hans Jensen, gå ind, et pund kød). Mht. *af* se også 88 anm. Herved forklares, at ett og samme ord har spaltet sig i to, der nu føles som selvstændige: *mand* [man'] og *man* [man]; det sidste bruges jo næsten aldrig med stærkt tryk; men også dette ord kan dog få stød i forbindelse med det ovf. omtalte 'en, 'et: *gør man 'et; ser man 'en ikke*. — Da tab af tryk medfører forkortelse af lyd, kunde egentlig denne klasse betragtes som en underafdeling af forrige.

For det fjerde har vi ikke tryk i stavelser med (første led af) den gamle akcent nr. 2, se eksemplerne ovenfor § 151 slutn. Heller ikke hvor tostavellesord i tidernes løb er blevet enstavelses, indtræder stød, fx i [mo'r, fa'r, sa'] for *moder, fader, sagde*.

Ved disse regler forklares alle vigtige tilfælde af stød og ikke-stød; men der er dog enkelte tilfælde der falder udenfor de opstillede klasser, ligesom der ved enkelte ord er stærk vaklen, dels mellem de enkelte landsdele, dels også rent individuelt.

Anm. Når jysk alm. ikke har stød på den stemte konsonant i ord som *hjælp, folk, amt*, hvor rigsmålet har stød, beror det vel på en kortere udtale af konsonanten. — Vestjysk har et stød, der er udviklet efter helt andre regler end det almindelige (uafhængigt af gamle tonelagsforhold), nemlig ved *p, t, k*, især hvor [ə] er faldet bort efter disse lyd, fx i *stapp(e)* (stoppe), *hatt(e)*, *stokk(e)*, også i tilfælde som *at hjælp(e), fattig, drukken*.

LYDSKRIFTPRØVER.

Nedenstående stykker er beregnede på at vise en naturlig rigsmålsudtale — ikke den eneste naturlige, da sikkert ingen i alle enkeltheder vilde omskrive de valgte stykker ganske som jeg her har gjort. Mit formål har bl. a. været at vise sproget i dets mangfoldighed: det at ville skjule virkeligt bestående udtaleforskelligheder eller at ville forkætre andre udtaleformer end dem jeg selv bedst kender, ligger mig meget fjærnt. Læseren vil dærfor ikke finde samme ord eller samme ordforbindelse gengivet overalt på samme måde; i mange tilfælde, men langtfra i alle, vil det være muligt at påvise grunde (stiltforskel, tempo, tryk, forskellig plads i sammenhængen o. dsl.) til at samme ord snart viser sig i een og snart i en anden skikkelse. Det eneste jeg vil hævde, er at den på hvert enkelt sted angivne udtale ikke alene er mulig, men også naturlig og hyppigt forekommende. Jeg er forberedt på at de fleste, første gang de ser mine omskrivninger, vil finde meget i dem „simpelt“ eller „skødesløst“; ved større fortrolighed med lydskrift vil de dog måske finde at jeg endog hist og her har fremstillet en mere bogstavret udtale end jeg burde, på steder hvor den jævneste dagligtale er den naturligste. — De første tre stykker viser den her i bogen fulgte lydskrift. Stk. IV er givet i en skolelydskrift hvori en del lydafskygninger ikke betegnes. Stk. V endelig er omskrevet i den mere udpenslede „Danias lydskrift“, således at det samme stykke gives

i en ret højtidelig udtale på venstre side og en meget dagligdags på højre. Læseren vil se at „lydskrift“ ikke er een og ikke kan være een: til forskellige formål må man ta snart flere, snart færre afskygninger med, ligesom man i regning tar et forskelligt antal decimaler med. De der ønsker nøjere at sætte sig ind i den finere lydskrift, må henvises til tidsskriftet *Dania I* (1890) og navnlig til den større „Fonetik“. I udlandet og delvis også herhjemme har i de senere år den af den internationale Association phonétique brugte lydskrift vundet stor udbredelse; hvor fortræffelig denne end er i mange henseender, egner dens vokalbetegnelse i dens nuværende skikkelse sig dog ikke videre godt til fremstilling af særligt danske lydforhold. De vigtigste afvigelser mellem den internationale og den her brugte lydskrift er, at [r] dær er tegn for tungespids-*r*, medens dansk *r* omskrives med et på hodet vendt r^1 , at [q] skrives for mit [q], at [ɛ] står for mit [æ], medens [æ] betegner mit „sænkede“ [œ], at [œ], der let forvexles med [æ], bruges for [ō] (uden tegn for den sænkede afart [ō]), og at [ɔ] svarer til mit [å] (også her uden tegn for det sænkede [d]). Som man ser er afvigelserne ikke noget at gøre væsen af.

I

Af H. C. Andersen, Den grimme ælling.

dær ,var sđ 'dai'lid ,u'ðə på 'lan'əð; de va 'sđmər!
'kor'nəð sđoð 'gu'lt, 'hau'rən 'grøn', 'hø'əð va 'rai'sd i
'sdagə ne'ð(ə) i di 'grønə 'æŋə, d 'dæ'r gig 'sđdɔŋn på

Der var saa dejligt ude paa landet; det var sommer!
Kornet stod gult, havren grøn, høet var rejst i stakke
nede i de grønne enge, og der gik storken paa sine lange,

¹ De fleste der har omskrevet dansk, har dog for nemheds skyld brugt [r] også i den intern. lydskrift.

sinə 'lanə 'røðə 'be'n d 'snagəðə æ'gyptisk, fð 'de 'sbrá'q haðə 'an 'læ'rd a sin 'mo'r. 'ron'd əm 'a'qər d 'æŋ' va dɪ 'sdo'rə 'sgðuə, å 'med i 'sgðu'nə 'dy'bə 'sø'ɪ; 'jo' dɪ va 'rectnɔg 'dai'li də'ru'ðə pɑ 'lan'əð! 'med i 'so'lsɣenəð 'lɑ' dɪ n 'gam'l 'hæ:r'gɑ'ɪ mæ 'dy'bə ka'na'lər 'ron'd əm', d fra 'mu'rən d 'ne'ð tel 'van'əð 'vðksəðə 'sdo'rə 'sgræb(ə)-'bla'ðə dɪ va sð 'hðiə a 'små' 'bø'ɪn kunə 'sdɑ' 'dbrai'sd onər di 'sdø'rsdə; dər va 'lisð 'vilsədm də'renə sɔdm i dn 'tygəsðə 'sgðu', å 'he'r lɑ' n an' pɑ sin 're'ðə; hun sgulə 'ru'(q)ə sinə 'små' 'ælɣər 'u'ð, mən 'nu var hun 'næsdn 'ke'ð a' əð, fð'de de 'va'rəðə sð 'læŋə å 'hun 'fæl'n feg vi'sit; di 'andrə 'æn'ər hðld 'me'rə a' d svømə 'dm i ka'na'lɪnə æn å løbə 'dɪ å 'seðə onər əð 'sgræb(ə)'blad fðr d 'snað'rə mæ 'henə.

'æn'li 'knə'qəðə de 'e'nə 'æ'g æfdər de 'anəð; 'pi-'pip, sa' de, 'alə 'ægəbləmərənə va ble'ð 'le'vənə d sdag 'ho'ðð 'u'ðh.

'rəb'rəp, sa' 'hun, d sð 'rəbəðə di sai 'al'd va di 'kunə, å 'sɑ' tel 'alə 'si'ðər onər di 'grønə 'bla'ðə, d 'mo-

røde ben og snakkede ægyptisk, for det sprog havde han lært af sin moder. Rundt om ager og eng var der store skove, og midt i skovene dybe søer; jo der var rigtignok dejligt derude paa landet! Midt i solskinet laa der en gammel herregaard med dybe kanaler rundt om, og fra muren og ned til vandet voxte store skræppeblade, der var saa høje, at smaa børn kunde staa oprejste under de største; der var lige saa vildsomt derinde, som i den tyk-keste skov, og her laa en and paa sin rede; hun skulde ruge sine smaa ællinger ud, men nu var hun næsten ked af det, fordi det varede saa længe, og hun sjældent fik visit; de andre ændler holdt mere af at svømme om i kanalerne, end at løbe op og sidde under et skræppeblad for at snadre med hende.

Endelig knagede det ene æg efter det andet; „Pip! pip!“ sagde det; alle æggeblommerne vare blevne levende og stak hovedet ud.

„Rap! rap!“ sagde hun, og saa rappede de sig alt hvad de kunde, og saa til alle sider under de grønne

ræn lo dm 'se' sð 'mai'ð di velø, fð de 'grøn(ə) ə 'gðd fðr 'ði'n.ə.

vor dðq 'væ'rðn ə "sð'o'r! sa 'alə 'o'jərnə; ti di ha'ðə 'nu ,rectnðg ,gansgə 'anərleð'əs 'p'las n da di 'lā' 'enə i 'æ'gəðh.

trør i "de ə 'he'lə 'væ'rðn, sa 'm'o'ræn; dæn sdrægər sai 'laj'd på dn 'ann ,siðə 'ha'vn, 'li'ə 'en' i 'p'ræsðns 'mār'k; mæn 'dæ'r ha je 'aldri ,væ'ɹð! i 'ær hær ,dðq vl 'al'sam'n? ð sð 'raisðə hun sai 'ðb. 'næ je 'ha'r egə 'alə! de 'sðø'rsðə 'æ'g legər dər i'nu; vo 'læ'jə sga de 'væ'rə! 'nu' (ə) jə ,snar'd 'ke'ð a de! ð sð 'la' (h)un sa(i) i'gen.

nð vo'dan ,gā'ɹ de, ,sa' n ,gam'l'an' sām 'kðm' fðr ð gōrə vi'sit.

de 'væ'r sð 'læ'jə mæ de 'enə 'æ'g, sa 'an'n sðm 'lā'; dər vel 'eg(ə) gā 'hol pð də! mæ 'nu sga du 'se' di 'andrə! di' di 'dai'lisðə 'æl'jər je a 'se't! di 'li'nər 'al'sam'n dɹs 'fær, de 'sga'ɹn! han 'kðm'ər egə ð be'sø'qər maih.

la mai 'se' de 'æ'g dər 'egə vel 'ræ'u'nə! sa' dn

blade, og moderen lod dem se saa meget de vilde, for det grønne er godt for øjnene.

„Hvor dog verden er stor!“ sagde alle ungerne; ti de havde nu rigtignok ganske anderledes plads, end da de laa inde i ægget.

„Tror I, det er hele verden!“ sagde moderen; „den strækker sig langt paa den anden side haven, lige ind i præstens mark; men der har jeg aldrig været! — I ere her dog vel allesammen!“ og saa rejste hun sig op: „Nej, jeg har ikke alle! Det største æg ligger der endnu; hvor længe skal det vare! nu er jeg snart ked af det!“ Og saa lagde hun sig igen.

„Naa hvorledes gaar det?“ sagde en gammel and, som kom for at gøre visit.

„Det varer saa længe med det ene æg!“ sagde anden, som laa; „der vil ikke gaa hul paa det. Men nu skal du se de andre! de er de dejligste ællinger jeg har set! De ligne allesammen deres fader, det skarn! han kommer ikke og besøger mig.“

„Lad mig se det æg, der ikke vil revne!“ sagde den

'gam'lə. du kan 'tro' a de ɪ ð kal'ku'næ'g! sɔdn ə 'jai
 dsə bleð 'narð ŋ 'gaj', ð je 'haðə min 'sɔr'q ð 'nøð
 mæ di 'ogər, fɔ di ə 'baŋə fɔ 'van'əð sga j 'si:i dai! je
 'rəbəðə ð 'snabəðə, mæn de 'jal'b egə! la mai 'se' æ'gəðh!
 'jo' de ɪ əð kal'ku'næ'g! la 'du de 'legə ð 'læ:ɪ di 'andrə
 'bø:ɪn ð 'svømə.

je ve ɔdɔq 'legə 'led pɔ d(e) i'nu, sa 'an'n; ha je 'nu
 legəð 'sɔl'ægə, sɔ ka j legə 'dy:rəhausti'ðn mæ(ð)h.

'værsəgo' sa: dn 'gam'lə 'an' ð sɔ 'gik 'hun.

'æn:li 'ræ:unəðə de 'sɔ:rə 'æg. 'pip! 'pip! sa 'oŋ'n
 ð 'væltəðə 'u'ð; han 'vɑ: sɔ 'sɔ:r ə 'sɔyk. 'an'n 'sɔ: pɔ
 'hɑm. de ə da n fɔ'fær'dl-i 'sɔ:r 'æl'ŋ 'dæn'! sa: un;
 'eŋ'n ə di 'andrə ser 'sɔdan 'u'ð! de 'sgul: dɔq vl 'aldri
 væ:ɪ ŋ kal'ku'nkyleŋ! nɔ de sga vi 'sna:ɪd kɔmə 'æfdər!
 i 'van'əð 'sga (h)an, ðm je sɔ 'sæl' mɔ 'sba:ŋə 'hɑm 'u'ð!

'næsðə 'da' va de ð 'væl'siq'nəð 'dai:lid 'væ:ɪ; 'so:ɪn
 'sgenəðə pɔ 'al: di 'grøn: 'sgræbər. 'æŋəmo:rən mæ 'he:l
 sin fə'mi'liə kɔm 'fræm' neðə ve ka'na'ɪn; 'plask! 'sbrɑŋ

gamle. „Du kan tro, at det er et kalkunæg! Saaledes er
 jeg ogsaa bleven narret engang, og jeg havde min sorg og
 nød med de unger, for de ere bange for vandet, skal jeg
 sige dig! jeg kunde ikke faa dem ud! Jeg rappede og
 snappede, men det hjalp ikke! Lad mig se ægget! Jo,
 det er et kalkunæg! lad du det ligge og lær de andre
 børn at svømme!“

„Jeg vil dog ligge lidt paa det endnu!“ sagde anden;
 „har jeg nu ligget saa længe, saa kan jeg ligge dyrehavs-
 tiden med!“

„Vær saa god!“ sagde den gamle and, og saa gik hun.

Endelig revnede det store æg. „Pip! pip!“ sagde ungen
 og væltede ud; han var saa stor og styg. Anden saa paa
 ham: „Det er da en forfærdelig stor ælling den!“ sagde
 hun; „ingen af de andre se saaledes ud; det skulde dog
 vel aldrig være en kalkunkylling! Naa, det skal vi snart
 komme efter! I vandet skal han, om jeg saa selv maa
 sparke ham ud!“

Næste dag var det et velsignet, dejligt vejr; solen
 skinnede paa alle de grønne skræpper. Ællingemoderen
 med hele sin familie kom frem nede ved kanalen: Plask!

hun i 'van'əd. 'rab 'rab, sa' un d dn 'e'nə ,æl'ŋ plom-
bədə 'u'ð æfdər dn 'an'n; 'van'əd ,slo' dm ,du'ər 'ho'ðð,
mən di kdm 'sdrags 'åb igæn å 'flø'ð sđ 'dai'lid; 'be'nnə
'gig a sai 'sæl' å 'alə va di 'u'ðə, 'sæl' dn 'sdyg(ə) grå'
'oŋə svømədə 'mæðh.

'næ:, ,de r 'eŋ'ŋ kal'ku'n, sa' un, 'se' vo(r) 'dai'li dn
,bru'ər 'be'nnə, vo 'raŋ'k dən 'hdł'ər sai! de ə min 'ai'n
'oŋə. i 'gron'n ,æ dn dđq ,gansgə 'kōn', nå man 'regdi
,se'r pđ dn! ,rab 'rab! kdm 'nu m' 'mai, sđ sga j førə
jær 'en' i 'vær'dn, å præs'n'te'rə jær i 'anəgå'rn, mæn
'hdł' jær 'al'ti) 'næ'r ve ,mai, a 'eŋ'n 'træ'ðər 'pđ j'ər, å
,ta jær i 'axt fd 'kadn.

sprang hun i vandet: „Rap! rap!“ sagde hun, og den ene
ælling plumpede ud efter den anden; vandet slog dem over
hovedet, men de kom straks op igen og flød saa dejligt;
benene gik af sig selv, og alle vare de ude; selv den stygge,
graa unge svømmede med.

„Nej, det er ingen kalkun!“ sagde hun; „se, hvor
dejligt den bruger benene, hvor rank den holder sig! Det
er min egen unge! I grunden er den dog ganske køn,
naar man rigtig ser paa den! rap, rap! — kom nu med
mig, saa skal jeg føre jer ind i verden, og præsentere jer
i andegaarden, men hold jer altid nær ved mig, at ingen
træder paa jer, og tag jer i agt for katten!“

II

Af Karl Larsens Cirkler.

(København 1893 s. 49—52.)

æfdəra vi haðə be'ta'ld på ho'tæl'ð haðə vi 'sæks
,raiksmark d 'ty'və 'feni tel'ba'qə. vi va ,nå'ð i 'tviu'l
,dm' va vi sgulə 'bru'ə dəm ,tel i dæn' 'hal' 'ti'mə dər
var igæn; ti 'mæð jəm' to:r di 'eg(ə) kdmə. sđ 'me'ndə
'haleŋ æfdəra fd'sgæliə 'fårslaq va fd'kasdədə, vi 'bordə
fd 'di pəŋə 'kə'bə əs 'to' si'ga'rı.

je 'sá' led på (h)am: 'sæks ,raiksmark og 'ty'və ,feni!
je 'anta'ı man te 'dæn' ,pri's vel kunə 'få' dm 'tå'l'liə,

'me'ndə ɣaleɟ. 'hambár' sga lia pa'sa'blə 'duærsø'isgə fð'ben'lsər.

ð vi kám 'en' i dn 'fi'nə si'ga'rbu,tik. 'haleɟ sgreð 'lø's pá n ækspeði'æn't dɪ mæ fã'rækðm'n-ə 'mi'nə 'sbordə ðm hans 'ønsge.

'ha'ar di en-ə· 'ry'qəli si'ga'ɾ? 'sbordə han mæ ð 'smasgənə 'to'nəfal'.

je 'draiiðə mai 'brat, á 'sá' mid 'aið 'sdærkt fãɾ- 'trognə 'ansegd i ð 'sba'i'l i dn 'ann ænə a lo'ka'ləð; je be'mæɾgəðə ðsə ækspe'djæn'dns ən smulə pi'ke'rəðə 'mi'nə ð 'hørðə 'vær'dnsman'ns led 'kø'liə be'to'neɟ i de 'kãɾðə: tel 'velgən 'pɾi's?

dɪ gleð ed 'liustræt 'smi'l ður 'haleɟs 'læ'bər.

vi kúnə ɣmásgə 'se' ná'n 'pɾø'vær!

dən 'ann 'gre'b 'ðb pá n 'hylə.

'hær æ' n 'ægdə te 'tɾəð'və mærg ed 'hunrəðə, sa an mæ ná'n 'vægd pá 'tal'əð.

'haleɟ 'gre'b 'kasn, løfdəðə dn 'ðb tel 'næ'sn, 'snu'səðə, 'rəsdəðə 'sva'xt pá 'ho'ðð ð 'raxðə dn mæ ð 'dø'ənə 'smi'l te 'mai'h; je sdag 'ðsə 'næ'sn 'tel, 'rəsdəðə 'led pá 'ho'ðð ð 'raxðə ham dn i'gæn.

di 'ha'r dm 'egə 'bæðrə?

'jo' ves 'dæn' hærə 'blðd velə 'si' n 'pɾi's?

vel di 'vi-sə ðs n 'ann, mæn að-'sgelid 'bæðrə 'pɾø'və, sa 'haleɟ i ð 'mil'd be'brai'dn-ə 'to'nəfal', sám tel 'sgo'lə-bð'rn dər 'eg(ə) kan fãɾ'sdã' n 'lekfə.

ækspeði'æn'dn 'be'nəðə mæ no'n 'ar'isga'b i 'foð-sðlørnə 'ðb a n 'lilə 'tɾabə,sdi'ə, han slo 'hasdi 'to' 'kasə 'ðb fãɾ' ðs pá 'desgən.

'hær æ 'e'n te 'fæm' á hal'fcæɾs ð 'e'n te 'hunrəðə 'fæm' á 'ty'və.

'haleɟ 'to' 'dæn' te 'hunrə'ə 'fæm' á ty'və, sdag 'næ'sn 'ne'ð, 'snu'səðə, 'smi'ləðə ɣansgə 'ðbgi'ð, 'raxðə dn te 'mai; 'jai gjo'rə 'li'qəsá' á sgəð dn 'hæn' tel ham i'gæn.

di 'ha'r dm 'egə 'bæðrə? mð'sge' ves pɾensi'pa'ln 'sæl' va 'jæmə?

ækspe'djæn'dn va 'li:ə ,ve' d 'si:ə nã'ð, mæn fã'svan'd
 d kãm 'led æfdær tel'ba'qə mæ noqlə si'ga'r sãm han
 pagəðə 'u'ð a 'selgəpapi'r ,fãr' d̥s.

'hæ:r dn 'dy:ɪsdə sãm vi ðuər'ho'ðð ,fə:r, sa an
 i n 'sdærgd be'kæm'bəð 'to:nə, dæn 'kãsdær 'tr̥e'hunrəðə
 pærg 'hunrəðə. 'ønsger di hæ:r mð'sge' et 'hun:rəðə?

'haleŋ sdag 'næ:sn ,ne'ð, 'snu:səðə å 'smi:ləðə lism
 'fö'ɪ, 'rãxdə si'ga'm te 'mai.h.

d di 'ha'r dm 'vergəli ,egə 'bæð:rə?

'nai'c, sa' kspe'djæn'dn, 'hãirə'ð i 'ho'ðð a 'ar'isga'b.

'haleŋ sgar 'sbesn a 'e'n d 'enbə'ð mæ n tr̥æt 'hãn-
 bævæ'qlsə ,mai te d ,gö:ɪ de 'samə; vãrə 'blegə 'mødəs.

'ja', sa' an mæ n 'onsgyl'n-ə 'gæstus, de ,gö mai
 'on'd a vi sga 'ry:ə di — 'kãl,bla'ðə!

på d 'næsðə 'jör'nə 'hãlɪrə d̥b i 'ga'ðn 'tr̥o'r je nãg
 'hambãr'qørnə 'me'ndə di haðə ð par 'ga:lə 'mæn'sgør
 ,fãr sai, fã vi 'sdo'ð å hãl'd på 'i'nan'n a 'ladær, d si-
 'ga'ɪnə te di 'tr̥e' ,mærg 'sdögəð haðə vi 'nær' 'tabd uð a
 'mon' å 'fey'rə, sãdn 'røsdəðə vi ,on'ær dæn.

III

Fru Fønss's brev, af J. P. Jacobsen.

(Samlede skrifter 1888 II s. 414—17.)

'kærə bō'ɪn, a ,i ve(l) 'læ:sə dedə 'bre'v de 've'ð jai,
 ti de vel 'egə 'nã' jærg 'fö'r jai ɪ 'dø'ð. vær 'egə 'baŋə,
 dær ær ,eŋn be'brai'dlsær 'gæm'd i disə 'linjær, kunə jai
 kon ,fã dm ,tel å ,romə 'kær'lihe'ð ,nãk!

'vãr' 'mænəsgør 'ælsger, 'ta'qə å 'ælinðrg, lilə 'ælinðrg,
 'dæ'ɪ mã 'dæn' al'tið 'yðmy'qə sai sãm ,ælsger 'me'st, å
 'dæ'ɪfãr kãmær 'jai tel 'jærg æ'nu n ,gaŋ', sãm ja(i) i 'taŋ-
 gærnə vel 'kãmə ,tel' jær 'væ'r 'ti'mə på 'da'qæn, sã'læŋgə
 je 'kan' de. 'dæn' dær sgal 'dø' kær' bō'ɪn, 'ærg sã 'fadi;
 jai 'ærg sã 'fadi, fãrg 'he'lə dænə 'dai'liə 'vær'dn sãm 'nu
 i sã 'mægə 'ã'r lã væ'rəð mid 'ri'qə væ'l'siq'nəðə 'jæm',
 ,dæn' sgal ,taqəs 'fra m'ai, min 'sdo'l sgal sã 'tãm',

'dō'rən sgal 'logəs på m'ai, å jai sgal 'aldri sædə min 'fo'ð dər 'me'rə. 'dæ'rfdr̥ 'se'r je på 'al't mæ 'dæn' 'bōn' i mid. 'diə a ,de sgal hdlə 'a m'ai, 'dæ'rfdr̥ 'kdm'ər jai å 'be'r jær 'ælsge mai mæ 'he'lə dæn' 'kær-lihe'ð i ŋ ,gay' 'ga'v mai, fd husg 'på'h, ,de d 'menəs, de ər 'al' dæn' 'de'l i 'mæn'sgənəs 'vær'dn dər fra 'nu a' vel værə 'mi'n. 'blåd d 'menəs, 'slæd egə 'me'ŕ.

je ha 'aldri 'tviu'ləð dm jærs 'kær-lihe'ð, je 'vesdə jo sđ 'gdđ a ,de var jærs 'sdorə 'kær-lihe'ð dı 'vdldə jærs 'sdorə 'vre'ðə; haðə i 'ælsgeð mai 'men'drə, haðə i dsa 'ro'liərə laðət mai 'gå'. d 'dæ'rfdr̥ vel jai 'si'ə ,tel' jær: a ,dm de n 'da'q sgulə 'hænə a n 'sårqneð,bdi'ið 'man' ,kdm' tel jærs 'dō'r fd sin 'trøsd(s) sgy'l', ,sđ sgal i 'husgə a sđm 'han ər dər 'ej'n dı har 'ælsgeð maih, d a 'al' ,dæn' 'lögə dı kan 'sdrå'lə fra' d 'mæn'sgəs 'jærðə, ər ,gå'əð fra 'ham tel 'maih. d 'sna'rt, i dn 'sisdə ,sdorə 'ti'mə, vel han 'hdlə ma(i) i 'hdn'n, når 'mørgəð 'kdm'ər, d 'ans o'r vel værə di 'sisdə je 'hørəŕ.

fa(r)'vælh, jai 'si'ər de he'r, mæn de ər 'egə 'de far'væl sđm ər de 'sisdə tel' jær, 'de vel jai 'si'ə sđ 'se'nd jai 'tög, d dər sgal ,værə 'al' min 'kær-lihe'ð dər'i', å 'læŋ'slər fra sđ 'majə ,majə 'å'ŕ, å 'menər fra 'dæŋ'gay a ,i va 'små', å 'tu'sən 'ønsgər å 'tu'sənə 'tak. fa(r)'væl ta'qə, fa(r)'væl ælindr̥! fa'væl sđ 'læŋə tel de 'sisdə far'vælh!

IV

Af Christian Winthers Hjortens Flugt

(7de oplag 1875 s. 33—36).

så ble'v han dær i møl'n, så to'q han trøsdı fat,
å flitit jal'b dəm bæge ved da'q å ved nat.
han plogəð ha'vəns æ'blər å feg dəm åp på låft.
di bru'nə kər flødəð han på æŋ' å på tåft.

så pusləð han i ha'vən, så sgæfdəð han ən le';
han snidəð sgo' så nyðelit sām no'qən velə se'.

snilt flædð han a viðjæ, mæð grön't á mæð vit
tel ana en gar'nrör'v, hun haðe ønsgæð tit.

han øvæð tu'sæn konsdær, á entæð falt ham svæ'rt,
á al't vár'mæð han syslæð, blev dæm bæge så kæ'rt.
i jærtæð ana tægtæ: „jai kan jo ai' dær'veð!“
mæn vár han sto'ð, á vár han gik, var henæs áinæ mæð.

når så dæn gamlæ silæ tæl ro' sai haðe lagt,
gig járt i møl'n enæ á hál't sin nadævagt.
mæns vá'værnæ da bru'sdæ áq áuær ju'læð sbræg',
hans tanggær gig så viðæ, á bar'mæn blev ham trag'.

så hæltæ han på kvær'nn, feg al'd i drefd á sgik,
hæn' tel dæn á'bnæ venglug han tanggæful' gik;
han sderæð u'ð i nadn, á sdødæðæ sin ar'm
á læ'næðæ sit hævæð tel dæn sidrænæ kar'm.

får'sagt de var han egæ, han kæntæ ai' tel frøgt;
hans jærtæ føltæ læj'sl, mæn de blev egæ sygt,
ti de var fresg á fraidit; mæn fræmtis há'b á løst
á læj'sælæn bar blám'sdær i saj'n fra hans brøst.

hans sajæs søðæ to'nær á di ælskåusfulæ o'r
fræmsbi'ræðæ sãm ortær av en fårårsvar'm, jo'r;
di sadæ knob á blám'sdær, di spre'tæ dæræs frø',
á frø'eð fan't æð jorsmon, vár de egæ sgu'æ dø'.

når ræt han saj' á sogæð a sin læj'sl berð'rt,
á tro'ðæ sai a nadn kon á sgu'æns træ'ær hø'rt,
da vá'qæð ðær æð jærtæ, da á'næð dybd en bar'm,
da smi'læðæ to' læ'bær, á en ken' blev så var'm.

i sæj'n sa'ð og ana mæð hæn' på brøsdæð lagt,
hun føltæ jærtæð bæggæ ved saj'ns trældåmsmagt;
de var en ukæn't søðhe'ð, á de fresgæ pi'æba'rn
væ'r nat sai hilæð me'r i de u'sy'nliæ ga'rn.

V

Af Otto Benzons En skandale.

- 'si'p mäj 'ka'ren, har di 'no'qænsenə ,væ.rəd fæ'r'æ'l'sgød?
 — 'jajc!
 — 'ja(h), de 'ha'ɹ di na'tu'li,vi's
 — v0r'fər ['v0'ɹfər el. 'v0r'fər] 'tro'ɹ di 'de?
 — 'd̥ ,de 'ha'ɹ ,vest 'alə 'mænəsgər, 'nd̥ɹ di ər 'kom'nə
 tel ən 'ves 'al'ɹr — 've'ð di ,va(ð) dər 'sdo'ð i ən 'bd̥'q jāj
 'læ'sdə fæ'r'le'ðən 'dā'qh? — dər 'sdo'ðh „fɔrst gænəm 'kär'li-
 'he'ðən tel 'man'n læ'rər 'khvenən sāj 'sæl'v at 'kænə“ —
 ,sy'nɹs di ,dər ə 'me'neŋ i 'de?
 — 'jā: jāj 've'ð ,næsdn 'egə — 'kär'li,he'ðən kan 'li'pəssə
 'got væ.rə 'sgyl' 'i', at (h)un ta.qər 'fäj'l a sāj 'sæl'v, səm 'i'
 at (h)un 'læ.rər sāj 'sæl'v at 'kænə — ω(q) 'dæ'ɹnæst kan dən
 væ.rə 'sgyl' 'i' a(t) man 'egə læ.rər 'ham a(t) 'kænə
 — ja 'vad vel 'de ,si:(p)ə? man ,kan da 'egə ,blivə fæ'r-
 'æ'l'sgød i. ed 'mænəsgə man 'egə 'kænər?
 — 'jo: ,d̥. ər 'nædæp 'de man 'kan'
 — 'nd̥: jah, 'kænə ω ,kænə ər jo 'to' ,teŋ'
 — ɔ(q) 'nd̥ɹ man ,sə 'se'ɹ ad ,man har ,tā'qəd 'fäj'lh —
 — ja ,mæn vø(r)'fər ,sgulə mən ta(qə) 'fäj'lh?
 — de 'gɔr man sə 'læt ,nd̥ɹ mən ər 'on' ω(q) 'teliðsful'
 — de 're'nt 'yð'rə har ən 'sdo'ɹ 'maxt ,sə'ər ,sə

Fanny: Sig mig, Karen — har De nogensinde været forelsket? — Karen: Jeg? — F.: Ja, det har De naturligvis. — K.: Hvorfor tror De det? — F.: Aa — det har vist alle mennesker, naar de er komne til en vis alder. Veed De, hvad der stod i en bog, jeg læste forleden dag? Der stod: „først gennem kærligheden til manden lærer kvinden sig selv at kende.“ Synes De, der er mening i det? — K.: Ja, jeg veed næsten ikke. Kærligheden kan ligesaa godt være skyld i, at hun tager fejl af sig selv,

- 'si? mæj ka'æn, ha di 'næ.nsenə væd fə(r)'æ'ls'grið?
 — 'jæjc!
 — ja də 'ha'æ di n'v'Or'livis
 — 'vofæ 'trO(r)' di 'dæ?
 — 'dæ de 'ha'(æ) vesd ['de (h)æ vesd] 'all mænns'gæ
 [mæn(n)sgæ] 'nd di. æ 'konn te n 'ves 'al'æ — 've' di va dæ 'sdo'
 i n 'bd'q je 'læ'sdæ fə'leð'n 'dæ'? — dæ 'sdo'ðh „förs genm
 'kär'liheð'n te 'man'n læ.æ. 'khvonn sə(i) 'sæl' w 'kænə“ —
 'syns di dæ 'mæn' i 'de?
 — 'jæ j. 're' næsdu 'egə — 'kärliheð'n ka 'lisə god vææ
 'sgyl' i a (h)un ta(r) 'fäjl a s(ə) 'sæl', som 'i' a (h)un lææ
 s(ə) 'sæl' w 'kænə — w 'dæ'rnes ka dn vææ 'sgyl' i a mæn 'egə
 lææ 'ham w 'kænə
 — ja 'va vl 'de si'ə? 'man ka d(a) 'egə blis fə'æl'sgrið
 i. ð 'mænns'gæ mæn 'eg. 'kænæ(h)
 — 'jo 'le æ 'nedæb 'de man 'kan'
 — 'nd [næ] ja, 'kænə w 'kænə (ə) jo 'to' 'teŋ'
 — w næ(æ) mæn 'sə 'se'æ a mæn (h)æ ta.ð 'fäjl'h — —
 — jum(n) 'vof(r) sgu mæn ta 'fäjl'h?
 — de 'gö m'æn sœ 'læd næ mæn æ 'on' w 'telisful' — də
 're'nd 'yð'rə (h)æ æn 'sd'æ 'mæxd æs(')æ æs.

som i, at hun lærer sig selv at kende. Og dernæst kan den være skyld i, at man ikke lærer ham at kende. — F.: Ja, hvad vil det sige? man kan da ikke blive forelsket i et menneske, man ikke kender. — K.: Jo, det er netop det, man kan. — F.: Naa — ja. Kende og kende er jo to ting. — K.: Og naar man saa ser, at man har taget fejl ——. — F.: Ja men, hvorfor skulde man tage fejl? — K.: Det gör man saa let, naar man er ung og tillidsfuld. Det rent ydre har en stor magt over os.

REGISTER.

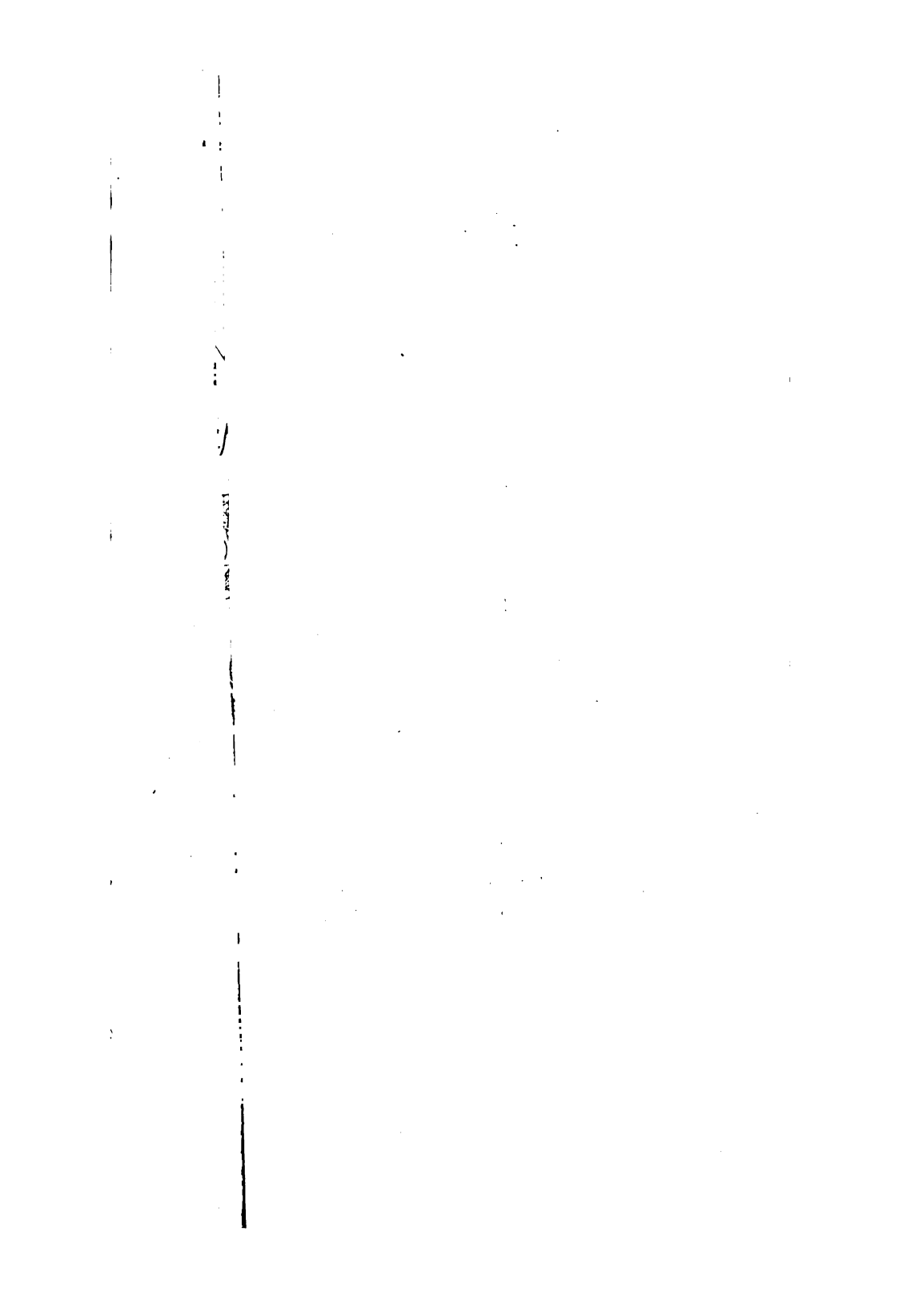
NB. Alle henvisninger er til **paragraffer**, ikke til sider.

- [a, a] 106.
adamsæblet 51.
af 88 anm.
afrunde 23.
afslutningsloven 138 ff.
akcent se tryk, tone; 126 anm.
aller 128.
amtmand 109.
assimilation 109.
at 82 anm., 105.
[b] 13, 14, 71, 72, 81.
bagtunge 25; -vokaler 43, 103 ff.
bepustede lukkelyd 69.
beåndede lukkelyd 70.
blad 25.
bogstav 6; -ret udtale 11.
bruskridsen 52.
bøger 92.
båndridsen 52.
[c] 64, 91.
Cetewayo 78.
[d] 29, 71, 72, 82,
[ð] åbent d 30, 38, 90, 112.
de 11.
der 128.
det 11, 90.
dobbeltlæbelyd 13—16.
drøbel 26, 44, 50.
[e] 21, 98.
[ə] 102, 109.
eftertryk 127 ff.
egen 92.
egennavne, tryk i, 132.
enhedstryk 131 ff.
et 90.
[f] 19, 62, 88.
fjern 42.
fonetik 1, betydning 2 ff.
forganelyd 26, 34, 39.
forsætninger 144.
fortune 25, 39; -vokaler 43,
96 ff.
fragang 108.
fremhævning 127 ff.
[g] 35, 71, 72, 83.
[q] åbent g 40, 92.
gane 26.
ganesejl 26, 44 ff.
ganetop 26.
gt 64.
gummelyd 26, 29, 30.
[h] 73 f., 95.
halvstærk, halvsvag 76.
hoste 53.
hult l 94 anm.
hvisken 56.
hæmme 15 ff., 30, 87 ff.
[i] 21, 96, i tvelyd 125.
indre 48.
indånding 78.

- [j] 39, 91, i *tja* 34, i tvelyd 125.
jøsses 24.
 [k] 35, 69, 70, 83.
kirke 96.
 klangfylde 118 ff.
 klaskelyd 78.
 konsonant 80 ff., længde 116,
 som top 120.
 kurre-*r* 50.
 kys 78.
 københavnsk 10.
 [l] 32, 63, 94; tykt l 32 anm.,
 hult l 94 anm.
 [l̥] 63, 94.
 livlighedsloven 137 ff.
 lukke 13, 29, 35, 45, 59 ff.
 lukkelyd 81 ff., stemmefor-
 hold 69 ff.
 lyd, modsat bogstaver 6.
 lydberöring 108.
 lydföjning 108 ff.
 lydlængde 113 ff.
 lydmetode ved læseundervis-
 ning 5.
 lyd nærme 109 f.
 lydtavle 107.
 lydudstödning 112.
 læber 13 ff.
 længde 113 ff., absolut 114,
 relativ 115, ved stöd 117,
 indflydelse på stavelse 122.
 læseundervisning 5.
 [m] 13, 14, 46, 66, 84.
 [m̥] 66, 84, 109.
 [ʌ] 20, 84.
 mellemst (mellemnær) 42.
 mellemstærk 76.
 mellemtandlyd 26.
 midttunge 26--35 f.; -vokaler
 43.
mja 49.
 modsætningstryk 129 ff.
 mundlyd 45.
 mundtagets inddeling 26.
 [n] 29, 46, 66, 85.
 [n̥] 66, 85.
 [ŋ] 36, 46, 86, 109, 110.
 nasal se næselyd.
 nedtone 136 ff.
 norske tonefald 149.
 nyhedstryk 129.
 nær 42.
 næselyd 44 ff., næsede lyd 47,
 stemme 66.
 [o] 104.
også 128.
 optone 136 ff.
 ordtone 147 ff.
 overtandlyd 26, 29, 30.
 [p] 13, 14, 69, 91.
prrr 17.
 psykologisk bestemt tryk
 127 ff.
 pustede lyd 57 ff., vokaler 75.
 [q] 40, 92.
 [r] 41, 50, 65, 93, 102; tunge-
 spids-*r* 31.
 [r̥] 65, 93.
 [r̥] 102.
 retskrivning 6 ff.
 rigsmål 10 ff.
 rigtig udtale 9 ff.
 rille 16, 30.
 ringbrusk 51.
 runding 21 ff.
 rytmetryk 134 ff.
 [s] 30, 62, 89.
 [ʃ] 37, 89, 110.
 sammensat, enhver lyd lige, 79.
 selvlyd, se vokal; selvlydende
 konsonant 120.
 sidelyd 32, 94.
sj 37.
 skarpe lukkelyd 70 anm.
 skjoldbrusk 51.
 smækkelyd 78.

- snurrelyd 17, 31, 50.
 snövlen 49.
 spalte 16, sml. hæmme.
 spejl 27.
 spids 28 ff.
 spørgsmål, tone, 140 ff.
 stavelse 118 ff., uden vokal
 120, med to eller tre vo-
 kaler 120, 125; lydenes
 rækkefølge 121, grænse
 123 ff.
 stemme 54 ff., kendetegn 61.
 stemmebånd 51 ff.
 stemmeglidning 67 f.
 stemmeridsen 51.
 stemte lyd 61 ff.
 stomatoskopi 27.
 strubehode 51 ff.
 strubelukke 53, 59, se stød.
 strubelåg 50.
 stærk 76.
 stød 60, plads 117, opståen
 150 ff.
 Sundeved, toner 148.
 svag 76.
 svar, tone 139.
 svenske tonefald 149 ff.
 svælg 26.
 [t] 29, 69, 82, 90.
 [p] 30.
 tandfladelyd 26.
 tandlyd 26, 28 ff.
 tempo 114.
 tilgang 108.
 tilslutning 123 f.
 tja 34.
 tomme ord 128.
 tonart 146.
 tone, styrke 76, højde 55, ton-
 højdens brug i tale 136 ff.
 tonelag 149.
 top 119 ff.
 trelyd 125.
 tryk, grader og frembringelse
 76, brug 126 ff.
 tse 78.
 tudbrusk 51.
 tunge 25 ff.
 tungeblad 25, 30, 37, 38.
 tungeflade 25, 34 ff.
 tungerod 25, 41.
 tungeryg 25, 35 f.
 tungespids 25, 28 ff.
 tungestilling ved vokaler 33,
 42.
 tvelyd 125.
 tvi 28.
 [u] 103, i tvelyd 125.
 udlyd 68.
 udånding 76.
 underlæbelyd 19 ff.
 underflade af tunge 25.
 urundede vokaler 21.
 [v] 16, 62, 88; v i tvelyd 125.
 vokaler 80, læber 21, tunge
 33, 42 f., næse 47, stemme
 75, de enkelte vokaler 96 ff.,
 længde 115.
 værditryk 127 ff.
 [w] 15, 87.
 [ʌ] 20, 84.
 [x] 64, 92.
 [y] 21, 97.
 [z] 38, 62.
 [æ] 21, 100.
 [ø] 21, 99.
 [ö] 21, 101.
 [å] 105.
 åbenbar 109.
 åbent d = ð, åbent g = q.
 åndede lyd 57.
 åndedrætsorganerne 76.

NB. Henvisningerne er til **paragraffer**, ikke til sider.

DET SCHUBOTHESKE FORLAG

OTTO JESPERSEN
FONETIK

EN SYSTEMATISK FREMSTILLING AF LÆREN OM SPROGLYD

KR. 14.00 KPLT.

Dr. phil. DINES ANDERSEN i *Berl. Tidende*: (Uddrag af en Anm. om 1. Hæfte):

»Folk af den ældre Skole vil maaske gyse tilbage for at binde an med denne Bog, hvoraf nu 1. Del foreligger. Af egen Erfaring ved jeg, at det blotte Navn Fonetik er mere end nok til at jage mange i et Musehul. Forhaabentlig tager den yngre Slægt fornuftigere paa den Ting; thi Sagen er den, at kan man blot faa Folk til at overvinde lidt af den nedarvede Uvillie, saa finde de sig hurtig tilrette i Elementerne. Det er derfor af overordentlig Betydning, at Professor JESPERSEN nu har gjort Forsøg paa for første Gang at give en omfattende Fremstilling af denne Videnskab, saaledes at det danske Sprog udførlig bliver afbildet i hele sin lydige Bygning.

Til dette store Værk medbringer Professor J. Forudsætninger som ingen anden; i Besiddelse af omfattende teoretiske og praktiske Kundskaber i de europæiske Sprog er han tillige udrustet med Evner til videnskabelig Iagttagelse og sproghistorisk Forskning og, hvad det i denne Sag ikke mindst kommer an paa, begavet med et fint Øre og et smidigt Organ.

Det maa næsten forbavse, at han alt saa tidlig er i Stand til at levere en saa omfattende Haandbog; dette kan man kun forstaa, naar man véd, at han fra sin Ungdom af med stor Kærlighed har syslet med denne Videnskab, ja vel endog hører til dem, som har givet den betydelige Stød fremad. Det bidrog ikke lidet til at vække Interessen for Fonetikken herhjemme, at Prof. Vilh. Thomsen i 1881 holdt Forelæsninger derover ved Universitetet; fra den Tid have adskillige af vore Lingvister efterhaanden taget fat paa dette Studium, og det anerkendes nu mere og mere, at uden Kundskab i Fonetik er sproghistorisk Forskning umulig. Dette læser man dog langt fornøjeligere i selve Professor J.s Bog. Det første Hefte, som nu foreligger, indeholder imidlertid kun en mindre Del af hele Værket. Heri har Forfatteren samlet alle de Afsnit, som vedkommer Fonetikken i Almindelighed, medens den specielle Skildring af Sproglydene først kommer i anden Del, som snart kan ventes udgiven. Skal man efter det nu udkomne sige noget om, med hvilke Forhaabninger man tør se Resten imøde, da er der ingen Tvivl om, at der maa svares »de allerbedste«. — —

Det geraader Carlsbergfondets Direktion til Ære, at den har støttet dette Værk, som tiltrods for sit videnskabelige Indhold vil kunne læses og forstaaes af ethvert dannet Menneske, og som jeg herved ønsker anbefalet paa det varmeste til alle dem, som elske og interessere sig for det danske Sprog.«

OTTO JESPERSEN
SPROGUNDERVISNING

KR. 3.25

Skole og Samfund:

Det er en overordentlig fornøjelig Bog, Professor O. JESPERSEN her har skrevet. Skønt den behandler et Emne, som mange maaske paa Forhaand vil antage for et af de kedsommeligste under Himlen, saa læser man den dog helt igennem som en Roman. Og det kommer bl. a. deraf, at den møder i en kvik og tiltalende Form. Det er ikke Kancellistil, Prof. Jespersen skriver — heldigvis, men et jævnt, naturligt, rigtig godt Dansk. Han følger sin egen Retskrivning og søger i det hele at finde en Form, der saa livagtigt som muligt minder én om det vel talte Dansk. Men saa er Prof. Jespersen desuden saa velgørende radikal, saa moderne i god Forstand, at det bliver som en frisk Dukkert i alle gode pædagogiske Principper, naar man tilegner sig Indholdet af hans Bog. Det bliver vel nok Sproglærerne — eller dog dem, der interesserer sig for Sprog og Undervisningen i dem, baade de fremmede og Modersmaalet — som faar mest ud af Bogen; men den vil være vederkvægende at læse for enhver Lærer. Lejlighedvis berøres nemlig ogsaa Skolens øvrige Fag og hele Arbejde; men det fortrinlige ved Bogen ligger dog særlig i, at Sprogundervisningens Metode begrundes paa lignende Maade, som hele den øvrige Undervisning begrundes i den moderne Pædagogik. Vi skal ikke her komme nærmere ind paa den »Reformmetode«, for hvilken Professor Jespersen er den ivrigste og grundigste Advokat her til Lands, men kun paa det kraftigste opfordre alle vore Læsere til selv at læse Bogen. Det kan næppe fejle, at hvis man overfører de nu almindeligt anerkendte pædagogiske Principper paa Sprogundervisningen, da vil den komme til i det væsentligste at tage sig ud som det, Prof. J. har skitseret. Hans Metode kan ikke længer siges at være ny, end ikke her til Lands. Den har i Aarenes Løb vundet betydeligt frem, hvorfor ogsaa Forf. som Motto har medgivet den nogle Ord fra Hamlet: »This was sometime a paradox; but now the time gives it proove.« Thi mange, der begyndte som Modstandere, er bleven Metodens Venner. I alle Fald fortjener Bogen at blive kendt og diskuteret i alle skoleinteresserede Kredse. Om Modersmaalet udtaler den blandt andet: »Lad Modersmaalet dog faa Tid og Fred til at fæstne sig og faa Fylde, inden de andre Sprog kommer til!«

DET SCHUBOTHESKE FORLAG

OTTO JESPERSEN
THE ENGLAND AND
AMERICA READER

MED ILLUSTRATIONER

KR. 3.00 INDB. NOTER HERTIL: 75 ØRE

DR. MARIUS KRISTENSEN i *Højskolebladet*:

„Denne Bog vil for mange Lærere med mere, modne Disciple være en meget kærkommen Bog, og for mange private vil den kunne blive en Kilde til Oplysning ogsaa ud over det sproglige“.

INDHOLD

The British Islands — The Thames — London — Paris and London — Some Statistical Facts — Rides in London (Lucas) — Notes on London (Taine) — The Country in London (Lucas) — Poor Quarters in London (Lucas) — London's Human Tide (Nousanne) — The Lord Mayor's Day (Hall Caine) — A Wet Sunday in London (Taine) — The Flat System — English Houses — A Letter from Charles Lamb — In Wordsworth's Country (Black) — Happy is England (Keats) — English School Life (Taine) — Childhood and Youth (Lefroy) — An English University Town (Bristed) — Cambridge Revisited (Tennyson) — The Boat-Race (Bristed) — A Football Player (Lefroy) — The Derby Day (Hall Caine) — The Marquis of Farintosh (Thackeray) — Dinner and Manners in Merry Old England (Wright) — Is Life Worth Living (Austin) — Some Typical English Men and Women (Taine) — Politeness and Hospitality (Taine) — Two Friends (Thackeray) — Is the Englishman Rude when Abroad? — The Constitution — The Land that Freeman Till (Tennyson) — Country Councils (Arnold-Foster) — Judges and Juries (Arnold-Foster) — Courts of Justice (Taine) — The Foreigner at Home (Stevenson) — Our Country (Miss Smith) — Vastness of the British Empire (Lilly) — The Rally Round the Flag (Miss Smith) — The Expansion of England (Seeley) — Imperial Policy (Lubbock) — Ballade of the Southern Cross (Lang) — The Dominion of Canada (Dilke) — Cecil Rhodes — The Ascendency of the White Man (Roosevelt) — The American Revolution (Seeley) — The American Constitution (Bryant) — Impressions of America (Harrison) — The Restless Energy of the American People (Ian Maclaren) — True Americanism (Roosevelt) — Hands All Round (Tennyson).

DET SCHUBOTHEESKE FORLAG

OTTO JESPERSEN
ENGELSKE LÆREBØGER

OTTO JESPERSEN og CHR. SARAUW

ENGELSK BEGYNDERBOG

5. UDGAVE. KR. 1.50 KART.

ENGELSK LÆREBOG FOR MELLEMSKOLEN

4. UDGAVE. KR. 1.75 KART.

THE ENGLAND AND AMERICA READER

KR. 3.00 INDB.

NOTER TIL SAMME

KR. 0.75

ENGELSK LÆSNING FOR MELLEMLASS.

2. UDGAVE. KR. 3.00 INDB.

KORTFATTET ENGELSK GRAMMATIK

4. UDGAVE. KR. 1.50 KART.

ENGELSK BEGYNDERGRAMMATIK

2. UDGAVE. KR. 0.75 KART.

ENGELSKE LÆSESTYKKER MED ØVELSER

KR. 3.50 INDB.

FRANSK BEGYNDERBOG

4. UDGAVE. KR. 3.00 INDB.

Vertical line of text on the left margin.

Main body of text in the upper section.

Small mark or character on the right side.

Vertical line of text on the left margin.

Main body of text in the middle section.

Small mark or character on the right side.

Vertical line of text on the left margin.

Main body of text in the lower section.

Small mark or character on the right side.

W. G. COLLINGWOOD
KUNST, ARBEJDE, OPDRAGELSE

TRE FOREDRAG OM RUSKIN

PAA DANSK VED CAND. THEOL. ANDREAS MOLLERUP

KR. 1.25

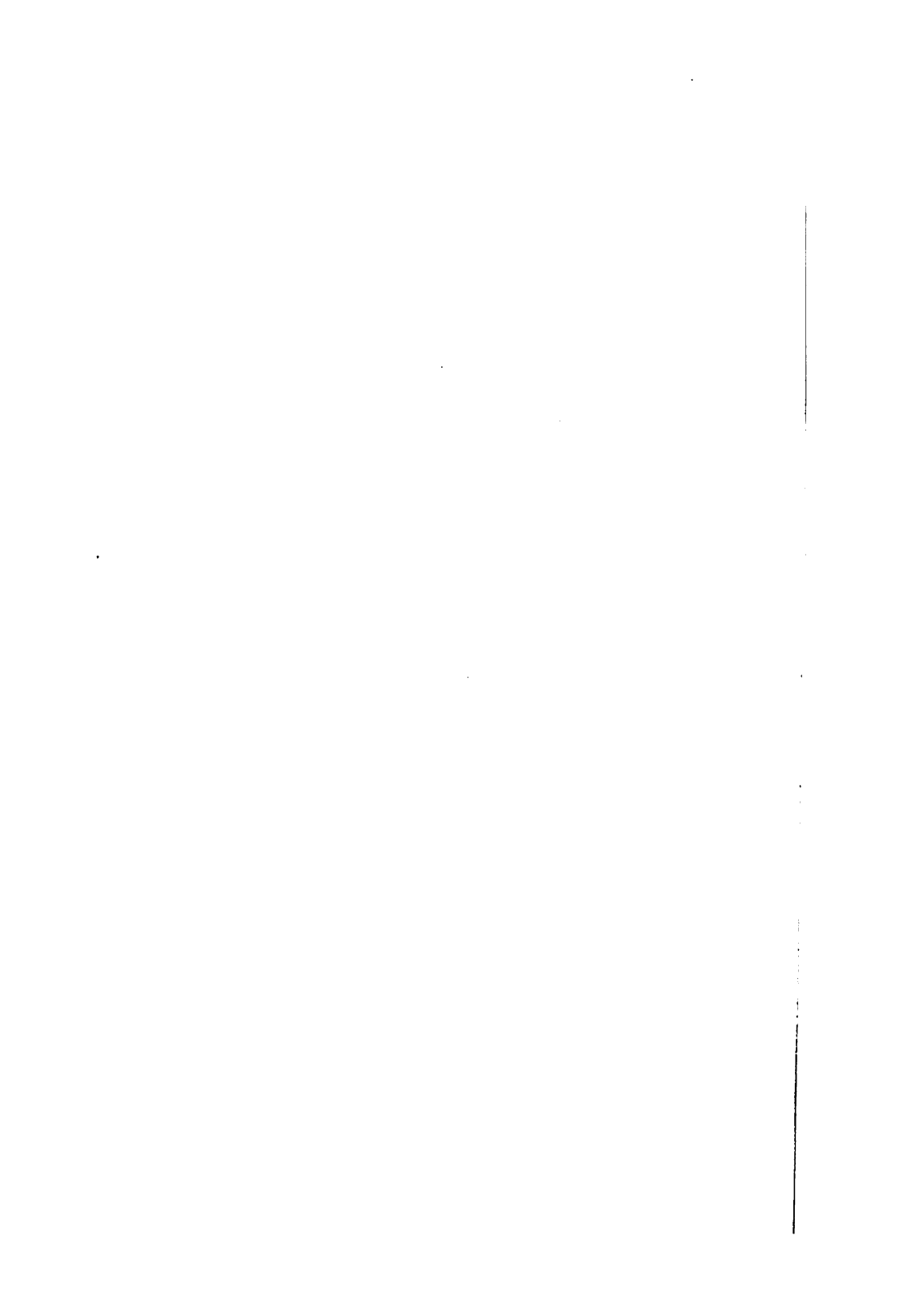
PROF. OTTO JESPERSENS FORORD

Medens den store engelske kunstkritiker og samfundstænkter John Ruskins værker ellers overalt i Europa og Amerika gør deres indfyldelse gældende i stedse stigende grad, er han endnu kun meget lidt kendt i Danmark. Julius Langes landsmænd burde dog måske alene af den grund interessere sig for ham, at der — trods alle forskelle mellem de to mestres i opfattelse af kunst, i æmnevalg indenfor kunsthistorien og i hele deres fremstillingsmåde — dog er visse berøringspunkter mellem dem. Langes teori om kunstværdi som afhængig af kunstnerens personlige følelse for sit æmne er beslægtet med Ruskins stærke fremhævet af det etiske moment i den kunstfrembringendes sjæl; og begge mødes i tanken om at privatmænd kun bør købe samtidens kunst og overlade offentlige museer den opgave at ta sig af de afdøde værker.

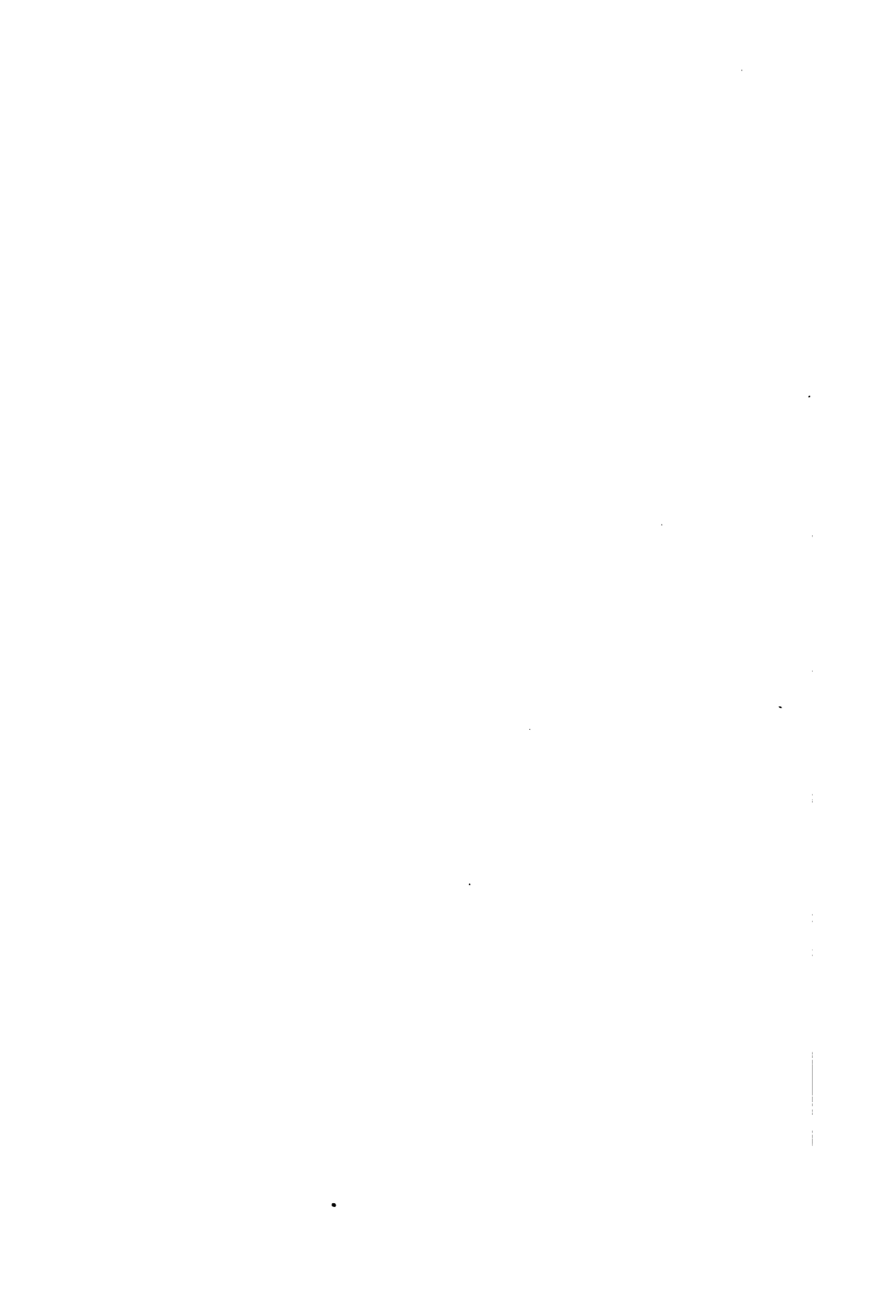
Men for Ruskin blev systemet med kunsten og dens historie egentlig kun et gennemgaaet til tanker om andre, mere omfattende opgaver, og det er vel nok dem der har mest krav på og udsigt til at fænge vor opmærksomhed. Selv hvor han taler om fortidens kunst, har han tankerne vendt mod nutiden og fremtiden og mulighederne for at frembringe noget ligeså skönt og værdifuldt. Som den ædle og høj-sindede menneskeven han er, vilde han gerne gøre alle delagtige i alt smukt og godt; og han nøjes ikke med at give sin store formne bort på den måde som synes ham bedst at tjene dette formål, men han sætter hele sit liv ind på at opspore de inderste grunde til at så meget i nutidslivet er frastødende hæsligt og skrigende uretfærdigt, og på at oplyse sin samtid om de bedste måder at komme til sundere og naturligere forhold med større sand livslykke spredt trindt over landene. Tanker om kunstens forfald og synet af alpebøndernes elendige kår forener sig om at få ham til at fordybe sig i det „sociale spørgsmål“, og han siger herom mange dybe og træffende ting, idet han med overbevisning og væld bekæmper den herskende økonomiske opfattelse med dens direkte eller indirekte godkenden af selv de mest hårræjsende følger af den „frie“ konkurrances princip. Han slår mangt et kraftigt slag mod vor tids maskinvesen og pengevælde med dets usunde og utilfredsstillende luksus på den ene side og usle elendighed på den anden; og omend ikke alt i hans prækener over sådanne tekster er lige overbevisende, så indeholder de dog tanker som ingen med interesse for disse store spørgsmål kan la ligge upågtede. Ved sin varme lidenskabelige hævd på det ærlige arbejdes betydning, ved sin utrættelige bekæmpelse af mammonsdyrkelsen, ved sin kraftige fremhævet af nødvendigheden af og velsignelsen i gensidig hjælp og den enkeltes virken for andre vil han for lange tider komme til at stå som fortsætter af Carlyles livsgerning og som forløber for mænd som Tolstøi og Kropotkin.

Til at føre den danske læseverden ind i de vigtigste af Ruskins store tanker kunde ingen være bedre skikket end hans mangeårige ven og sekretær, hvis ypperlige levnedsskildring har været den bedste kilde for alle dem der siden har skrevet om Ruskins liv. Hans fine og veltalende foredrag gjorde stor lykke i København i januar; der er derfor al mulig udsigt til at de nu i oversættelse vil samle en stor, forstående og påskønnende læsekreds om sig.

1

Vertical line of text or artifacts on the left side of the page.

SEP 21 1937

